

Христийна Забарова

БИЛИИ БИҢИГЭ

2001 с.

Христина Николаевна ХАБАРОВА бэйэтин кэминээби Дружина оскуолатыгар үөрэммит, үлэлээбит чулуу дьоннор, учууталлар туһунан суруллубут дьобус ахтытыын - алтыс кинигэтин эниги илиигитигэр тутан олоробут. Үлэ-хамнас үгэнигэр да сырыттар, общественной дьонуннаах үлэнэн дьүккүөрдээхтик дьарыктанар, Россия, Саха журналистарын союһун чилиэнэ, саха суруйааччыта, телевидение, радио туйгуна, Кондаков аатынан премия икки төгүллээх лауреата Х.Н.Хабарова, сытыы бөрүөтэ сыппаан көрбөккө, айар үлэнэн салгыы дьарыктанар.

Ол курдук, тапталлаах кырдыаҕас Дружинатын орто оскуолатын үбүлүүйүгэр анаан суруйбут “Билии биһигэ” диэн ахтыы кэпсээнин салгыыр ХХI-с үйэ ыччатын туһунан суруйар. Х.Н.Хабарова кинигэлэригэр үлэ дьонун олохторун, тапталларын, төрөөбүт айылҕатын дыкти-кэрэ көстүүлэрин уустаан-ураннаан ойуулуур.

Кини бу ахтыы кэпсээнигэр этэринии, “бу бэлиэтээһиннэрбэр кэрдиис кэмнэр кэрэмэс дьоннорун барытын кыайан киллэрбэтэх да буоллахпына, кинилэр оҕолорун, ХХI-с үйэ саҥа сахаларын үлэлэрин-хамнастарын, олохторун онкулун салгыы суруйуубар, төрөппүттэрин, төрдүлэрин-уустарын хайаан да ахтан-санаан ааһарга соруктанабын”, - диир.

Үтүө ыччаттаах өбүгэ дьоннорбут ааттара-суоллара онто да суох ааттана, ахтылла туруохтара буоллаҕа!

26322 (1)

АДМИНИСТРАЦИЯ

ЯСССВ АБ-31

70 сыллардаахха Дружина оскуолатын үөрэнээччилэрэ уонна
учууталлара оттор мас бэлэмигэр.

Дружина орто оскуолатын
50 сыллаах үбүлүөйүгэр.

к 74.

Христина Хабарова

БИЛИИ БИҢИГЭ

(АХТЫҢЫ КЭПСЭЭН)

2001 с.

Хабарова Х.Н.

Билии биһигэ / М.Н.Старостина макета. Т.И.Макарова уруһуйа. - Белей Гора б.: "Хотугу Кыым" хаһыат редакцията, 2001 с. - 76 с.

Мин оскуолаба үөрэнэ сылдьан, Чингиз Айтматов “Маннайгы учуутал” диэн сэхэнигэр олобуран онгоһуллубут киинэтин көрбүтүм өйбөр - санаабар диригник, умнуллубаттык хатаммыта. Революция иннинээби кыра - кыаммат дьон оболорун бэйэтэ нэһилэ аабар, суруйар учуутал Дюйшен үөрэтэр. Оччотообу Дюйшен учуутал тырыттыбыт танаастаах, атах сыгынньах, сынгтарын өрө сынга сылдьар, учууталларын хас хаамытын онгой - сонгой одууласпыт үөрэппит оболоро кэлин наука докторыгар, профессорга тийэ үүнэллэр...

Сэри кэнниттэн кырдьан - буорайан, контузияланан баран, үөрэппит кыһын, наука докторын Алтынайы көрсөр. Оччотообуга Алтынай оболортон саамай улаханнара буолан, дэриэбинэ таһыгар бырабыллыбыт балабанна үөрэнэ баралларыгар, бэйэтэ атах сыгынньабын сылдьан, тааска хайыта үктээбит атабын ыарытын тулуйа - тулуйа, кыра оболору сүгүтэлээн ууну туоратара, учууталыгар уна илии буолан, барыга-бары көмөлөһө сатыыра.

...Ити курдук бэйэтин обо сааһыгар дьүөрэтэ суох эрэи - кыһалбаны энэринэн тэлэн, үөрэх сырдык аартыгынан дьулусханнык айаннаан, тулаайах кыыс Алтынай үөрэхтээх - өйдөөх бэрдэ буолан, учууталын Дюйшени аҕалы ахтылбанынан, сиппит - хоппут эдэркээн кыыс дьахтар буолан, умсугута, умсугуйа көрсүбүтэ, биһиги көлүөнэ дьонно мунура суох умнуллубат өйдөбүлүнэн хааллаба...

Үлэлээн - олорон ааспыт, кыра үөрэхтээх маннайгы учууталлары сырдыгы аһарга, үөрэххэ үтүөлэрин умнар сатамат! Кинилэри хас биирдиилэрин көмүс буукубанан история кэрдиис кинигэтигэр киллэриэххэ сөп!

Быйыл Абый улуһун киинин Дружина орто оскуолата аһыллыбыта 60, оттон Майыар нэһилиэгэр оскуола төрүттэммитэ 70 сыллара туолоба. Бу биллэн турар, улуус культурнай олобор исторической суолталаах түгэнинэн буолар. Биһиги улууспут историятын ити кэрдиис кэмин бэлиэтээн, үлэлээбит, үөрэммит дьону ахтан - санаан аһарбыт, санга көлүөнэ дьонно өйдөбүннүк хаалларарбыт - биһиги, тыыннаахтар, ытык испитинэн буолан эрдэбэ... Ол да иһин мин бу чэпчэкигэ суох соругу төһө кыайарбынан онорон, суруйан хаалларарга сананным.

...Революция иннинэ, атын сирдэр курдук, биһиги улууспут эмиэ ханнык да культурата суох, үөрэх - билии сыстыбатах түгкэтэх муннугунан биллэр. Оччолорго Абый сиригэр Муома буолаһа холбоһоро уонна Верхоянской уокурукка киирсэрэ. Биһиги оройуоммутугар 1913 сыллаахха диэри биир да үөрэхтээх киһи суоба.

Оройуон үрдүнэн алта тангара дьиэтэ баара, онно1-2 үөрэхтээх киһи баар да буоллабына, тангара үөрэхтээхтэрэ этилэр.

...Элгэс улууһугар Абый сэлиэнньэтигэр бастакы оскуола 1913 сыллаахха аһыллыбыта. Ити курдук, Абыйга аан - бастакынан церковно - приходской оскуола арыллан үөрэхтээһин сабаламмыта. Учуугалынан Иркутскайдаабы учуутал семинариятын бүтэрбит, прогрессивнай өйдөөх - санаалаах эдэр киһи Никифор Дмитриевич Шараборин ананан кэлбитэ. Шараборин оскуолатыгар тобус оҕо киирэн үөрэммитэ. Н.Д.Шараборин Өлүөхүмэбэ дьаданы кэргэнгэ төрөөбүтэ. Кини биһиги оройуоммутугар кэргэнэ Александра Левчековалыын, ийэтэ Дария Степановналыын көһөн кэлбиттэрэ. Никифор Дмитриевич кэлиэбиттэн оройуонна кулдьурнай сырдатар үлэ атабар туран испитэ. Бэйэтин үлэтигэр мунгура суох бэриниилээх, үөрэхтээх, билиилээх учуутал үөрэтэр оҕолорун нууччалыы тылга аан бастаан уһуйбуга, иитэр - үөрэтэр үлэни тэнгэ кэлимнээн, оҕо дьонго бастакы үөрэх сүмэтин ыспыта, кини ингэрбит, уһуйбут сырдык кыһатыттан силистэнэн - мутуктанан, Абый ыччата төрөөбүт дойдутун билии - көрүү кыһата он орбуга...

1942 с. Учууталлар бастакы сүбэ-муһнахгара.

Хорсун чекист, хотугу дойдуга үөрэби - сырдыгы аан бастаан тарбаппыт киһи Н.Д.Шараборин Верхоянскайга бандыыттар илиилэриттэн 1925 с ахсынныга өлбүтэ. Абый бастакы учуутала Н.Д.Шараборин хоту дойду олохтоохторугар көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэриллэн, үтүө өйдөбүл буола туруо!

Отгон биһиги оройуоммутугар салгыы үөрэхтээһин хайдах сайдан барбытын туһунан кэпсиир буоллаха, 1927 сыллаахха Ураһалаахха икки кылаастаах оскуола аһыллар. 1931 сыллаахха Майыарга уонна Мунгурдаахха начаалынай оскуолалар үлэлэрин сабалыыллар. Мунгурдаах начаалынай оскуолатын сэбиэдиссэйинэн Трофим Колодезников, отгон Майыар начаалынай оскуолатыгар маннайгы учууталынан Василий Куприянович Сивцев үлэлээбиттэр. “Кини сүрдээх кыраһыабай, эдэркээн киһи этэ”, - диэн ахталлар, оччолорго Майыар оскуолатыгар үөрэммит дьон Егор Васильевич Черемкин, Прокопий Егорович Слепцов, Софрон Иванович Соломов, Семен Христофорович Слепцов, Мария Егоровна Рязанская, Василий Сергеевич Садовников, Василий Ильич Постников уо.д.а. В.К.Сивцев ыалдьан, уурайан барбытын кэннэ, Семен Петрович Романов биир сыл учууталлаабыт. Кинини Ньурба киһитэ партизан Василий Терешкин солбуйбута. Кинини өйдөтө - саната турар Майыарга, биһиги күндү оҕо сааспыт биир өйдөбүннүгэ - “Тэриэскин сыыра” диэн баар. Оттон 1933 сыллаахха 19 саастаах Өлүөхүмэ уола Семен Павлович Нарахаев уонна эдэркээн 18 саастаах Татьяна Дмитриевна Рязанская учууталлаабыттара. Майыар начаалынай оскуолата Кэбэргэнэ түөрт кылаастаах оскуолатыгар 1955 сыллаахха көһөрүллүбүтэ. 1933 сыллаахха Уолбут начаалынай оскуолата аһыллыбыта. Бу сылларга оройуон үрдүнэн обону начаалынай үөрэхтээһининэн 8 сааһыттан 13 сааһыгар дылы булгуччулаах хабыы боппуруоһа турбута. Үөрэххэ - билиигэ тардыһыы олус сытыырхайан испитэ. Бэл, бу сылларга 18 саастаах дьон бастакы группада киирэн үөрэнэллэрэ. Аҕа саастаах дьон кыра оболору кытта, “үөрэххэ тардыһыы” күүһүттэн барытын - сааты - сууту, күлүүнү - элэги да тулуйарга модууллалара. Дьэ ити курдук, булгуччулаах начаалынай үөрэхтээһин олус уустук усуллубуйаҕа ааспыта. Суол - иис, дьиз - уот кырыымчыга, үөрэнэр тээбирин суоҕун да кэриэтэ этэ.

Ол да буоллар, олох инники тэтимэ олус күүстээх буолан, сырдыгы - үөрэби ингэринии улааппыта, бастакы сыллары кытта тэнгнээтэххэ, 1938 сыллаахха оройуонга биэс оскуолаҕа 250 - ча оҕо үөрэнэрэ.

Бу сылларга ордук анал үөрэбэ суох учууталлар үлэлииргэ күһэллэллэрэ. Оройуон үрдүнэн биир эрэ анал үөрэхтээх учуутал баара. Ол курдук, учууталынан начаалынай эрэ оскуоланы бүтэрбиттэр үлэлээн ааспыттара эмиэ баар. Абый оройуонун бастакы учууталарын ахтан аһардааха, Абый ситэтэ суох орто оскуолатыгар аан бастаан директорунан ананан кэлбит Петр Яковлевич Туласынов, оскуола кэнниттэн учуутал эрэ стажировкатын бараат, манна кэлбитэ. Оттон Мунгурдаах начаалынай оскуолатын сэбиэдиссэйинэн начаалынай эрэ үөрэхтээх Татьяна Дмитриевна Рязанская үлэлээбитэ. Иннокентий Николаевич Слепцов Абый начаалынай оскуолатын бүтэрэн баран, М.П.Перевалова 7 кылаас кэнниттэн Абыйга, Анна Тимофеевна Колмогорова 4 кылаас кэнниттэн Уолбукка, С.К.Старостин 4 кылаас кэнниттэн Ураһалаахха, С.П.Нарахаев сэттэ кылаас кэнниттэн уо.д.а. учууталлаабыттара.

Учууталлар билиилэрин таһыма намыһабар эбии оскуолаба оҕону үөрэтиигэ методическэй, көрдөрөр матырыйааллар тийбэттэрэ, бэл үөрэнэр кинигэлэрэ, сурунар харандаастара, кумаабылара да суоҕа олус мэйһидиэрэ. Абый ситэтэ суох орто оскуолатын директора бэйэтин отчуотугар 30 - с сыллардаахха суруйар: "Үөрэх пособиялара, учебниктар суохтар. Миэл онугар кирпииччэнэн, чэрэниилэ онугар хаанынан, отонунан, харандаас онугар сибиниэһинэн туттабыт, оскуола үрдүнэн үс харандаас бэриллибитэ, кинигэ учууталга эрэ баар". Бу оскуолаларга барыларыгар интиринээттэр тэриллэн үлэлииллэрэ.

1931 сыллаахха оройуон туспа административнай киин статуһун ылбыта. Ол да иһин, үөрэбэ суохтары үөрэхтээһин, ааҕар балаһаннар үлэлэрин сөргүтүү - санга олох тэтимнээх сайдыытын биир көстүүтэ этэ. Кинилэр үлэһит маасса политическэй сайдыыларын киининэн этилэр, кинилэринэн лекциялар, бэсиэдэлэр, культурнай - маассабай үлэлэр ытыллалара.

Биһиги улууспутугар, биллэрин курдук, 1936 сыллаахха бастакы борохуоттар кэлбиттэрэ. Олор норуот туттар табаардарын, бордууктаны таһар буолбуттара. Абый улууһа бары наадыһытын холкутук хааччынар кыаҕы ылбыта. Бу сыл кыһыныгар оройуонна тутар учаастак тэриллибитэ. Бу учаастагы тэрийэн үлэлэтиигэ 15 сыарҕа көлөлөөх тутар экспедиция тийэн кэлбитэ. Тутар экспедиция 25 киһилээх этэ, салайааччынан саха, эдэр инженер - строитель Гаврил Андреевич Лысканов кэлбитэ.

Нонгоо сылыгар бу тутааччыларга эбии уу суолунан тутуу матырыйаалын, сэбин - сэбиргэлин ильдэ өссө эбии дьон кэлбиттэрэ. Тутааччылар бастакы сорудахтарынан Дружинаба - оройуон киинигэр оскуоланы, интиринээти, баанныгы тутуу буолбута. Бу тутуулар фундаменнарын түһэрээт, 1939 сыллаахтан сабалаан, миэстэтигэр тутуу маһын бэлэмнээһин сабаламмыта. Ити курдук кылгас кэм иһигэр, ханнык да механизацията, электроэнергията, автотранспора суох Дружинаба санга оскуола, интиринээт, бааннык тутулан дьэндэйбитэ...

Дьэ бу оскуола 1941 сыллаахха аан бастакы Индигир кэтит кизелитин орто оскуолата буолан үйэ аңаарыттан ордук кэмнэ үгүс көлүнэ дьону үөрэх - билии кыһатыгар көрчөх гынан көтүппүтэ. Инньэ гынан үс Индигир эбэбэ итиллэн олорор Абый, Муома, Аллайыаха оҕолоро кэлэн үөрэнэллэрэ.

Ити курдук Дружина оскуолата аһыллыбыт бастакы сылыгар Аллайыаха оҕолоро кэлэн үөрэммиттэрэ. Кинилэр манна кэлэн, ахсыс кылаастан үөрэхтэрин салбаабыттара. “Үгүстэрэ сүүрбэччэлэрэ буолбут дьон этилэр. Ол эрэри үөрэх дьиссипилиинэтин олох кэспэт, арыгылаабат, табахтаабат, күүлэйдээбэт, кинигэ эрэ кыбыныылаах “бытыктаах” үөрэнээччилэр этилэр”, - диэн оччотооһуга алын кылааска үөрэнэр, билигин кырдыбас учууталлар ахталлар.

1941 - 42 үөрэх сылларыгар Дружина оскуолата 421 үөрэнээччилээх этэ. 1940 сыллаахха Дружинаба ууһугтар, тутааччылар оҕолоругар анаан начаалынай оскуола аһыллыыта эмиэ сүнгкэн үөрүүлээх өйдөбүлүнэн хаалбыта, аан бастаан Индигир барахсан сымнабас кумабар оҕо - дьон суоллара орох тэппиттэрэ, кинилэр күн бүгүнгүгэ диэри тыыннаах тийэн, үтүө өбүгэлэрин үлэһит ааттарын үйэтитэллэр. Онтон Дружина бөһүөлөгэ улааттар улаатан ситэтэ суох орто оскуолаламмыта. Оройуон киинэ Абый сэлиэнньэтиттэн көһөрүнэн сибээстээн, ситэтэ суох орто оскуола толору орто оскуолаба кубулуйбута.

Сибилинги биһиги кырдыбас учууталларбыт аан бастаан Дружинаба орто оскуола аһыллыытын төрүт бэбэһээنگи курдук долгуйан, харахтарыттан уу - хаар баһан олорон кэпсииллэр, эдэр - сэнэх эрдэбинээбилэрин эргитэ өйдүүллэр. Саха республикатын үгүөлээх учуутала, “Бочуот знага” орден кавалера, үлэ, тыыл ветерана Е.Н.Черемкина манньк ахтар:

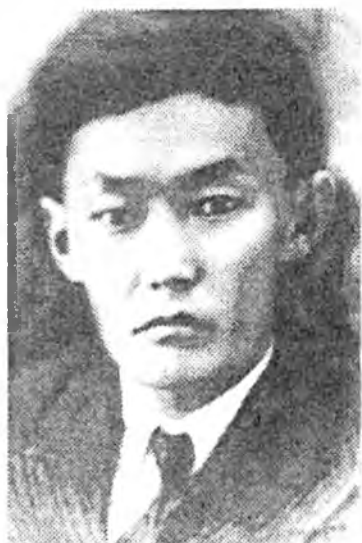

Саха Республикатын үтүөлээх
учуутала Е.Н.Чермкина (1951с.)

— Аан бастаан сана оскуолаҕа киирэн туран бастакы типовой оскуола хайдах курдук үрдүгүн, т ү н н ү г э у л а х а н ы н , көрүүдөрү уһунун сөбө - махтайа көрбүппүт. Ити кэмнэ Дружина о р т о оскуолатыгар директорунан аһаммыт Петр Яковлевич Туласынов орто оскуоланы үөрүүлээхтик аһы мунһабын о н о р б у т а . Киири тылын лоп - бааччы сахалы эппитэ. Ити курдук И н д и г и р оройуоннарыттан

аан бастакынан 1941 сыллаахха Абый оройуонугар Дружинаҕа орто оскуола аһылыбыг үөрүүлээх түгэнигэр кыттыыны ылар дьолго тиксибиппит.

...Бэйэм билигин кырдыан, ветеран - учуутал буолан олорон, оҕо сааспын санаан кэллэхпинэ, учууталларым барахсаттар үтүө да дьон эбиттэр диэн өйдөөн - санаан ааһабын. Кинилэр курдук үрдүк билиилээх, үчүгэй киһи буолларбын диир этим. Оскуолабыг директора Петр Яковлевич Туласынов хатыгыр, үрдүк уңуохтаах, аһыйах сангалаах киһи этэ. Кини төһө да училище бастакы эрэ ступенин бүтэрэн, Якутскайга стажировкаланан, начаалынай оскуола учуутала үөрэхтээбин да иһин, кэлин өйдөөтөххө, бары наука салаатыгар дирин өйлөбүллээх, билиилээх киһи эбит. П.Я.Туласынов биһиэхэ история уруогун биэрэрэ. Биһиги киниттэн олус толлор этибит.

1941 с. Дружина орто
оскуолатын бастагы директора
П.Я.Туласынов.

өйдөбүлбүтүгэр, олус үлэһит, куолаһын оҕоҕо хаһан да улаатыннарбат, биир сүрүннээх, өйдөөх, ис - киирбэх киһинэн хаалбыт. киниһи олус убаастыырбыт. Бэйэтин көрүнгүнэн, быһыытынан - майгытынан биһигини иитэр курдуга. Биһиги көрдөхпүтүнэ, кини учительскайга куруук үлэли олорор буолара, быһата иккис дьинэтин курдуга. П.Я.Туласынов улахан ыал аҕата буолара, кини Ольга Ивановна Чиркова диэн олохтоох кыыһы кэргэн ылан, барыта тобус оҕо ийэлээх - аҕата буолбуттара. Билигин кинилэр тобус оҕолоруттан түөрт киһи үрдүк үөрэби, 4 киһи орто техническэйи бүтэрэн, улуустарыгар көдьүүстээх дьон буолан, үлэли - хамсыы сылдьаллар. Кинилэртэн үс киһи Саха республикатын үтүөлээх үлэһиттэрэ.

Саха республикатын үтүөлээх учуутала, биһиги учууталбыт Е.Н.Черемкина. билигин бочуоттаах сынньаланна да олордор, дьылҕа - гойгон тосхойор ыар дьылҕатын тулуйан, үөрэппит оҕолоругар, дьонугар - киһитигэр үтүө майгытынан сыламнаан, күүс - көмө, көх - нэм буола олороохтуур.

Биирдэ учительскайга киирэн турардаахпын. Нуучча тылыгар “үһү” ылан баран диктант суруйбут илииспин хайыта тыппыһар, учууталым Екатерина Николаевна киллэрбитэ. Онно кыбыстыбыппын, дьулайбыппын хаһан да умнубаппын!...Өр баҕайы аан таһыгар турбутум, кини мин диэки көрбөт даҕаны, эгэ хаһытаан - ыһытаан буруйдуо баара дуо? Онтон тобо киирбиппин дьэ ыйытта. Мин кэпсээн биэрдим. Саһата суох көрөн туран баран: “Чэ, бар кылааскар, аны инньэ гыммат буол”, - диэбитэ. Ол да учительскайга киирим миигин сөп оҕорбута. Кини, биһиги оччотообу оҕолор

Ол курдук: “Күн сиригэр көрсөр аналгытын хайдах баарынан ылынан, санаабытын хамсатан, куһаңанга эрэ халыйыман, үтүөбэ тардыһа сатаан”, - диэн өйдөтө - саната сатаахтыр. Учууталбыт отуттан тахса сыл эйэ - дэмнээхтик олорбут олобун доборо В.П.Петров улууһун сайдытыгар үгүс үтүнү онгорбут дьоннортон биирдэстэрэ этэ. Кини биир үтүө күн улуус инники сайдытын туһунан мунһаха дьиэтигтэн үөрэ - көтө тахсан барбыта...уонна төннүбэтэбэ. Кини мунһаха тыл этэ туран, сүрэбин пристуба киирэн, сууллан түспүтэ, ол курдук олохтон букатыннаахтык барбыта...Учууталбыт барахсан сырдык санаатынан салайтаран, үтүө үлэһит, учуутал киһи буоларыгар, сырдык суолу сабайбыт тапталаах Дружинатын оскуолатын туһунан ахтыыны үөрэ - көтө кэпсээтэ уонна оскуолабыт туһунан хайаан да бэлиэтээһиннэри онорон хаалларын диэн соруудахтаата.

Мин учууталым Елена Николаевна сэттэ уонуттан лаппа табыстар да, биһиги үөрэппит оҕолорун санаатыгар, кини эдэр - чэгиэн, тырымнаабыт улуу Пушкин остуоруйатын героинятын, нуучча норуотун остуоруйатын Елена Прекрасная умнуллубат мөссүөннэрин санатар кырасыабай көрүнгэ умнуллубаттык өйбүтүгэр - санаабытыгар хаалбыт. Елена Николаевна уурбут - туппук курдук сырдык, ыраас сэбэрэтигэр дьүөрэлии, ыраастык нууччалыы саҥата, сэмэй, набыл майгыта учуутал киһини ордук тупсаран, дьонуннаан биэрэр. Итинник истин иһирэх да киһи буолан, үгүс сыллар устан ааспыттарын да иһин, кини бэйэтин үөрэппит учууталарын туһунан хайдах курдук ымпыгар - чымпыгар диэри өйдөөн хаалбытын сөбө саныыгын.

— Дружина оскуолатыгар кириэхпиттэн, мин үчүгэйдик үөрэммитим, ордук тыл предметтэрин сөбүлүүрүм. 5 - с кылааска аан маннай нуучча тылын Михаил Андреевич Гурьев диэн суон, кырдыаҕас киһи үөрэппитэ. Нуучча остуоруйатын аахтабына, барытын остуоруйа геройдарын көрөн олоорор курдук өйдөтөрө, ис иһиттэн киһи истиэх курдук кэпсиирэ. Билингэ диэри өйдүүбүн “Трусливый заяц” диэн остуоруйаны, куобах хайдах курдук киһиргэһин, куттаһын, ол остуоруйаны олус сөбүлээбитим. Баҕар, аҕам булчут буолан, кыыллар тустарынан элбэҕи кэпсиирин истэрбиттэн буолоу.

Дьэ онтон дьынгнээх нуучча киһитэ Вениамин Захарович Калинин кэлбитэ. Кини Москваҕа пединститутка үөрэнэ сылдьан, биһигини кэлэн үөрэппитэ. Улуу Пушкин, Лермонтов хоһооннорун, кинилэр алыптаах айымньыларын өрө хантайан туран, өйүттэн ааҕара.

Онтон ыла мин кинигэ аафар абылангар ылларбытым.

Былков Станислав Семенович араас предметтэргэ, байыаннай үөрэххэ үөрэтэрэ. Кини тулаайах иитиллибит киһи этэ. Оччотообу үөрэнээччилэри Дяттерев Николай Ивановичы кытта сэриигэ үөрэтэн, “Куоѳастаах” күөл хаарын быһа сыылларан муннууллара, эмиэ да нуучча тылын, литературатын үөрэтэрэ, дьэ улааттаххытына Алексей Толстой кинигэлэрин хайаан да ааѳаарын диирэ. Кини хаһан фронтга ыңгырыллыбытын билбэппин.

Мин Иркутскайга үөрэнэ сырыттахпына, биридэ техникум директора ыңгыран ылбыта уонна: “Эйиэхэ киһи кэллэ”, - диэбитэ. Көрдөхпүнэ, байыаннай таңастаах киһи олороро. Көрбүтүм, Станислав Семенович гимнастеркалаах, галифелаах, саппыкылаах, байыаннай рюкзактаах...

— Бу мин үөрэппит оѳом сылдыар, - диэн миигин көңүллэтэн, дьиэтигэр ильдэ барбыта, аһатан - сиэтэн, куорат биллэр - көстөр историческай сири барытын кэриппигэ. “Үөрэн, үчүгэй киһи буол”, - диэн паегуттан ас биэрэн, быраһаайдаһан арахсыбыта. Кэнники бэйэтэ ученай буолан, Барнаул куоракка олорон өлбүтэ.

Васильев Георгий Митрофанович диэн улахан биллиилээх, кэнники ученай буолбут киһи кэлэн, сэрии саѳана Дружина оскуолатыгар үлэлээбитэ. Георгий Митрофанович саха фольклорун хомуйбут дьоннортон биридэстэрэ. Кини Хабыытта Никулин олонголорун суруйбут буолуохтаах.

Биһиги уруокка учууталбыт историяны үөрэтэрин истибэккэ, хаста көхсүн тыаһатан сөтөллөн ыларын аафар акаарылар этибит. Кини улахан баѳайы таастаах ачыкылаах, кыра суон лэппэгэр уңуохтаах киһи этэ.

Кини репрессия саѳана Иван Арбита хоһооннорун кистээн сытыарбытын кыһа булан, хойут Семен Руфовка таһааттарбыта.

Дьэ ити курдук, биһиги учууталбытын Елена Николаевнаны дьон ньургуннара үөрэппиттэрин сөѳө - махтаа истэбин.

Дружина оскуолатыгар сэрии саѳана үлэлээбит дьоннортон биридэстэрэ - физика учуутала Захар Дмитриевич Борисов этэ. Кини улахан, хара дьэбир дьүһүннээѳэ, сөң куоластааѳа, киирзэ саппыкылаах буолааччы. Кини атабын тыаһын, көрүдүөргэ иһэрин ыраахтан истэн, уу - чуумпу буола түһэрбит.

Захар Дмитриевич эдэр, кыраһыабай кэргэннээх кэлбитэ. Хомойуох иһин, ол дьахтар арахсан, атын киһиэхэ барбыт этэ.

Биһиги учууталбытын наһаа аһынар этибит. Мин кини үөрэтэр предметин “үскэ” эрэ билэрим, оттон сорохтор кини үөрэппитин туһанан, учуутал, ученай буолбуттара. Кэлин Захар Дмитриевич эмиэ Дружина оскуолатыгар нуучча тылын учууталын Елена Ивановна Слепцова эдьийин Анастасия Ивановнаны кэргэн ылан, түөрт оҕолонон, ньир - бааччы ыал буолбута, Покровской бөһүөлэгэр олорон, күн сириттэн барбыта.

Захар Дмитриевич Борисов туһунан кини олобун аргыһа, Дружина орто оскуолатын бастакы 1944 сыллааҕы выпускнига, пенсионер - учуутал Анастасия Ивановна Борисова бэйэтин ахтытыгар маннык этэр:

1965 с. Борисовтар дьиэ кэргэттэрэ.

— Кини күндүтүк саныыр, чугас киһитин туһунан суруйарыгар ордук уустук буолар. Ол да буоллар, учууталым, олобум аргыһын, кэргэним Борисов Захар Дмитриевич туһунан аҕыйах тылы ахтан суруйабын.

Захар Дмитриевич Абый оройуонун Дружина орто оскуолатыгар сэрии сылларыгар 1941 - 1946 сс. учууталлаабыта. Математиканы, физиканы, химияны биэрэрэ, ону сэргэ завуч этэ. Онтон 1946 - 1950 сыллардаахха үөрэх министерствотыгар инспектордаабыта. 1950 - 1954 сылларга эмиэ Дружина оскуолатыгар кэлэн директордаабыта. Абыйга сэрии ыар сылларыгар, үөрэппит оҕолоруттан ордук талааннаах математиктар, физиктэр үүнэн тахсыбыттара. Ити кэмнэргэ, киниэхэ үөрэммит оҕолор, Захар Дмитриевич учуутал быһыытынан ирдэбиллээх буолан, ордук дириг билиини биэрбитэ диэн, билигин да махтана ахталлар.

Мин эмиэ оччотообуга кини үһүйуутунан математик идэтин талбытым. Иккиэн биир идэлээх да буолан буолуо, олохпутугар ордук өйдөһөрбүт.

Абыгтан баран, сэттэ сыл Покровской оскуолатыгар үөрэх чааһын сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ, мань сэргэ математиканы үөрэтэрэ. Аҕабыт ханна да үлэлээбитин иһин үөрэнээччилэр, төрөппүттэр, нэһилиэнньэ кинини дьыгнээх норуот учууталын быһыытынан билиниилэрэ - киниэхэ саамай үрдүк наҕарааданан буолара. Кини үлэтин үгэнигэр сылдьан, ыарахан ыарыыга ылларан, биһиги кэккэбититтэн 1973 сыллаахха туораабыта. Оҕолор улаатан, үлэһит, ыал буолалларын көрөр, сизинэр миннигэстэрин билэр дьолго тиксибэтэҕэ. Кини оҕолорун үөрэхтээх, билиилээх, үчүгэй үлэһит дьон онортуур ыра санаалааҕа, онно туһаайан иитэрэ. Мин түөрт оҕобун күүһүм кыайарынан, дьонум - сэргэм көмөтүнэн атахтарыгар туруөран, аҕабыт куруук биһигини кытта баарын курдук санаан, кини саамай истинг баҕа санаатын толордум диэхпин сөп. Ити курдук, улахан кыыспыт Анна омук тылын учуутала, уолаттар аҕаларын туйабын хатаран, кини идэтигэр үһүйүллэн, Владимир физико - математической наука кандидата, Наукалар Академияларын Саха сиринээби киинин прикладной математикаҕа отделын старшай научнай үлэһитэ, Андрей техническэй наука кандидата. Кыра кыыс Зинаида оҕо бырааһа, билигин Санкт - Петербурга ординатураҕа үөрэнэ сылдьар.

Захар Дмитриевич Абый оройуонугар эдэр сааһыгар үлэлээбитэ. Кини үөрэппит оҕолорун, бииргэ үлэлээбит дьоннорун олус күндүтүк, истинник саныыра, ахтара, кинилэр ситиһиилэринэн киэн туттара, тэнгэ үөрэрэ.

Мин учуутал буолан баран хаста да көрсүбүтүм диэн кэпсээнин салгыыр Е.Н.Черемкина, онно Захар Дмитриевич: "Билигин сэрии буола турар, ыарахан кэмнэр, онон үөрэххин кэлин да салгыаххын сөп, ыраах сиргэ Иркутскайга тоҕо бардын?" - диэбитэ. Оттон, Елена Ивановна мин дьүөгэм, кини кэргэнин балта. Кини быйыл бу өтөрдөөбүтэ ыалдьан өлбүтэ. Кини "Норуот үөрэҕириитин туйгуна" этэ.

Оттон Николай Иванович, Екатерина Николаевна Дягтеревтар олус эдэр саастарыгар училищени бүтэрэн кэлэн, Дружинаҕа холбоспуттара. Николай Иванович үрдүк унуохтаах, көбүс - көнөтүк тутта сылдьара Оччотообуга учууталлар бары предмети барытын дэгиттэр үөрэтэллэрэ. Ол аата, учуутал тиийбэт буоллабына, кинилэр саха тылын, нуучча да тылын, математиканы, физиканы даҕаны үөрэппитинэн бараллара.

Ол гынан баран, Николай Иванович военрук этэ. Билигин Екатерина Николаевна баар, оттон Николай Иванович өлбүтэ.

Сэрии сылларыгар улахан дьону кытта муньан, байыаннай үөрэби үөрэтэр этилэр. Ол курдук, киэһэ, уроук кэнниттэн, оскуола таһыгар дьону ыстыгынан анньарга, стройунан хаамарга, сыылларга үөрэтэллэрэ. Ону, биһиги бэдиктэр, кистээн кэлэн улахан дьон сыһа - халты тутталларын көрөн, быарбыт ыалдьар диэри күлсэрбит. Ол үөрэххэ бары бойбуой тэриллииһэх буоларбыт. Мас винтовкалаах, икки гранаталаах, хайыһардаах, күрдьэхтээх, “трешоткалаах” - онтубутун барытын сүгэн, ыга курданан, дьүһүн бөбө буолан, тоотонон турарбыт билигин да бу баар курдук. Оттон дьэ “сэриилэхэ” Куоҕастаахха киирэрбит.

Елена Николаевна учууталларын туһунан кэпсиирин истэ олон, оччотооҕу учуутал дьон, бары үтүктүспүт курдук, бэйэлэрин дьыалаларыгар мунгура суох бэринилээхтэрин, учуутал буоларга ананан төрөөбүт дьон

буолалларын биһирии саныыгын. Оччолорго Абый улууһугар олохтоох кадрдар суохтара, үөрэххэ барар, киирэр да кыахтара суохтара, олохтоох учуутал - кадрдар тустарынан этэ да барыллыбат этэ. Оттон хоту сиргэ, бачча ыраах, дьонноруттан, дьыэлэриттэн - уоттарыттан тэлэһийэн кэлэн, самай ыарахан усулуобуйа үлэлээһиннэрэ - мунгура суох патриоттуу дьыала буоллаҕа!

Бу 40 - с сыллардаахха үлэлээбит учууталлар, үөрэммит оҕолор хайдахтаах курдук тымныы, кытаанах усулуобуйа - чэн муустаах дьыэлэргэ, бытарҕан тымныыга мас бэлэмнээн, тимир оҕоҕу отгон, чүмэчинэн сырдатынан, маһы - мууһу тастан, хайдах үлэлээн - хамсаан олоруттара буолуой?

А.Н.Ильин - Аба дойду сэриитин сылларыгар РОНО сэбиэдиссэйэ

Ханнык да маһынан отун - тургуйбат “буржуйка” оһоһхо “хамначыт” буолаллара. Улахан кылаастар - үөрэхтэригэр ситиһиилэрин таһынан, хас кууб маһы бэлэмнээтэхтэринэ кылаастан кылааска таһаарыллаллара эмиэ кээмэйдээх буолара. Дьэ ол да иһин, 40 - с, 50 - с сыллардаағы оһолор саас эрэ буоллар, эрбиилээх, сүгэлээх “Хаппар” сиһигэр тахсан, эрээт саһааннарын толоруохтарыгар диэри үлэлииллэрэ. Манна эмиэ ол кэмнээби үөрэх чааһын сэбиэдиссэйдэрэ, директордар, учууталлар, үөрэнээччилэр, төһө күүстэрэ, кыахтара тийэринэн бары уопсай былааны - оскуола саһаанын охсууга, үлэ - үөрэх быһыгар бу сорууга хайаан да үмүрүтэр былаанга кытталлара.

Сэрии кэмигэр бастакы үөрэх отделын сэбиэдиссэйдэринэн: Кириллов Януарий Ксенофонович, Ильин Алексей Николаевич, сэрии кэнниттэн Федоров Ефстафий Никитич, Слепцов Николай Михайлович, Слепцов Будимир Дмитриевич, Семенов Аркадий Дмитриевич, Неустроев В.П., Бартенев И.Д., Черепанов П.К. уо.д.а. этилэр. Бу сылларга оройуонга үөрэх чааһын сэбиэдиссэйдэрэ, оскуола директордара үөрэх хаачыстыбата тупсуутугар, үөрэтии - иитии көдьүүстээх буолуутугар, хас биирдии уруок сыала - сорууга тийимтиэ буоларыгар, оскуоланы материалнай өттүнэн хааччыйыыга, учуутал идэлээх дьонунан сөптөөхтүк хааччыллыыга бары өйдөрүн - санааларын түмэллэрэ.

П.Я.Туласынов кэнниттэн оскуола директордарынан Борисов Захар Дмитриевич, Дьячковская Павел Кузьмич, Слепцов Николай Михайлович, Ребров Петр Семенович, сүүрбэ сыл устата Неустроев Владимир Петрович, онтон да атыттар үлэлээбиттэрэ.

...1948 сыллаахха үөрэммит оскуолабар начаалынай кылааска үлэлээбитим, - диэн салгыыр бэйэтин кэпсээнин Елена Николаевна Черемкина. Онно директорынан Павел Кузьмич Дьячковская диэн дьыннээх хаһайын, үчүгэй директор киһи үлэлээбитэ. Мас бөбөнү бэлэмнэтэн, саһаан онгорон, оскуола олбуорун иһин толору туруортарара. Кини сүрдээх үлэһит, дьиссипилиинэ диэн баран, энчирэппэт киһи этэ. Миигин үчүгэй учуутал буолууһугун диэн сылыктыыра, ол да иһин үрдүк үөрэххэ, учууталым идэтин үрдэтинэ 50 - с сыллардаахха үөрэнэ барбытым. Кини эмиэ мин кэннибиттэн дойдутугар барбыт этэ. Билигин кинилэр биһиги кэккэбитигэр суохтар, арай Екатерина Николаевна Дягтерева эрэ тыыннаах.

Васильев Василий Николаевич - биология, география учуутала эмиэ сэрии сылларыгар кэлэн үлэлээбитэ.

Чэл - чэгийн хааннаах - сииннээх, нууччатынгы сырдык харахтаах, сүрдээх ыраастык таннан, тэл курдук тутга сылдыр киһи. Кини уроктарын олус да сөбүлүүр этибит! Ол курдук киһи истиэхтэн истиэх курдук үчүгэйдик, амтаннаах курдук сангаран, араас сибэкки, үөн - көйүүр, тыннаах харамайдар тустарынан уурбут - туппут курдук кэпсиирэ. Кини уроктарыгар сахсырба да көтөрө иһиллэр курдук, кылааска уу - чуумпу буолара. Мин, аны эбитэ буоллар, биолог буолуом этэ, обо эрдэхпиттэн Айылҕаны олус сөбүлүүрүм. Мин Айылҕа ортогугар, улуу эбэ Оһоогун күөлүн кытытыгар төрөөбүтүм. Ол да иһин, бу маннык умсулҕаннаахтык биһиги билэр харамайдарбытын, кыылларбытын учууталбыт үөрэппитэ өйбөр хатанан хаалбыт. Күндү учууталбын кэлин көрсүбэтэбим, дойдутугар Уус Алданга олорбута.

Суравецкай Евгений Кузьмич - физкультура учуутала уонна немец тылыгар үөрэппитэ. Учууталым ол үөрэппит немецтии тылларын билигин да умнубаппын! Биһиэхэ үлэлиир сылларыгар кини үчүгэй общественнойнай, профсоюзнай үлэһит буолбута. Кэлин Якутскай куоракка областной профсоюз советыгар уһун сылларга үлэлээбитэ. Мин наһаа сөбөр этим, көрүстэбинэ куруук: "Оо, Черемкина, бу Абый ыччата, үөрэби наһаа ылынымтыа ыччаттаах дойду", - диирэ. Өр сылларга куоракка олорон, өтөр аҕай суох буолбута.

Оччотообу оҕолор умнубаттык өйдүүр, сөбүлүүр учууталбыт - Яков Викторович Стручков, бэйэтэ эмиэ туспа суоллаах - истээх киһи этэ. Кини биһигини саха тылыгар 5 - с кылаастан үөрэппитэ. Орто унуохтаах, суон собус, киппэ, эдэр - сэнэх сааһыгар сылдыр кэмэ этэ.

Яков Викторович урогу быһаарарыгар, хоһоону, кэпсээни ааҕарыгар куударалаах төбөтүн хаптаччы собус туттан, харабын симэн туран, аргый аҕай кэпсиирэ. Кини харабын симэн турарын тонолуппакка көрөн олорон истэрбит. Саха литературатын үчүгэйдик билэрэ, көрдөөх сэһэннэри ааҕан, кэпсээн күллэрэрэ. Соробор, булчут мүлчүргэннээх сырыыларын кэпсиирэ, ол бэйэтэ суруйбут "Мэхээлэчээн булчут" диэн кэпсээннэриттэн ааҕар эбит. Бэйэтэ эрэйдэнэн үөрэби ылбытын кэпсиирэ, үчүгэйдик үөрэниҥ, үөрэхтээх дьон буолун диэн сүбэлиирэ. Оччотообу оҕо үөрэххэ - билиигэ тардыһара күүстээбэ. Кини репрессияҕа түбэһэ сылдыбыта. Хойут Дружина оскулатыгар бииргэ үлэлээбиппит, кини оҕолорун үөрэппитим. Яков Викторович сценаҕа элбэх спектакларга кытара. Талааннаах артыыс да буолар кыахтааҕа. Айаал оруолун олус да үчүгэйдик толороро.

Яков Викторович уус киһи этэ. Кини бэйэтигэр дьыэ тугтубута, оскуолаба спортсааланы туган турардаах. Абый оройуонугар аан бастакы Саха республикатын үтүөлээх үлэһитэ - учуутала.

Дружина оскуолатыгар бу кэмнэргэ Боянов, Винокуров уонна да атын учууталлар үлэлээн, олорон ааспыттара. Хомолтото диэн баар, биһиги оройуонмут киинэ Дружина көһөр балаһыанньаба киирэн, кырдьар сааспытыгар, эдэр - сэнэх эрдэхпитинэ үөрэ - көтө үөрэммит, үлэлээбит оскуолабыт, бөһүөлөкпит аата - суола кумаабыга эрэ хаалбыта, - диэн биһиги убаастыыр кырдыабыс учууталбыт бэйэтин хом санаатын биллэрэр.

Үйэ - саас умнуллубат үтүөлээх, тапталлаах, өйгө - санааба сылаас өйдөбүлү сөнөрбүт, биһиги Дружинабыт оскуолата 1944 сыллаахха аан бастакы көлүөнэ ыччаты оскуоланы бүтэрэр, олох суолугар атаарар выпуһун биэрбит. Индигир оройуоннарыттан аан бастакы орто оскуоланы бу сыл 8 киһи бүтэрэн, ситии - хотуу аттестатын ылбыта. Кинилэр ааттара бу баар: Слепцова Анастасия Ивановна, Слепцов Николай Михайлович, Слепцов Василий Егорович, Свинобоева Матрена Васильевна, Черемкин Николай Данилович, Жиркова Анна Николаевна, Чиркова Мария Семеновна, Большедворская Капиталина.

Дьэ бу биһиги оройуонмут бастакы кадрдара этилэр. Кинилэр үрдүк үөрэх бастакы чыпчаалын дабайбыттара. Слепцова Анастасия Ивановна - математик, Черемкин Николай Данилович - математик, Чиркова Мария Семеновна - биолог, Жиркова Анна Николаевна - историк идэлэрин ылбыттара, онтон анараагылар орто анал үөрэх кэнниттэн бары үрдүк үөрэх кыһатыгар уһаарыллыбыттара, республикаба биллэр - көстөр дьон буолан үлэлээн - хамсаан ааспыттара. Биллэрин курдук, 1941 сыллаахха Абый оройуонугар Дружинаба орто оскуола аһыллан, үс оройуонтан оболор мунньустан үөрэммиттэрэ. Бу оскуоланы 1944 сыллаахха үөрэнэн бүтэрбит Слепцова - Борисова Анастасия Ивановна бииргэ үөрэммит табаарыстарын туһунан маннык кэпсиир:

— Манна кэлэн, үгүспүт ахсыс кылааска үлэлээн баран киирбиппит. Ити сылларга, Дружина орто оскуолата аһыллытыгар, үрдүк үөрэхтээх элбэх учууталлар кэлбиттэрэ: Г.М.Васильев, З.Д.Борисов, В.З.Калинин, Е.К.Суровецкай, директорбыт П.Я.Туласынов, завуч Г.М.Васильев этилэр. Математиканы, химияны, физиканы З.Д.Борисов, нуучча тылын В.З.Калинин, немец тылын уонна физкультураны Е.К.Суровецкай үөрэппиттэрэ. Сэрии кэмигэр үөрэнэрбитигэр, урукку сыллардаабар усулуобуйа

быдан кытаанаға. Оскуолабыт олус тымныыта, оттор маспытын сынньалан күнгэ бэйэбит тыаға тахсан бэлэмниирбит. Учебниктар, үөрэх тээбириннэрэ суохтара, ол да иһин ахсыс кылааска сүүрбэччэ оҕо буолан киирэн баран, онус кылааһы түмүгэр ахсыа эрэ буолан бүтэрбиппит. Үөрэхпитин бүтэрбит сылбытыгар, биһиги түөрт кыыс: Свинобоева Мотя, Чиркова Маша, Жиркова Аня уонна мин Якутскай куоракка пединститутка үөрэнэ киирбиппит. Оттон үс уолаттарбыт, үлэлээн баран, 1945 сыллаахха үөрэнэ, Якутскай куоракка эмиэ ыйынан айаннаан кэлбиттэрэ. Оттон биһигини кытта бүтэрбит Большедворская Капа туһунан кэлин тугу да билбэппин. Сэри кэнниттэн даҕаны институтка үөрэнэргэ усулуобуйа олус кытаанаға. Ол иһин, Абый оройуонуттан үөрэххэ киирбит оҕолор ангардарын кэрингэ туберкулез ыарыыттан өлбүттэрэ. Ити курдук, биһиги кылааспытыттан, биһигинниин үөрэнэ сылдьар Свинобоева Мотя уонна Слепцов Коля институту бүтэрбэккэ, эдэр саастарыгар, биһиги кэккэбититтэн өлөн туораабыттара. Биһиги, тыыннаах хаалбыттар, бары учуутал идэтин талбыппыт. Оттон биһигини кытта бүтэрбит Черемкин Николай Данилович билигин педагогическай наука кандидата, университет физическай факультетын доцена.

Ахсыстан онус кылааска диэри паартаға бииргэ олорбут чугас дьүөгэм Свинобоева Мотя үөрэбэр уһулуччу дьобурдааға, уһундук олорбута эбитэ буоллар талааннаах, дириг билиилээх үлэһит буолбут буолуо этэ.

Миэхэ ахсыстан онуска диэри үөрэнэрбэр, өссө биир үтүө өйдөбүл хаалбыт. Биһиги учууталларбыт үгүстэрэ педучилище кэнниттэн үлэлээбит буоланнар, биһигиттэн икки - үс эрэ сыл аға буолаллара. Ол да иһин, тэнгнээхтэрин курдук, оскуола биэчэрдэригэр биһигини кытта бииргэ сылдьаллара, үгкүүлүүлэрэ, самодетельноска бииргэ кытталлара. Үксүн Николай Иванович Дягтерев мандолинаға оонньуура, оччоҕо биһиги бары мандолина тыаһынан үгкүүлүүрбүт, онтон атын музыкаға наадыбат этибит. Ордук Н.И.Дягтерев, Е.Н.Павлова, Т.Т.Боянов, С.С.Былков, Н.К.Сафонова биһигини кытта бииргэ сылдьаллара. Онтон ылата 50 - ча сыл ааста. Мин кэнники үгүстэрин кытта көрсүбэтэбим. Сорохторо бу күн сириттэн бардахтара, сорохторо кырдыан олордохторо, оттон мин өйбөр кинилэр эдэр чэгиэн бэйэлэрэ хатанан хаалбыттар. Мин институту бүтэрэн баран, бастаан дойдубар Абыйга математика учууталынан, онтон РОНО сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитим. Кэлин, 1986 сылга диэри Покровскай оскуолатыгар учууталлаабытым.

Ити курдук, 40 сыл устата элбэх оѳону иитэн таһаардым. Үөрэппит оѳолорум араас идэлээх үлэһиттэр, физико-математическай наука кандидаттара, СГУ преподавателлэрэ, математика учууталлара, культура үлэһиттэрэ буолан табыстылар. Мин бииргэ үлэлээбит, үөрэммит дьоннорбун, үөрэппит оѳолорбун куруутун күндүтүк саныбын, ахтабын. Дойдум дьонун ситиһиилэринэн киэн туттабын! - диэн Анастасия Ивановна истинник ахта - саны сылдыар.

Оттон 1947 сыллаахха 27 оѳо Дружина орто оскуолатын бүтэрэн, үөрэх суолун тутан, кэлин үөрэхтэрин бүтэрэн, төрөөбүт оскуолаларыгар, оройуоннарыгар кэлэн бастакы бэйэбит кадрдарбыт буолан, оройуоннарын сайдыытыгар бэйэлэрин көдүүстэрин көрдөрөн испиттэрэ.

1947 сылтан 1950 сылга диэри, оѳо ахсаана аҕыйабынан, үрдүк үөрэхтээх учууталлар тийбэттэринэн, Дружина орто оскуолата сэттэ кылаастаах оскуолаѳа түһэн үлэлии сылдыбыта.

1950 сылтан саѳалаан, Дружина оскуолата, аны букатыннаахтык орто оскуолаѳа кубулуйбута. Дьэ бу бириэмэттэн олохтоох кадрдары бэлэмнээһин чуолкай былаанынан ытыллар буолбута. Аны оскуоланы бүтэрбиттэр бары орто, үрдүк үөрэх кыһаларыгар үөрэнэ кириэтэлээбиттэрэ. Оттон 1953 сылтан саѳалаан, Дружина оскуолатын бүтэрбит дьон дойду араас соѳуруу киин үөрэхтэрин кыһатыгар киирэ барыталаабыттара. Ол курдук, Дружина оскуолатын бүтэрбит Туласынова Галина Петровна, Ефимова Мария Алексеевна, Ефимова Мария Николаевна Иркутскайдааҕы медицинскэй институтка, Бережнов Тимур Михайлович, Слепцов Иван Николаевич Казахскай горнай институтка Алма Атаѳа, Тимур геологка, Иван - инженер - химиккэ үөрэнэ киирбиттэрэ. Оттон Старостина Елизавета Ксенофоновна, Ребров Павел Семенович Ленинградтааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтугар, Садовников Дмитрий Москватааҕы Тимирязевскай институтка үөрэхтэрин саѳалаабыттара.

Ити курдук, 1979 сыллаахха диэри Дружина оскуолата 89 выпуһу биэрбитэ. Бу сылларга, күнүскү уонна киэһээнни оскуоланан 800 - тэн тахса оѳо оскуоланы бүтэрбиттэрэ. Кинилэртэн 400 - тэн тахсалара үрдүк уонна орто үөрэх кыһаларын дабайбыттара. Ити иһиттэн үрдүк үөрэби - 122, 30 киһи орто үөрэби бүтэрбиттэрэ.

“Төһө да биһиги кырдыаҕас оскуолабыт оччотооѳуга кыараѳаһын, имик - симик уоттааҕын, материальной базата мөлтөбүн иһин, оттон төрөппүттэрбитин солбуйбут,

алаа дьизэбитинэн буолбут буор сыбахтаах, түөрэ -
лангы барбыт муосталаах тымныы балабан интиринээппит
барахсан, хас эмэ сүүһүнэн араас идэлээх үлэһиттэри
бэлэмнээн, билии - сайдыы суолугар куорсун анһан, кынат
үүннэрэн таһаарбыта”, - диэн бэйэтин үөрэммит, үлэлээбит
сылларын туһунан РФ үтүөлээх учуутала М.М.Слепцов
ити, истинг тылларынан бэйэтин ахтытын сабалыыр.

— Бу оскуолаҕа үөрэммит бары көлүөнэ дьон, 20 - с үйэ
үлэтин - хамнаһын үлүскэннээх хаамыытыгар, чуолаан
улуус социальный - экономической сайдыытыгар эдэр -
эрчим үлэлэрин - хамнастарын анаабыт, билигин да сүрүн
төһүүнэн буолар дьон буоллахтара.

Мин учууталым Михаил Михайлович Слепцов
ахтылбаннаахтык кэпсиир ааспыт оҕо сааһа, үлэлээбит
сыллара - билигин биһиэхэ, үөрөппит, такайбыт
оҕолоругар, ордук истинг, чугас. Ханнык эрэ түгэнгэ, оҕо
сааһыг саһан туран:”Оонһуу барыах, оонһуу барыах!” -

дииргэ дылы...

Дьэ ити курдук,
учууталым сирэйэ
сырдаан, сүргэтэ
көтөбүллэн олорон
кэпсиир түгэннэрин,
бири да сыһа
түһэрбэтэрбин диэн иилэ
хабан, төбөбөр суруна
олорбун.

— Хайдахтаах да кини
барытын төбөтүгэр
тиспэт, бэлиэтэнэр
наада, - диэн учууталым -
оҕо сааһым түгэннэрин
кини кэпсээнин кытта
бииргэ дьүөрэлээн,
өйдөөн - санаан
истэхпинэ, мэлдьи
буоларын курдук, миэхэ
бэйэтин учууталлыы
с э р э т и и т и н
и н и т и н н э р э р .
С э м э л э м м и т
үөрэнээччи, мин хап -
сабар суумкабыттан
блокнопун ылан,
бэлиэтэнэн барабын...

Россия үтүөлээх учуутала
М.М.Слепцов.

— 50 - с сылларга диэри оройуон киинигэр Дружинаба олохтоох учууталлар суохтара, - диэн мин оҕо эрдэхпиттэн истигэн, номоҕон майгыбын билигин да ильдэ сааһыран эрэрбин бэлиэтии көрөн, астыммыт бэлиэтин кыратык сизбин таарыйан ылаат, учууталым кэпсээнин салгыыр.

— Эдэркээн баҕайы араас идэлээх, үксэ нуучча, киин куораттартан кэлбит учууталлар үлэлииллэрэ. Үлэлиир, олорор усулуобуйа олус ыарахана. Үөрэнээччи бары кэриэтэ нууччалыы олус мөлтөхтүк сангарара, суруйара. Кинилэр, учууталларбыт сахалыы билбэттэрэ, ол иһин олус эрэйдэнэллэрэ. Нууччалыы - сахалыы булкуйан, тарбаҕынан быһаарсар түгэннэр да үгүстэрэ. Төһө да эдэр, оҕотук буоллаллар, олус тулуурдаахтара, оҕону олус таптыыллара, уопсай тылы дөбөнүк булаллара, дьин - чахчы үлэлэригэр олус бэриниилээх, кичэллээх, дыаныардаах этилэр. Аны санаатахха, уопсай культуралара, олоххо профессиональной бэлэмнэрэ быдан үрдүк эбит. Оҕолорго мөлтөх сыһыаннаах, көтүмэхтик үлэлиир, общественной үлэбэ кыттыбат кэлиин учуутал баарын олох өйдөөбөппүн. Бары кэриэтэ мэлдьи хайҕаналлара, олохтоох нэһилиэнньэ ытыктабылынан киэнник туһаналлара. Кинилэр оччотообу оҕолорго тус бэйэлэрин үтүө холобурдара олус күүстээбэ, үтүөбэ - кэрэбэ угуйаллара.

...Ол курдук, кыра кылаастарга ырыа куруһуогун фронтовик, бэртээхэй баянист, чабылхай ырыаһыт Колотилев Михаил Гаврильевич салайан үлэлэппитэ. Кини военругунан, физкультураба учууталынан үлэлиирэ. Олус сэмэй, боростуой, оҕону таптыыр киһи этэ. Кини уроктарын мэлдьи күүтэрбит, кэрэхсээн истэрбит, санаттан сана ырыалары үөрэтэрбит. Ол ырыаларбыт барыта байыаннай - патриотической темаба буолааччы. Переменаба үрдүкү кылаас үөрэнээччилэрин кытта сиэттиһэ сылдьан, кинилэри үтүктэн, ол ырыаларбытын хатылыырбыт. Интернакка тимир оһохпутун тула олорон, иллэн бириэмэбитигэр ол ырыаларбытын ыллыырбыт. Ол ырыалары билигин да өйдүүбүн. Умнубаппын! Үтүөнү үтүктэргэ, кэрэни кэрэхсииргэ, ырыаны олобум аргыһа онгосторбор, үөрэппит учууталым М.Г.Колотилев барахсаны иһирэх тылынан ахтабын. Кини үтүө быһыыта - майгыта, сайабаһа, тулуура, дэгиттэр талаана, мэлдьи үлэ үөһүгэр, оҕо ортотугар күлэ - үөрэ, кэпсиин - иһсиин, ыллыы - туойа, сүүрэ - көтө сылдьара бу баарга дылы! Учуутал идэтин сөпкө талан, олохпун аныырбар кыымы сахпыт дьоннортон биирдэстэрэ М.Г.Колотилев буолар.

Мань тэнэ биһигини үтүөбэ - кэрэбэ уһуйбут үгүс кэли учууталлартан - үрдүк көнө дьулугурас уңуохтаах, мэлдьи үөрэ - көтө кэпсэтэр, олус аһыныгас, боростуой, сэмэй, турбут - оморбут, куруук общественной үлэнэн дьарыктанар, сыты тыллаах - өстөөх, дэгиттэр талааннаах, дирин билиилээх, оҕо дууһатыгар дөбөнүк тийэр нуучча тылын учуутала (омугунан нуучча) Полякова Валентина Николаевна этэ. Миигин кытта үлэлээбит, миигин үөрэппит учууталлартан кини курдук интэриэһинэйдик үөрэтэр, өйдөнүмтүө быһаарыылаах, чуолкай тыллаах - өстөөх учууталы аһыйабы көрсүбүтүм. Киниэхэ мин биир сыл 8 - с кылааска үөрэммит дьоллоохпун. Кылааспыт оҕото элбэбэ, бэрээдэгэ мөлтөбө, уроктарга мэхэйдииллэрэ. Оннооҕор, сороҕор урок кэмигэр учууталы охсоору гынар да “бөтөстөр” баалара. Оттон Валентина Николаевна уроктарыгар бу кылаас, киһи интэриэһиргиэх, олус кыһанан - мүнэнэн, умсугуйан үөрэнэрэ, кини урогар уу - чуумпу буолаллара. Кини намыын - холку куолаһынан үөрэнээччилэрин абылыра, хаһан да кыһырбытын, оҕону мөҥөрүн истибэтэбим. Ити сыл нуучча тылын, литературатын кичэйэн үөрэппиппит, уһун баһайы монологтары интернакка биир киэһэ нойосуус билэрбит, айымнылар толору текстэрин ааһар, өйдүүр буолбуппут. Кини оройуон общественной олоҕор эмиэ олус актыбынайдык кытара, наһаа талааннаах, айылҕаттан айдарыылаах учуутал этэ. Учууталбыт барахсан, Валентина Николаевна кэргэннэнэн, оҕолонон баран, тымныйан, суорума суолламмыта. Баара - суоҕа биһиги оройуонмутугар икки сыл үлэлээбитэ. Хаппар сиһигэр көмүллүбүтэ. Тохсуньу бытарҕан тымнытыгар оҕолуун - кырдыаҕастыын бары тахсан, учууталбытын тиһэх суолугар атаарбыппыт. Ити 1952 сыллаахха этэ. Итинник үтүө учууталлар учуутал идэтин талыбар сүдү оруолу оонньообуттара. Үөрэммит, үлэлээбит сылларбын ойдоон - санаан кэллэппинэ, учууталым Валентина Николаевна сырдык мөссүөнэ мэлдьи харахпар көстөргө дылы... Ити курдук, нуучча тылын учууталлара Крылова Т.С., ырыаһыт Манакова С.П., Трошкин П.П. - НВП, физкультура учуутала, Стрыгина А.И. - биология, химия учуутала, Филимонова В.И. - биология, химия учуутала, Плехова Г.И. - нуучча тылын, литературатын учуутала, онтон да зыттар киин куораттан кэлэн үлэлээбиттэрэ. Мань тэнэ, саха сири арас оройуоннарыттан үгүстүк үлэли кэлэллэрэ.

Оскуола директорынан Дьячковской П.К.(история), Борисов З.Д.(математика, астрономия), Васильев С.П.(история), маны тэнгэ Никитин Н.И., Оконешников И.С., Непомнящий М.И.(саха тыла уонна литературата), Пестеров С.Н.(уруһуй, черчение), Афанасьев С.С. үлэлээбиттэрэ, - диэн үөрэппит учууталларын туһунан олус да ытыктабыллаахтык ахтар педагогической үлэ ветерана М.М.Слепцов.

...40 сыллаабыта Дружина оскуолатыгар биир эрэ 10 - с кылаас баарыгар ахсыа буолан үөрэммит, - диэн учууталым кэпсээнин салгыыр, олох суолун сана туппут эдэркээн кэмигэр эргиллэн кэлэр...

Онно баалара билингитэ СГУ педагогикаба кафедратын доцена, педагогической наука кандидата, Саха республикатын үтүөлээх учуутала А.Д.Семенова, РФ норуотун үөрэбириитин туйгуна, Саха республикатын президенын администрациятын хаһаайыстыбаннай управлениетын начальнига Слепцов Б.Д., Саха республикатын үтүөлээх учуутала, норуот үөрэбириитин туйгуна В.П.Неустроев, педагогической, советской үлэ ветерана, бокуонньук, Никулин Г.М., үлэ ветерана, “Кырымах” рабочайа Стручков А.В., педагогической үлэ ветерана, РФ үөрэбин туйгуна Хабарова Р.К., “Килбиэннээх үлэ иһин” медаль кавалера, педагогической үлэ ветерана Колодезникова Е.Г. уонна мин. Дьэ бу кэнниттэн, учууталым бииргэ үөрэммит, оҕо сааһа тэнгэ ааспыт, оччотооһу оҕо дьонун туһунан бэбэһээнни курдук, ымпыгар - чымпыгар диэри кэпсиирин, тыыммакка да истэ олордум...

— Оскуоланы бүтэрэр бүтэһик сылбыт олоххо бэлэмнээх тахсарбытыгар быһаарар оруолламмыта, - диэн бэйэтин ураты интэриэһинэй кэпсээнигэр сиэтэн киллэрэн истэ... - Күн аайы уроктарбытыгар кичэйэн бэлэмнэнэрбит күүһүрбүтэ. Ганя Никулин алгебраны, физиканы интэриэһиргиирэ, хамабатык өйдүүрэ, түргэнник суоттаан, быһааран мэлдьи хайбанара. Ол иһин радиотехника, математика учуутала буоллаба. Ганя сиптэригэр физикаба үөрэтиллэр прибордар винтиктара, кыра чаастара толору буолааччылар. Олору мэлдьи танан, холбоон, онгортон тахсарын өйдүүбүн. Отгон Афоня Стручков ахсаан предметтерин кэрэхсиирэ, умсугуйан суоттуура. Кыргызтарбыт Шура уонна Римма ордук биологияны, химияны сөбүлүүллэрэ. Будимир Слепцов, Володя Неустроев историяба “охтолоро”. Сытыы - хотуу, элбэби ааһар буоланнар, политикаба балачча быһаарсаллара, уроктарга лоп - бааччы ситимнээн кэпсииллэрэ.

Кинилэр картаҕа да бэркэ быһаарсаллара. 1953 - 54 сыллардаахха биһиги кылааспыт биир бастыг кылааһынан аабыллыбата, ону чингэтэргэ бары да кыһалларбыт. Барыбыт общественной үлэлээх этибит. Бэрээдэги кэһэр, арыгылыыр туһунан өйгө да суоҕа, киһи үөрүүх, баччаанга диэри ким да табахтаабат, арыгыны ас эрэ курдук туһанабыт. Иллээх, бэйэ - бэйэбитигэр хардарыта көмөлөсүһэр, иллэн кэммитигэр үгүстүк түмсэр, араас темаҕа санаабытын аһаҕастык атастаһар этибит. Киэһэ аайы кэриэтэ оскуола маҕнайгы дьиэтин көрүдүөрүн уһугар баар турникка тардыһан, араас хамсанылары онорон күрэхтэһэрибит. Ханнык да спортивной инвентара суох ити дьиэбит биир хоһугар физкультура уроктара ытыллаллара, кыараҕаһын, тымныытын, харангатын аахсыбакка, оччолорго чүмэчинэн, кыраһыын лаампатынан үөрэнэрибит. Бары да үлүһүйэн, баһаран сүүрэр, хамсанар этибит. Оттон дьыл сылаас кэмнэрэ, сааскы күн барахсан салаллан кэлиитэ, таһырдыаттан киирбэккэ, үөрэхтэн, үлэттэн сололоно эрэ түстэрибит, хайыһардыырбыт, спортивной ооньуулары үөрэтэрибит, ГТО нуорматын туттарарбыт. Мас бэлэмин (хас биирдии үөрэнээччигэ тиэрдиллибит былааны), спортивной нуормалары туттардахха эрэ кылааскын бүтэрэн, атын кылааска таһаарылларын, кылааскын бүтэрибит аатын ыларын.

...Тустарынан, сымсатынан, быһыйынан, хайыһарга сүүрэринэн В.Неустроев тэннээбэ суоҕа. Оттөн каникуллартан кэлэн муһуннаахха туспа үөрүү буолара. Ким тугу үлэлээбитин, хайдах сылдыбытын, төһө улаппытын, күүһүрбүтүн ырытыһы, боруобалаһы буолара. Учууталларбыт, иитээччилэрбит биир оннук, ыраах тэлэһийэ сылдьан эргиллибит оболорун көрсүбүттүү, үөрэн - көтөн, ахтан тоһуйаллара, олус да күндү буолара! Ас - таһас олус кырыымчыга, ол иһин үөрэхпит таһынан, дьонно көмөлөһөн, үлэлээн ас булунарбыт. Кылаастар уочаратынан биэчэрдэри тэрийэн ытталлара.

Биһиги абыс үөрэнээччилээх кылааспыт ыллаан, үгкүүлээн, пьесаттан быһа тардылары онорон, балалайкаҕа, хормуоскаҕа оонньоон, спортивной нүөмэрдэри көрдөрөн, көрдөөх кэпсээннэри кэпсээн, маассабай ооньуулары тэрийэн, онно бары көхтөөхтүк кыттан, куһағана суох биэчэрдэри тэрийсэрибит. Үрдүкү кылаастары кулуупка буолар концерттарга кытыннараллара, агитпоходунан Уолбут, Абый нэһилиэктэринэн концертаах хайыһарынан сылдыарбыт, спортивной күрэхтэһиилэри ытарбыт.

Ити курдук, нэһилиэктэринэн сылдьан, мас бэлэмнээһинигэр, хотон, дал ыраастааһыныгар, маһы хайытыга үлэлээн көмөлөһөрбүт. Кылаас чаастарын бэйэбитинэн ыыттараллара, агитаторынан үлэлэтэн эмиэ олоххо бэлэмнииллэрэ.

Бу сылларга комсомол, учком үлэлииллэрэ, мунньахтары оҕолор тэрийэн ыыталлара, үгүс кириитикэлээх, кэпсэтиилээх буолара, учкомна учууталлар хаһан эмэ сылдьаллара. Чиэппэр аайы диспут, тематическай конференциялар ыытыллаллара, аһаҕас суруктары дьүүллэһии буолара. Переменаларга уол, кыыс диэн арахсыбакка, иккилии буола - буола сиэттиһэн уһун көрүдүөр устун хаамсарбыт, - диэн учууталым эргиллибэт оҕо сааһын сайыспыттыы сонньуйан ылар уонна үөрэнээччитигэр, миэхэ, чэхчы эбээһинэс онгостон олорон кэпсээнин салҕаан барар.

—Ол ырыаларбыт үксэ патриотическай ис хоһоонноох ырыалар буолаллара. Оччолорго элбэх да ырыа ыланара, кинилэр биһиги олохпутугар төһөлөөх сабыдыалы онорбуттара буолуой!

Биһиги учууталларбыт уроктарынан эрэ мунгурдаммакка, общественной үлэни көбүлүүллэрэ, биһигини идэбитин талан ыларбытыгар, үөрэнэн үлэһит буоларбытыгар, оройуон кадровай боппуруоһун быһаарсарга уһуйаллара. Биһиги, Дружина оскуолатын 1954 сыллаахха бүтэрбиттэр, араас идэлээх үлэһиттэр буолан, төрөөбүт Абыйбыт, республикабыт социальнай - экономическай сайдыытыгар сэмэй кылааппытын киллэрсибиппит, билигин да салгыы үлэлиибит. Биһиги баччаанга диэри сибээспитин быспыт, кэммиттэн кэмигэр көрсөн, сороҕор мустан, олохпут - үлэбит туһунан билсиһэбит, уруккуну - хойуккуну ахтыһабыт, үөрүүлээх түгэннэри бэлиэтиибит.

Бу ахтыыны, биллэн турар, кырдыаҕас учууталбыт оҕолор оскуолаҕа сылдьар кэмнэрин “күндүл саас чабыл кэмнэригэр” тэнниир курдук, үтүө өйдөбүлү хаалларар, билигин олоххо үчүгэй бэлэми ситиһэр, уһуну - киэни санаан, кэскиллээҕи көрөн, кырдыаҕас көлүөнэ үөрэнээччилэр үтүө үгэстэрин үйэтитэр курдук, кыһанан - мүһэнэн үөрэнэллэригэр, улуустарыгар көдьүүстээх дьон буола улааталларыгар, бигэ эрэмнэһилээх олорон биэрдэбэ!

Ити учууталым кэпсээбитин курдук, мин үтүө өйдөбүллээх оҕо сааһым эмиэ Дружина оскуолатын уһун, синньигэс көрүдүөрдээх, оҕо - аймах күйгүөрүнэн чуолчаарбыт билии - көрүү биһигэр ааспыта...

Учууталларбыт эдэр - сэнэх саастара - биһиги умнуллубат оҕо сааспыт!

...Биһиги Майыар начаалынай оскуолатын бүтэрэн, Дружина орто оскуолатыгар 1957 - 58 үөрэх сылыгар бэһис кылааска үөрэнэ киирбиппит. Оччолорго, 5 - "А" - ҕа, "Б" - ҕа арааһарбыт. Дьэ бу сылларга учууталларбыт наһаа эрэйдэннилэр быһыылааҕа. Бары араас - араас ийтиилээх, атын-атын ыал, нэһилиэк оҕолоро мунньустан, киэн эйгэбэ тахсан, ханныкпыт - туохпут хаарты хараҕын курдук арылыччы көстүбүт быһыылааҕа. Ол курдук, биһиги алын сүһүөх оҕолортон 5 - с "Б" - лар ыарахан ийтиилээх кылааһынан биллэрбит.

Кистэл буолбатах, учуутал барыта оҕону өйдөөн, дууһатын биэрэн үлэлиирэ мэлдьи буолбатах. Биһигини, сорох сорохтору, бу сылларга Макаренко "Педагогическая поэма" диэн геройдарыттан араарбат түгэннэр эмиэ баар буола сылдыбыта саарбаҕа суох.

Инники биһиги ийтилэн, сайдан барыбытыгар, предметтэрин дьин чаччы баһылаабыт учууталлар сабыдыаллара олус улахан этэ диэхпин баҕарабын. Ол курдук, саха тылын, литературатын учууталлара - Чирков Иван Иванович, Слепцов Михаил Михайлович, нуучча тылын, литературатын учууталлара - Ефимова Розалия Петровна, Черемкина Елена Николаевна, история учууталлара - Слепцов Будимир Дмитриевич, Семенова Александра Дмитриевна, кинилэр аан бастакы предметтэригэр биэрбит билиилэрэ олохпут устатын тухары кинилэр мөссүүннэрин өйдөтө - саната сылдыбыттара.

Кинилэр Абый оройуонугар 1958 сыллаахха, иккис бөлөх, Абый олохтоох оҕолоро, үрдүк үөрэхтээх учууталлар буолан кэлбиттэрэ. Бу аҕыс оҕолоох Дружина оскуолатын 1954 сыллааҕы бүтэрээччилэртэн сэттэлэрэ учуутал идэтин ылан, саҕаттан саҕа көлүөнэ эдэр дьонун олох суолун туттарбыттара. Ол курдук, бэйэлэрин төрөөбүт - үөскээбит оройуоннарыгар оччотооҕу олох күөстүү оргуйар тэтимнээх үлэтин - хамнаһын бэйэлэринэн кыттыһан, салайсан үлэлэспиттэрэ, улуустарын инники дьылбатын быһаарсыбыттара.

— Биһиги, Дружина орто оскуолатын 1954 сыллааҕы бүтэрээччилэр, сэрии кэмнээҕи, сэрии иннинээҕи кэм оҕолоро, олох араас кэрдийһин энтузиастара, сэттэ учуутал, биир бухгалтер идэтин баһылаан, төрөөбүт улууспутугар пенсияҕа тахсыахпытыгар диэри, чизһинэйдик үлэлээн - хамсаан кэлибит, улууспут социальнай - экономическай сайдыытыгар бэйэбит кыахпытынан олук уурсан, кэлэр үйэ, үүнэр көлүөнэ олобун тутустубут, - диэн педагогическай

үлэ ветерана, РСФСР норуотун үөрэбириитин туйгуна Р.К.Хабарова улууһун, дьонун - киһитин иннигэр бэйэтин иэһин толорбутун чахчы астына, киэн тутта ахтара - сирдээх быһыы!

Римма Ксенофоновна Хабарова билигин бочуоттаах сынньаланна олорор. Икки дьиэ - уот буолбут, сүдү дуоспуруннаах оҕолордоох, үлэбэ - хамнаска сыстан үлэлиир - хамсыы сылдьаллар. Ол курдук, улахан кыыһа Валентина Константиновна Трофимова Благовещенскайдаабы тыа хаһаайыстыбатын институтун кэнниттэн кэккэ сылларга дойдутугар налоговой сулууспа инспекциятыгар специалиһынан үлэлиир, налоговой сулууспа майора. Оттон кыра кыыһа Дьокуускай куоракка ис дьыала министерствотун секретариатыгар специалист үлэлиир, ис дьыала сулууспатын капитана. Кини СГУ математической факультетын бүтэрбитэ.

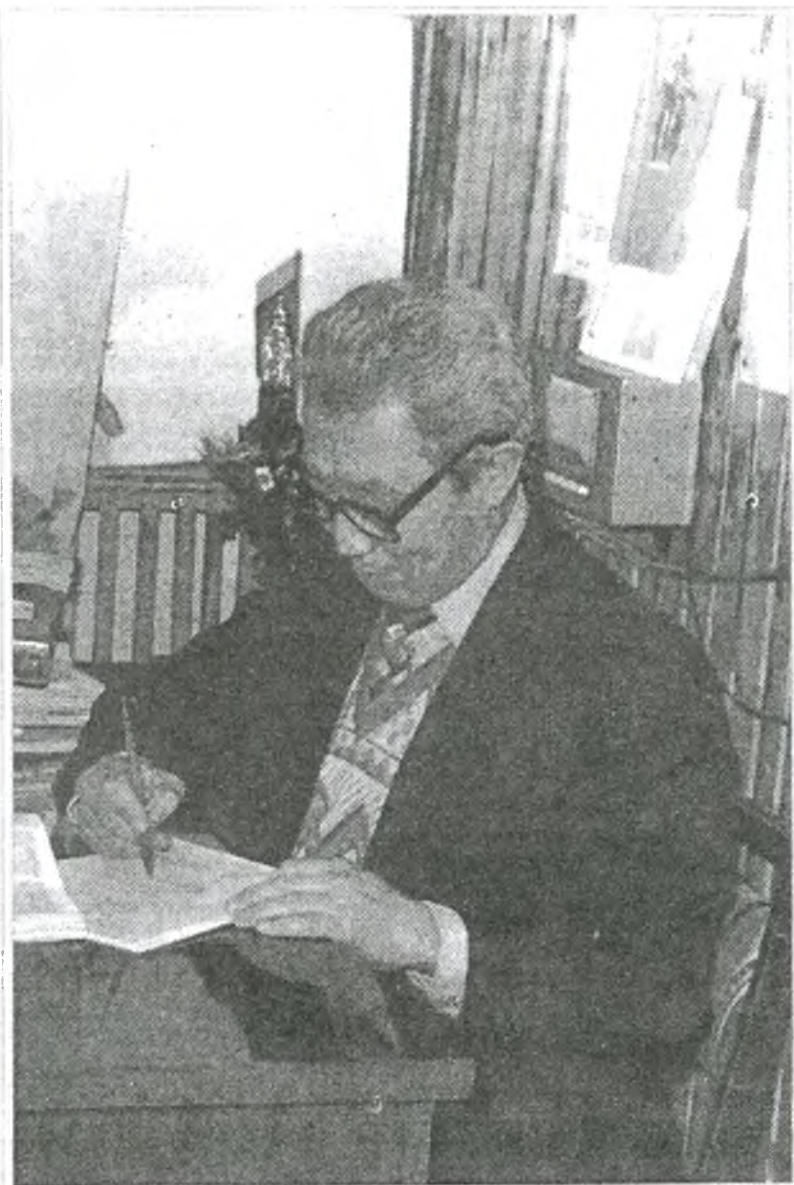
Биһиги, 1964 сыллаахха Дружина оскуолатын бүтэрбит оҕолор, тапталлаах оскуолабыт бастакы бүтэрээччилэриттэн биридэстэрэ - 1954 сыллаахха,

оччотообу оҕолор - ити мин учууталым М.М.Слепцов кэпсээбит, бииргэ үөрэммит, билигин да толло - кыбыста кэпсэтэр - биһиги учууталарбыт.

Мин бу сүнгэн дьоннортон биридэстэрин, РСФСР уонна ССРС норуоттарын үөрэбириитин туйгуна, Саха республикатын үтүөлээх учуутала, улуус бочуоттаах олохтообо Неустроев Владимир Петрович туһунан кэпсиэхпин баҕарабын. Кини төрөөбүт улууһугар норуот үөрэбириитигэр 37 сыл үлэлээбитэ. Ол иһиттэн Дружина, Үрүг Хайа оскуолаларыгар 27 сыл устата директордаабыта.

Сэттэ үрдүк үөрэхтээх, улуус киэн туттар учууталларын иитэн таһаарбыт М.Х.Жиркова.

В. П. Неустроев.

Абыс съл устата Абый улууһун норуотун үөрэҕириитин отделын управлениетыгар начальниктаабыта. Ити курдук, улууһугар норуот үөрэҕириитин историятыгар оһуобай миэстэни ылар дьонноргон биир бастакылары буолар. Учууталым, учуутал буолан баран, үөрэҕириини салайар - тэрийэр эбээһинэни сүкпүт начальнигым да буола сылдыбытынан, Владимир Петрович Неустроев туһунан этэрбин - кэпсиирбин наадалаабынан ааҕабын.

Владимир Петрович үлэлээбит кэмигэр үгүс талааннаах ыччаты иитэн - үөрэтэн таһаарбыта, улууска норуот үөрэҕириитэ сайдарыгар элбэх күүһүн - уоһун уурбута. Дружина, Үрүн Хайа оскуолалара кини үлэлиир сылларыгар республика базовай оскуолаларынан биллибиттэрэ, биир бастын оскуолалар истэригэр киирсэллэрэ. Оскуолаларга кабинеттары тэрийии, производственной базалары тутуу - эмиэ бу сылларга олоххо киирбитэ. Иитии - үөрэтии ньымаларын үксэтии, учууталлар методической таһымнарын үрдэтии - мунутуурдук үрдээбитэ. Бу сылларга үтүөлээх учууталлар кэккэлэрэ хангаан барбыта. В.П.Неустроев оҕо эрдэбиттэн спорт араас көрүнгэр дэгиттэр талааннаах буолан, үөрэтэр оҕолорун спортка угумнаахтык уһуйбута.

Кини директордаабыт сылларын туһунан маннык ахтар:

—Дьэ ити курдук, өйбүн - төйбүн булбат, ыарахан түбүкпэр түспүтүм...Оччолорго оттор маһы сайын уунан уһааран аҕалалара. Ол буордаах, инчэбэй маспыт тийбэккэ, суол турдабына, кыһын атынан, тракторынан тийэллэр этэ. Үөрэнээччилэри, төрөппүттэри, учууталлары түмэн, элбэхтэ мас хайытыытыгар, кэрдиитигэр субуотунньуктары онгорорбут.

Салайааччы субуотунньуктарга кытара үлэни - хамнаһы тэрийэргэ аһара туһалаах курдук саныыбын. Советскай Армия күнүгэр, муус устарга айылҕаҕа поход оноро таарыйа, уокка оттор маһы кэрдээччибит. Ханнык да үлэттэн чугуйан хаалбакка, улахан кылаас оҕолорун кытта бэл оскуолабыт туалетын бэйэбит ыраастааччыбыт. Дружина оскуолатын иккис корпусугар спортивной сааланы 1970 сыллаахха үөрэнээччилэр, төрөппүттэр, учууталлар көмөлөрүнэн, саамай убаастыыр учууталбыт Я.В.Стручков салайан тутгарбыта. Тутуу маһын Дружинаттан түөрт көстөөх сиргэ “Буолумуна” арытын үөһээ тумуһугар баран, эмиэ төрөппүттэр көмөлөрүнэн, оҕолор кыттыларынан кэрдибиппит. Ити курдук, үөһэттэн бэриллибит соруудабы хайаан да учууталлар, оҕолор бары өрө туран, күргүөмүнэн толорууга сөрүдахтанарбыт!

Оччолорго, кистэл буолбатах, оҕо дьыссипилиинэтэ улаханник сатарыйбыт кэмэ этэ. Учууталларбын наһаа аһынарым, чэхчы ис дууһаларыттан кыһанан оҕолорго билии - көрүү биэриэхпит диэн, бэлэмнэнэн кэлбиттэрин кыайан толорбот этилэр. Ангардас оҕолорго суохурҕааһын, хамаанда, модьуйуу - уһун кэмнэ көмөлөспөтүн өйдүүрүм. Ол иһин оҕолору бэйэлэрин көмөлөрүнэн бэрээдэктииргэ күүскэ туруммутум. Кылаастарга бэйэни салайыныы курдук хайысхалаан үөрэнээччилэр тэрилтэлэрин тэриттэрибитим. Хас биирдии кылаас сектора үөһэ турар пионерскай, комсомольскай тэрилтэлэргэ, учкомҥа бас бэринэрэ. Кинилэри иккилии нэдиэлэ буола - буола отчуоттатар этим. Балаһыанна сыһыа көнөн испитэ... Мөлтөх да үөрэхтээх оҕолор тэрилтэлэрин оҕолоро үөрэхтэригэр тардыһыылара көнөр суолга кирибитэ. Уопсайынан, үөрэнээччи тэрилтэтин, кини үлэтин хайысхатын тупсарыыга, кини оруолун үрдэтиигэ үлэттэн уурайыахпар диэри үлэлэспитим. Сатаан тэрийдэххэ, оскуола иитэр - үөрэтэр үлэтигэр улахан көмөнү онгорор үөрэнээччилэр тэрилтэлэриттэн ордук күүс суох дии саныыбын. Оскуоланы бүтэрэн да баран, үөрэнээччилэр тэрилтэлэрин барбыт оҕо, олоххо охтон - бүдүрүйэн биэрбэт диэн санааҕа кэлэбин.

Мань тэнэ, кырдыаҕас учуутал Владимир Петрович оҕо эт - хаан өттүнэн сайдарыгар, тобоостоох сайдыыны оскуолаҕа үөрэнэр сылларыгар ыларын туһунан бэлиэтиир. Ол курдук, онно былааннаах үлэ барыахтаабын этэр. Салгыы бэйэтин уопутуттан манник кэпсиир:

— Ханник баҕарар айылҕа харамайын курдук, оҕо кыра эрдэбиттэн араас хамсаныылары онгорон сайдар, улаатар. Манна физкультура уонна спорт уһулуччу суолталаах. Ити курдук, бэйэм үлэлээбит сылларбар, физкультура, спорт араас көрүнгүнэрин пропагандалааһынҥа, тэрийиигэ күргүөмнээх үлэ барбыта. Мин үлэлиир кэмнэрбэр Дружина оскуолатыгар республикаҕа кизнник биллибит спортсмен учууталлар кэлэн үлэлээбиттэрэ. Онон, Абый оройуонугар, оскуолаҕа эрэ буолбакка, спорду сайыннарыыга, олох - дьаһах сэргэхсийиитигэр улахан оруоллаахтар. Ким Попов - география учуутала, мэхэйдээх сүүрүүгэ республика чемпиона, Семен Исаков - ахсаан учуутала, дуобакка республика чемпиона, Игнат Николаев - физика учуутала, шахмакка, хапсаҕайга республика чемпиона, Илья Павлов, Семен Борисов - үрдүкү разрядтаах спортсменнар, физкультура учууталлара уо.д.а. бааллара.

Спорт араас көрүнгүнэринэн оҕолор умсугуйан туран дьарыктанар буолбуттара.

Обо үксэ, ордук кыргыттар, акробатиканан үлүһүйэллэр этэ. Мостигы, шпагаты сатаабат кыыс суоҕа. Дружина оскуолатын бүтэрбит, улуус кырдыаҕас учуутала Корякина Матрена Никифоровна 50 сааһын бэлиэтиир үбүлүөйүгэр шпагат онорон, барыбытын соһутта диэн бэйэтин үөлээннээхтэрэ кэпсириллэр. Остуол тенниһин сатаабат уол да, кыыс да суох курдуга. Соробор оболорбун кытта кизһэ хойукка диэри оонньуур буоларбыт. Спордунан умсугуйан дьарыктанар үөрэнээччилэрбэр режими булгуччу тутуһалларын ирдээбэт этим. Хайыһарга элбэх обо дьарыктанара. Бириэмэм тийбэккэ, сүүмэрдэммит хамаандам оболорун соробор харанганан дьарыктыырым, эрчийэрим.

Чэпчэки атлетика араас көрүнгүнэринэн, бэл диэтэр дисканы, үгүүнү бырабыынан, ядроны анньыынан, ханкыга сүүрүүнэн, волейболунан, баскетболунан, көнгүл тустуунан уо.д.а. көрүнгүнэринэн утумнаахтык дьарыктаналлара. Учууталлар эмиэ дьарыктаналлара, үөрэтэр оболоруттан хаалсыбат этилэр. Бу сылларга учууталлар уонна үөрэнээччилэр икки ардыларыгар үчүгэй сыһыан үөскээбитэ. Учууталлар спортка, үөрэххэ да үөрэтэр оболоругар ис дууһаларыттан көмөлөһөр этилэр. Иитэр - үөрэтэр үлэ сыһыа көнөн барбыта. Манна эбэн эттэххэ, уус - уран самодеятельность учууталларга да, оболорго да бу сылларга күүскэ сайдыбыта. Онон үлэ бары өттүнэн күүскэ, былааннаахтык, дьаныардаахтык баран, бэйэ - бэйэбитин өйдөһөн, барыбыт наставниһабыт өрө көтөбүллэн, күргүөмнээхтик үлэлээбиппит.

Педагогической кадрдарынан оскуола эрэйдэммэтэҕэ. Уһуттар баар буоланнар, араас учууталлар кэлэ тураллара. Пароходство салалтата эрдэттэн заявкалаһан, учуутал идэлээх бэйэтин үлэһиттэрин кэргэттэрин биһиги оскуолабытыгар үлэлэтэллэрэ. Пароходство салалтатын үлэһиттэрин кытта аһара эйэлээх этибит, кинилэр хаһан баһарар оскуолаҕа көмөлөһөртөн akkaастамматтара. Уһуттар кэргэттэрэ үрдүк профессиональной таһымнаах, культуралаах учууталлар этилэр. Биһиги оболорбут өй - санаа, билии, культура өттүнэн сайдалларыгар улахан сабыдыалы онорбуттара. Уопсайынан даһаны, ол саһана дьон талыылара, үчүгэй санаалаахтара кэлэллэр эбит диэн санааҕа кэлэбин. Кинилэр Абый дьонугар чахчы үчүгэй өйдөбүлү хаалларбыттара.

...Бэйэм күөгэйэр күннэрбэр сылдыар буоламмын спордунан дьаныардаахтык дьарыктанарым. Бириэмэм тийбэт буолан, эрчиллиим ситэтэ суоҕа. Сарсыарда алта чааска туран оскуолаларбын кэрийэр идэлээбим.

Онтон 8 чаас 30 мүнүүтэбэ диэри эрчиллэн баран, 9 чааска оскуолам ааныгар хайаан да баар буоларым. Үөрэнээччи, учуутал уруокка хойутуурун сөбүлээбэт этим. Ити идэбин Үрүг Хайа орто оскуолатын директорыттан уурайыхпар диэри тутуспутум. Мин санаабар, учууталларым да, үөрэнээччилэрим да мин ирдэбилбэр толору эппиэттиир буола үөрэммиттэрэ. Ирдэбил күүстээх да буолан буолуо, бу оскуолаттан итинник учууталлар итиллэн тахсыбыттара.

Мин солбуйааччыларбынан, миигин өйдүүр, оҕону ийтиигэ - үөрэтиигэ дууһаларын анаабыт дьон үлэлээбиттэрэ. Ол курдук Чирков И.И., Черемкина Е.Н., Семенова А.Д., Кубашевская В.И., Слепцова А.Д. бары СР, РСФСР үтүөлээх учууталлара буолбуттара.

В.П.Неустроев үлэлээбит сылларыттан сорох түгэннэри бэйэтэ кэпсээбитинэн, бэйэм кини директордаабыт сылларыгар Дружина орто оскуолатыгар үөрэммит буоламмын, оччотооҕу кэмнэри өйдүүрбүнэн, оҕо сааспын ахта - саныы олорон суруйдум. Бииргэ үөрэммит да дьонноро оҕо саастарын өйдөөн - санаан олорон кэпсээтэхтэринэ, В.П.Неустроев эрдэ тулаайах хаалан, бэйэтэ “кырдыан төрөөбүт” оҕо буолан, олус дуоспуруннаах, мэлдьи тугунан эрэ дьарыктана сылдьар, кыра сааһыттан спорт араас көрүнгүнэн үлүһүйэн дьарыктаммыт оҕо эбит. 9 - 10 кылаастарга учком председателинэн талыллан үлэлээн, кыра кылаас оҕолоро кинини учууталтан итэбэс көрбөт этилэр, уопсайынан, оҕо ийтиитигэр ананан төрөөбүт киһинэн ааҕаллара.

Этиллибитин курдук, В.П.Неустроев ССРС спордун маастарыгар кандидат буолбута, РСФСР спордун абыс көрүнгэр разрядтаах. Кини бэйэтин бырааттарын, оҕолорун эрэ уһуйбакка, үөрэппит оҕолорун, доҕотторун элбэх араас спорт көрүнгэр уһуйбут дьоннортон биирдэстэрэ. Оройуонна спорт сайдыытыгар өнөтө - үтүөтэ олус улахан.

В.П.Неустроев үс уола үһүөн “аҕаларын туйабын хатарар” улууска, республикаҕа да биллэр спортсменнар буолан, буһан - хатан улаатан үлэһит бэртэрэ буолан, төрөөбүт улуустарыгар үлэлии - хамсыы сылдьаллар. Улахан уола Олег улууска үлэнэн хааччыйыы киинин директора, кини Москватаабы физкультурнай институту бүтэрбитэ, улууһугар спорт сайдыытыгар улахан оруоллаах, сүгкэн сабыдыаллаах дьоннортон биирдэстэрэ. Улууска биир да күрэхтэһии кинитэ суох ытыллыбат. Оттон Евгений СГУ физкультурнай салаатын бүтэрэн, хаһыс да сылын Үрүг Хайа гимназиятыгар физкультура учууталынан ситиһиилээхтик үлэлии сылдьар,

**РФ үөрэбириитин туйгуна Р.И.Неустроева уолатгарын
Евгенийдын уонна Олегтын**

билигин Үрүң Хайа гимназиятын директора. Иван СГУ - га кэтэхтэн үөрэнэр, бэйэтэ Москватаабы профтехучилищени бүтэрбитэ, билигин үлэ уруоктарын үөрэтэр, спорт бары көрүнгэ олобун сүрүн дьарыгынан буолар. Дьэ ити курдук, В.П.Неустроев кэргэнэ Римма Ивановналыын 37 сыл эйэ - дэмнээх кэргэнни олохторун түмүгэ - бүгүн улуус ыччаттарыгар бары өттүнэн холобур буолар чөл олохтоох үс туруу - бараан уолаттара буолаллар. Римма Ивановна немец, английскай тыл учууталынан отуттан тахса сыл үлэлээбитэ, Россия үөрэбириитин туйгуна. Үтүө кырдыаҕас билигин бочуоттаах сынньаланна да олорор кэмигэр, улуус үөрэбириитин көрдөһүүтүнэн, билигин биир тыа оскуолатыгар эдэр учууталлары үөрэтэ - такайа, бэйэтэ эмиэ эдэрдии эрчимнэнэн үлэлии сылдьар. Оттон улуус үөрэбириитин историятыгар мунгура суох үтүөлээх, учууталлар учууталлара, улуус бочуоттаах олохтоохторун сэбиэтин солбуйар председателэ, ыччат наставнига - билигин да улуунун араас салаа үлэһит дьонугар бастың сүбэһитинэн буолар.

... В.П.Неустроев элбэх оҕолоох дьыэ кэргэнгэ иитиллэн, кини алын саастаах балыстарыгар, бырааттарыгар тулхадыйбат холобурунан туһанара. Итиллибит ийэтэ Матрена Христофоровна Жиркова 40 - ча сыл устата угалыйбакка олохтоох сибээс отделениетыгар почтальонунан үлэлээбитэ. Аҕалара тыаттан киирбэт үлэлээх буолан, эмдэй - сэмдэй кыра бырааттарыгар көмөлөһөн, атахтарыгар туруорсан. бэйэтин суолун - ийин батыһар дьону итиспит түмүгэ - биэс үрдүк үөрэхтээх

норуот үөрэбириитин энкилэ суох үлэһиттэрэ - специалистара буолан, үүнэн - ситэн, күн бүгүнүгэр диэри үлэли - хамсыы сылдыаллар...

Ол курдук, Петр Неустроев СГУ исторической факультетын бүтэрэн, Россия үөрэбириитин туйгуна буолар үрдүк чиеһи ылбыта, убайа уһуйуутунан, кыра сааһыттан ыарахан атлетиканан, көгүл тустуунан дьарыктанан, бастакы разрядтары толортообута. Кини улууһугар спорду пропагандалааһынга уталыйбат үтүөлэрин ким да мөккүһө суоҕа, ол курдук спортсовет председателинэн, райкомол секретарынан, райком инструкторынан үлэлээн, ыччакка бэйэтин сэмэй холобурун көрдөрбүт дьоннортон биридэстэрэ. Оттон үһүс уол Николай Неустроев туспа республика 20 - с үйэтин ыччаттарын историятыгар киириэн киирбит суоллаах - иистээх ыччаттартан биридэстэрэ. Кини эмиэ учуутал идэтин ылар баҕалаах убайдарын суолунан СГУ географической салаатын бүтэрбитэ.

Оскуолаҕа сылдыар сааһыттан умсугуйан туран, көгүл

Норуоттар икки ардыларынаабы кылаастаах ССРС спордун маастара, көгүл тустууга Саха сирин, Сибиир уонна Дальнай Восток зонатын, Россия уонна ССРС чемпиона, Саха сирин уонна Россия үтүөлээх тренерэ, Абый улууһун бочуоттаах олохтооҕо Н.П.Неустроев.

т у с т у у н а н
дьарыктаммыт суола -
ииһэ Николай
Неустроевы сахаттан
аан бастакынан ССРС
чемпиона буолар
ч и э с к э
тиксиннэрбитэ.
Салгыы Николай
бэйэтэ дьяныһан туран
дьарыктаммыт дьярыга
- киниэхэ норуоттар
икки ардыларынаабы
спорт маастарын үтүө
аатын ылар дьолго
тиэрдибитэ. Олобун
а н а а б ы т
тынгааһыннаах, хабыр
хапсыһыылаах элбэх
бөбөстөрү кытта
алтыспыт сыллара
кинини тустуук
быһытынан элбэххэ
эрчийбитэ, тустуу
ньыматын чахчы
баһылыыр түгэннэри
тосхойбута.

Николай тустуунан өр сылларга дьарыктаммыт түмүгүнэн Саха республикатын, модун Россия үтүөлээх тренерэ буолар үрдүк аакка тиксибитэ буолар. Бу кэнниттэн Москва куоракка тренердэр үрдүкү оскуолаларын бүтэрбитэ. Норуоттар икки ардыларынаабы категориялаах судьуйа быһыытынан, тренерскэй үлэтин сылтан сыл сайыннаран испитэ. Саха киһитэ эмиэ былыргы тюрк өбүгэлэрин санатар, эт - хаан, хапсабай өттүнэн сайдыытын - элбэх омуктары кытта күөн көрсүһүүлээх хапсыһыларга чохчы дакаастаабыта.

Мин Николай Неустроевтыын бииргэ үөрэнэн оскуоланы бүтэрбиппит. Ахсыс кылаастан сабалаан, кини наар араас улахан күрэхтэһиилэргэ кытта барара. Мин өйдүүбүн, кини онуска үөрэнэ сырыттаһына, Москвага күрэхтэһиигэ баран кыайан кэлбитэ. Аан бастаан Москва туһунан, биһиги киниттэн истибиппит. Кини кэпсээнин истэн астынарбыт, үчүгэй кинигэни аахпыт курдук сананарбыт. Урок кэнниттэн хаалан, кини кэпсээнин истэн, олорон хаалан, дьоннорбутуттан мөбүллэр этибит. Кини оҕо эрдэбиттэн да мин манан ордукпун диэн улахамсыйбат оҕо этэ. Билигин көрүстэбинэ, хайаан да дьээбэлэнэн, кэпсэтэн, ыйыталаһан ааһааччы. Университетка киирэн да баран, элбэх күрэхтэһиилэргэ, универсиадаларга, спартакиадаларга кыттан призер, чемпион буолан кэлэрин истэрбит. Кини государственнай тренер аатын чиэстээхтик сүгэн, сахатын ыччата көңүл тустууну баһылырыгар, онно уһулланыгар Николай Неустроев өнгөтө, үтүөтэ олус улаханын, суолталаабын, дойдутун, республикатын дьоно үрдүктүк сыаналыыбыт.

Бу улууска учуутал династията ааттаныан ааттаммыт Неустроевтар дьие кэргэттэрэ алта оҕо алтыан үрдүк үөрэхтээх специалист буолан, үтүө ааты ылар чиэстэнэн үлэлии - хамсыы сылдыбыттара балачча буолла. Ол курдук, Екатерина Кирилловна СГУ физматын, Любовь Кирилловна СГУ нуучча тылын салаатын, Татьяна Кирилловна СГУ физматын бүтэрбиттэрэ. Оттон бу учуутал династия эмиэ бэйэлэрин салгыыр, үөрэхтээх үтүө мааны ыччаттарынан киэн тутталлар. Петр Неустроев улахан кыыһа Айсулу Благовещенскайдаабы физкультурнайы бүтэрэн физкультура учууталынан үлэлээбитэ хайыы - үйэ сүүрбэттэн тахса сыл буолла. Кини балта Маргарита СГУ историческайын бүтэрэн баран, билигин юридическайы бүтэрэн эрэр. Кыра кыыстара Ирина врач - невропатолог үөрэхтэнэн, Москвага ординатурага үөрэнэ сылдьар.

Оттон Екатерина Кирилловна улахан кыһа Вероника эмиэ Санкт Петербургдаабы экономикай институту бүтэрэн, дойдутугар үлэлиир. Кыра кыһа сельхоз академияны бүтэрэн Санкт Петербурга аспиранныыр.

Евдокия Николаевна Слепцова 7 үрдүк үөрэхтээх ыччаты иитэн таһаарбыт улуус бочуоттаах ийэтэ.

Абый оройуонугар элбэх оболоох, ол оболор улаатан, үлэһит б у о л а н , оройуоннарыгар үгүс көдьүүстээх дьон буола улааппыт дьиэ к э р г э т т э р и т т э н биирдэстэрэ - Слепцовтар дьиэ кэргэттэрэ буолаллар. Аҕалара, Дмитрий Васильевич Слепцов, Таатта улуунун киһитэ этэ. Кини эдэригэр Өймөкөөнгө ынды тардыытыгар сылдьан, атыһыт уолун Николай Петрович Жиркову көрсөн, кинилиин бодоруһан Уолбут учаастагар Эрэхтэнэбэ кэлэр. Оччотообуга манна сүөһү - ас тобуоруйбут сирэ этэ. Элбэх кэтэх сүөһүлээх сэниэ дьоннор бааллара. Кини манна баай кулуба Бүөтүр

Жирковка үлэһитинэн сылдьан, кулуба баай эдэркээн кыһын Дьэбдьиэйи сүрэҕинэн сөбүлүүр, дууһатын туттарар. Кулуба кини кыһын сөбүлүүрүн билэн, эдэр киһини уяанын - хатанын билэргэ сорунан, өссө биир сыл үлэли хааларыгар көрдөһөр.

...Дьэбдьиэй кулуба кыһынабын диэбэккэ, сытытынан, сымсатынан, үлэһитинэн сөхтөрөрө. Онуоха эбии сиппит - хоппут эдэркээн Дьэбдьиэй быһыыта - таһаата, кэрэ сэбэрэтэ эдэр киһи сүрэҕин тутар. Бүөтүр кулуба Миитэрэй "уяанын - хатанын" бу сылларга толору билэн, кыһын Дьэбдьиэйи биир тыла суох Миитэрэйгэ кэргэн сүгүннэрэр.

**РФ тыатын хаһаайыстыбатын үгүөлээх үлэһитэ Н.Д.Слепцов,
РФ үөрэбириитин туйгуна С.Д.Слепцов.**

**А.Д.Слепцова - Россия үгүөлээх
үлэһитэ.**

Дьэ ити курдук, иккиэн Айылбаттан бэйэ - бэйэлэригэр ананан төрөөбүт курдук сырдык, чэгиэн бэйэлэрэ сорсуйуор диэри, 40 - ча сыл эйэ - дэмнээх олохторун түмүктэрэ - 11 үчүгэйкээн уолаттара, кыргыттара этилэр. Икки оҕо корьга өлбүттэрин кэнниттэн 9 оҕо улаатан, үөрэхтэнэн, оройуоннарын аатын ааттатар бары дьонуннаах үөрэхтээх дьон буола улааппытара.

Ол иһиттэн алта киһи учуутал идэтин баһылаан, бэйэлэрин үтүө үлэлэринэн, дьон - киһи убаастыыр дьонноро буоллулар.

— Аҕабыт ийэбитинээн 40 - ча сыл сүрдээх иллээхтик, дьоллоохтук олохторугар. Бэйэ - бэйэлэрин улаханник убаастаһаллара, хас хардыыларыгар, олохторугар, сиэрдэригэр - майгыларыгар, тылларыгар - өстөрүгэр икки ардыларын сыһыаныгар чабылхайдык көстөрө.

Кинилэр олохторо биһигини ийтиигэ анаммыта. Туох баар үлэлэрин, ыарахаттары үллэстэн, сүбэлэһэн быһаараллара. Кыра да, улахан да дьыалаҕа бэйэ - бэйэлэриттэн мэлдьи ыйыталаһар, сүбэлэхэр түгэннэрин элбэҕи өйдүүлэрин, билигин бэйэлэрэ оҕолоох - уруулаах дьон буолан олорон, оҕолоро төрөппүттэрин туһунан олус истинник ахталлар.

— Аҕабыт да, ийэбит да биһиги үөрэхпитинэн күн аайы интэриэһиргиир, ыйыталаһар этилэр, үөрэххэ туох наадатын була сатыыллара. Кинилэр биһигини үлэһит буоларга, тугу баҕарар сатыырга үөрөппиттэр, улаатыннарбыттар. Ити курдук, аан бастаан улахан уолаттары үөрэтэллэрэ, онтон биһиги дьыэ кэргэнгэ үөрүйэх буолбут үгэһи салгыырбыт. Оттон кыһын бары дьыэ кэргэнинэн мас бэлэмигэр көһөн барарбыт. Күһүн ону оҕуһунан, кэлин ытынан таһар буолбуппут. Оттон от, отон бэлэмигэр эмиэ кыра оҕолору сүгэн, дьоммутун кытта бииргэ сылдьан үлэлэхэрбит. Оттоммутун эмиэ сүгэхэринэн аҕаларбыт уонна ону кыһыны быһа сиирбит. Дьоннорбут биһиги үлэһит, туһалаах дьон буола улаатан иһэрбитин көрөн, олус астыналлара, үөрэллэрэ. Хас биирдииттэ үлэтигэр сыанабыл ыларбыт, барыбытыгар сөптөөх хайҕабылы, сэмэни биэрэллэрэ. Ол иһин, үлэбит түмүгүн истэргэ тиэтэйэрбит.

Биир суол былдьаһыктаах үлэнэн хотонго сылдьыһы буолара. Онно торбос, ынах үүтүн илдьиһэрбит, хотону күрдьэрбит, ийэтин эмэн бүппүт торбоһу тардан илдьэн, миэстэтигэр баайарбыт, от киллэрэрбит. Ийэбит түбүгэ олус элбэх этэ. Дьыэ киһитин түбүгүн таһынан, бэйэтэ үлэлиирэ, мэлдьи кыра оҕолоох буоларбыт. Ол иһин кини дьыэ иһинээҕи үлэтин түбүгүн бары тэнгэ үллэстэ сатыырбыт. Ону барытын аҕабыт тэрийэрэ. Аҕабыт эмиэ үгүс түбүктээҕэ, олус эрдэ турара. Туран, уот оттон, чэй оргутан, дьыэни сылытан баран ийэбитин туруорара.

Ийэбит сатаабата суох кэриэтэ буолара. Ол курдук, ийэбит илиинэн - массынанан чараас, халын, саха - нуучча таһаһын тигиини баһылаабыт киһи этэ. Элбэх оҕолоох дьыэ кэргэн түбүгэ олус элбэх да буоллар, киһи кэрэхсиирэ, дьоллоох түгэннэрдээх, оҕону иитии кэлимник, бэйэтинэн, элбэх эрэйэ суох барарын биһиги улаатан иһэн улам өйдүүр буолан испиппит диэн ахталлар. Слешцовтар эйэлээх дьыэ кэргэттэрин оҕолоро билигин дьонуннаах ийэлэр, аҕалар, биһиги толлө көрөр учууталларбыт. Итинник эйэ - дэмнээх дьыэ кэргэнгэ улааппытара өтө көстөр.

Кинилэр билигин бэйэлэрэ төрөппүт, үгүс учуутал дьону иитэн - үөрэтэн таһаарбыт дьон, бэйэлэрин ийэлээх - абаларын холобурун күн бүгүнүгэр диэри тутталларын сөбө эрэ истэбин.

Абалара Дмитрий Васильевич олус уус киһи эбит. Ол иһин эдэр сылдьан уолаттара үһүөн ханнык баҕарар тутууну туталлара, абаларын дьарыгын кэриэс курдук ильдэ сылдьаллара. Кини, билигин санаатахха, оҕолоро да ахталларынан, оҕо сайдытыгар туох наадалаабын булан, мэлдьи бэйэтэ онгоро сатыырын кэпсииллэр.

— Биһиги төрүт кыра эрдэхпитинэ, аҕабыт биһиэхэ саахымат онорбута, - диэн ахталлар уолаттара. Ону иллэн эрэ буолларбыт оонньуурбут. Оччолорго саахымат диэн маҕаһынгна суох буолара. Маны тэнэ мас, талах быһахтары, кыра тыылары, сыарбалары онороро, хаптаһыны хатаран, эбэн, хайыһар онортуура.

— Аҕам иллэн эрэ буоллар кинигэ ааҕар идэлээбэ, аахпытын мэлдьи биһиэхэ кэпсиирэ. Биһиги тугу ааҕан билбиппитин эмиэ интэриэһиргиирэ. Ону өйбүн бэрэбиэркэлэнэбин, - диэн ааттыыра. Былыргы үөрэхтээх буолан, элбэх молитваны билэрэ, - диэн ахтар кини кыыһа - Россия үтүөлээх учуутала А.Д.Слепцова. Кини орто оҕо буолан, дьизэ үлэтигэр ордук элбэхтик эриллибит эбит. Ол да иһин буолуо, кини бары ахтытыгар иллээх - эйэлээх дьизэ кэргэнин, ийэлээх аҕатын олус истинник, иһирэхтик ахтар - саныыр. Кинилэр улааппыт итии уйалара, иэримэ дьизэлэрэ тугунан да солбуллубат иһирэх өйдөбүл буолан дууһаларыгар хатаммытын, кини бу хоһоонуттан көрүөххэ сөп:

Ийэбин кытары...

Ийэбин кытары мин эрдэ турарым
Күннээби түбүкпүт ыксатан,
Сылаас чэй буруота остуолтан
Дьизэбитин сылыта устара.
Аан дойду сонунун истэрбит,
Үүттээх чэй астына иһэрбит
Биир тэнгнээх дьоннордуу сэлэһэн
Олус да ыраахха тийэрбит.
Толору оттуулаах оһохпүт
Үөрбүтүү тигинии умайар,
Дьизэ иһин түргэнник сылытар,
Үлэбэ, үөрэххэ ыгыра...
Аҕабыт хаар күрдьэн бүтэрэр,
Наҕыллык этэрдэс тэбэнэр,

Таңаһын көхөбө ыйанар,
Остуолга итии чэй көһүтэр.

Анна Дмитриевна кырдык да ийэтин удьуордаабыт дьаһаллаах, үгүс дьобурдаах кыргыттартан биирдэстэринэн буолар. Кини өр сыллаах айымньылаах үлэтин туоһулуур Российской Федерация үөрэбириитин туйгуна, Россия үтүөлээх учуутала, методист, старшай учуутал үрдүк ааттарын сүгэрэ, бэйэтин предметигэр - географияҕа элбэх публикациялар автордара буолар. Истин ийэ, тапталлаах кэргэн. Кини эдьийэ Семенова Александра Дмитриевна идэтинэн, биолог - химик. Оҕо иитиитигэр 43 үтүө сааһын анаабыта. 1995 сылтан саҕалаан, СГУ пединститутун педагогикаҕа кафедратын доцена, педагогической наука кандидата А.Д.Семенова үлэлээбит оскуолаларыгар аныгы уроок араас тииптэрин киллэриигэ элбэх сыратын биэрбитэ, дойду саамай аатырар оскуолаларын (Ростов, Казань, Саратов) Лысенкова, Амонашвили, Шевченко, Иванов, Бабанской, Шаталов ньымаларынан учуутал таһымын үрдэтиигэ элбэхтик үлэлэспитэ. Ол барыта Абый улууһун оскуолаларыгар үчүгэй үлэлээх, киэн билиилээх маастар учууталлар иитиллэн тахсалларыгар көмөлөспүтэ саарбаҕа суох! Кини хас да монография, ыстатыйалар автордара.

А.Д.Семенова бэйэтин туһунан кылгастык маннык кэпсиир:

— 1974 сыллаахха оройуон киинэ санга бөһүөлөккэ Үрүң Хайаҕа көспүтэ. Мин онно оскуола иитэр - үөрэтэр үлэтигэр директор солбуйааччытынан үлэлээбитим. Оскуола дьиэтэ балаҕан ыйыгар тутулан бүппэтэҕэ, ол иһин 1,5 ый курдук Сугуруоха оскуолатыгар үөрэммиппит. Оҕолору катерынан туораталара. Үөрэх кэнниттэн күн айы оскуола тутуутугар субуотунньуктуурбут. Онтон алтынньы ортотугар оскуолабыт дьиэтэ тутулан бүппүтэ. Оскуолабыт наһаа улахан, ыраас, итии этэ. Маңнайгы сылбытыгар оскуолаҕа сүүстэн эрэ тахса оҕо үөрэммитэ.

Үрүң Хайа орто оскуолатын бастакы директорынан Саха сиригэр оскуолаларын үтүөлээх учуутала В.И.Кубашевская ананан үлэлээбитэ. Кини Дружинаҕа педучилище кэнниттэн үлэтин саҕалаабыт буолан, Абыйы улаханлык таптыыр дойдута этэ. Кини санга бөһүөлөк санга орто оскуолатын салайарыгар, 20 - чэ сыл үлэлээбит, уопуттаах, талааннаах учуутал, үчүгэй тэрийээччи этэ. Валентина Ивановна көһөн барбытын кэннэ, педагогической үлэ ветерана Г.М.Никулин, онтон өр сылларга, бочуоттаах сынньалаңна тахсар диэри биһиги бары үөрэммит, улаханлык убаастыыр киһибит В.П.Неустроев үлэлээбитгэрэ.

Оччотооѳу кэмнэ үерэнэ сьлдьыбыт оѳолор бэрээдэктээх, оскуолаларын чиэһин үрдүктүк тутар этилэр, үгүстэрэ үрдүк үерэхтээх специалистар буоллулар. Комсомолецтар, пионердар, үерэнээччилэр санга оскуолаларын ыраастык туталлара, ис - тас көстүүтүн тупсарыыга үлэлииллэрэ, ол курдук, талахтары олордубуттара, штакетник онорбуттара, сэргэлэри туруорбуттара. Бу сьлларга педагогической коллектив үерэнээччилэри кьтта кабинет тэрийиитигэр элбэхтик үлэлээбитэ. Кабинеттар малларыгар директор В. П. Неустроев өттүттэн улахан ирдэбил туруоруллубута.

Оскуолаѳа директор нэдиэлэ аайы линейка ыытара, онно дьуһуурунай кьлаас тугу үлэлээбитин, оскуолаѳа нэдиэлэѳэ туюх буолбутун арааппардыыра уонна дьуһуурустубаны туттарара. Чиэппэрдэр түмүктэринэн торжественнай линейка ыытыллара, онно үчүгэй үерэнээччилэр бэлиэтэнэллэрэ. Оскуола үлэтин хайысхатын быһаарыллыытыгар биир тустаах теманы ылынарбыт. Ол темаѳа 3 - 4 сьл үлэлиирбит, - диэн А. Д. Семенова үйэтин тухары оѳо иитиитигэр олобун, үлэтин анаабыт учуутал киһи олус да истинник, ахтылѳаннаахтык үерэппит оѳолорун, бииргэ үлэлээбит учууталларын туһунан кэпсээбитэ.

Эрдэ эппитим курдук, Дмитрий, Евдокия Слепцовтар тоѳус оѳолоруттан сэттэтэ үрдүк үерэхтээх үлэһиттэр. Слепцовтар оѳолоро үлэѳэ ситиһиилэринэн, наѳараадаларынан, арааһа, республикаѳа да сэдэхтик көстөр дьиэ - кэргэн буолуо. Бу дьиэ - кэргэн иккис уоллара Николай Дмитриевич РФ тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, оттон алтыс оѳо Валентина Дмитриевна идэтинэн омук тылын учуутала, билигин улуустааѳы үерэѳирии управлениетын иһинэн оскуолаѳа кириэн иннинээѳи саастаах оѳолор методистара, үерэѳирии туйгуна. Кыра кьыс Любовь Дмитриевна Якутской куоракка культурология преподавателэ.

Бу дьиэ - кэргэн оѳолоро бары билиигэ - көрүүгэ дьулуһуу тыыныгар иитиллибиттэрэ өтө көстөр. Манна, биллэн турар, төрөппүттэр улахан оруоллаахтарын сэргэ, оѳолорго убай, эдьий үтүө сабыдыала, оѳолор бэйэ - бэйэлэригэр хардарыта көмөлөсүһүүлэрэ кьрата суох суолталаммыта буолуо диэн өссө төгүл бэлиэтиэхпин баѳарабын. Дьэ үтүө эрэ дьон маннык ыччаты кэннилэригэр хаалларан эрдэхтэрэ!

Бу ыал улахан уолларын - Степан Дмитриевич Слепцов туһунан чорбото тутан, кэпсииргэ соруннум.

Абый улууһугар бастакы сүһүөх үрдүк үөрэх аартыгын арийбыт дьоннортон биирдэстэринэн Степан Дмитриевич буолар. Оччолорго оройуонга үрдүк үөрэхтээх киһи суоҕун кэриэтэ этэ, оттон Степан Дмитриевич биир бастакы үрдүк үөрэхтээх учууталынан кэлбитэ.

Кини улахан ыал бастакы оҕото буолан, туохха барытыгар аҕатыгар “анаар кынат” буолара. Дьэ ити туһунан, кини балта, РСФСР үтүөлээх учуутала А.Д.Слепцова манньк ахтар:

— Оччолорго аҕам Дружинаҕа оҕолор бары улааппыт дьиэбитин тутуутун саҕалаабыта. Ол дьиэни тутууга, оскуоланы саҕа бүтэрбит уол Ыстапаан аҕатын кытта сарсыардаттан киһээннэ диэри үлэлэнэрэ. Бу 1948 сыллардаахха этэ. Дьокуускайга дылы айан сүрдээх эрэйдээбэ, ууга түһэр самолет сайын устата биирдэ кэлэн барара. Ол самолету бу сайын бэс ыйыттан от ыйа бүтүөр диэри кэтэспиттэрэ. Сибээс да бэрт мөлтөбө.

Ити курдук биир күн самолет кэлэр үһү диэн Ыстапаан сүгэтин быраҕан, самолет түһүөхтээх “Куоҕастаах” күөлүгэр ыстаммыта. Хаста да оннук сурах сыһа буолан, уол сүгэтин үрдүгэр түһэн, үлэлээбитинэн барара. Ол курдук, аҕатын кытта үлэлээн, дьиэбит көндөйүн бүтэрэн барбытын, оҕото үлэһитин - сүрэхтээбин, аҕабыт оҕотугар улаханньк махтанарын, кини сөбөн этэрин, кэпсиирин биһиги бука бары өйдүүбүт. Дьиэбит тутуутун ол сыл бүтэрэн киирбиппит. Биһиги сылаас уйабыт төһө да кыараҕаһын иһин, сүрдээх элбэх дьиэ кэргэн да буолларбыт, бэйэ - бэйэбитигэр мэхэйдэспэт этибит. Ийэлээх аҕабыт наһаа набыл, эйэбэс дьон буолан, бары боппурус барыта эйэ - дэмнээхтик быһаарыллара, ким да кимиэхэ куолаһын соноппот буолара. Кэлин улаатан истэхпитинэ, быраанньк Гавриил 4,5 x 6,5 кээмэйдээх дьиэни салҕаан биэрбитэ.

Степан Дмитриевич 1951 сыллаахха пединституту бүтэрэн кэлбитэ. Кини сүрдээх элбэх кинигэни тийээн аҕалбыта. Аҕам уола кэлэригэр анаан мас уустарыгар улахан үлэиир остуол оҥотторбута. Ол остуол аҕаарыгар 40 см үрдүктээх кинигэ дьаарыстаммыта. Дьиэ муннугар кинигэ полкалара дьиэ үрдүгэр диэри тийээллэрэ. Ону таһынан, биир этажерка толору кинигэ этэ. Ону биһиги араастаан сыымайдаан, көрөр - истэр, ааҕар этибит. Онтон ылата биһиги бары кинигэни сүрүн баайбыт курдук көрөрбүт. Бары библиотекалаах буолоуппут. Убайбыт Степан билигин хас тыһыынча кинигэлээбин бэйэтэ да билбэт.

Биһигини, улаатан эрэр оҕолору, убайбыт Степан үлэтигэр сыһыана олус сөхтөрөрө. Убайбыт сарсыарда туран, аһаан - сиэн, үлэтигэр 8 чааска тахсан барара.

Кини 1 чааска кэлэн эбиэттээн баран, 6 буолуута кэлэн аһыыра уонна 10 чааска диэри салгыы үлэлиирэ. Ити үлэтин режима олох халбаннаабат этэ, бэл суббуотаба итинник үлэлиирэ.

Степан Дмитриевич Дружина оскуолатыгар завуһунан, директорунан уонна өссө физигинэн үлэлээбитэ. Кини элбэх өрүттээх үлэни көбүлээн, салайан ытыһара, бу сылларга чэхчы тус бэйэтин биллэр - көстөр кылаатын оҕо ийтиитигэр, үөрэбириитигэр анаабыта. Убайбыт Дружина оскуолатыгар кэлэн, уон сыллаах үлэтэ - хамнаһа биһиги харахпытыгар ааспыта. Киниттэн биһиги мунгура суох элбэх холобуру, үлэ, үөрэх үрдэлин ситиһэр олох оскуолатын ылбыппыт диэтэххэ сыһа буолуо суоҕа. Биһиги бары да үлэни өрө тутан, улахан чиэскэ - бочуокка да тиксэр чиэһи ыларбытыгар, убайбыт сабыдыала олус улахан. Ити 10 сыллар усталарыгар билии - көрүү кыһата буолбут Дружина оскуолатын сүүһүнэн уолаттар, кыргыттар бүтэрэннэр, олох киэн аартыгын арийбыттара. Онно Степан Дмитриевич иппит - үөрэппит оҕолоруттан республика биллэр - көстөр салайааччылара, араас салаа специалистара, сурабырар ученайдар, суруйааччылар, наука үлэһиттэрэ үүнэн - сайдан табыстахтара. Маннык дьоннор үөрэтэн, такайан таһаараннар, үөрэххэ - билиигэ мунгура суох тардыһылыах дьон, чуолаан бу сылларга элбээбиттэрэ. Ол курдук, республикаҕа биллэр - көстөр салайааччыларбыт Н.Соломов, И.Черов, Б.Слепцов, бырааттыы ученайдар Слепцовтар олоххо бэйэлэрин идэлэрин сөпкө талаһан, улуустарын сайдытыгар улахан өнгөлөөх, үтүөлээх үлэһиттэрбит М.Ефимова, А.Чиркова, Е.Дохунаева, М.Слепцова, В.Неустроев, Р.Ефимова, А.Слепцова, Ю.Туласынов, А.Семенова у.д.а., бары Степан Дмитриевич үөрэнээччилэрэ буолаллар. Бэл Жатай орто оскуолатын бүтэрбит Василий Власов, республика Правительствотын Председателэ, Степан Дмитриевич үөрэнээччитэ буолар.

С.Д.Слепцов иитэр - үөрэтэр үлэбэ өр сыллаах айымньылаах үлэтин туһунан олус элбэҕи суруйуохха сөп, ол эрэри мин бу кини туһунан бэлиэтээһиммэр бэрт аһыйах ахтыылары онордум. Маннык сүдү киһи туһунан туспа кинигэ суруйан таһаарары сөптөөбүнэн ааҕабын. Үөрэппит оҕолоро, халыҥ аймахтара Степан Дмитриевич туһунан элбэх ахтыыны онороллоругар саарбахтаабаппын. Кини балта, биһиги улууспут убаастабыллаах учуутала А.Д.Слепцова ахтыытын салгыы кэпсии түһүөхпүн баҕарабын.

Улахан ыал бастагы оботун үтүө холобурун биир эмэ төрөппүт таба өйдөөн, олобор да туһанарыгар бигэ эрэллээхпин уонна онно баҕалаахпын.

Биһиги бары билэрбит курдук, Степан Дмитриевич 1951 сылтан саҕалаан “Знание” общество лектора, кини бу кэмнэргэ тыһыынчаттан тахса лекциялары аахта, ангардас 1997 сылга “Су Джок терапия ньымалара” диэн темаҕа сүүстэн тахса лекциялары республика араас улуустарыгар, киин куоракка аахпыт. Маны таһынан, кини санганы - сонуну тарҕатааччылартан биирдэстэрэ.

...Кулуупка нэһилиэнньэҕэ, оччолорго учууталлыы сылдьан, наука арыыйыларын, ситиһиилэрин туһунан үгүстүк кэпсиирэ. Ону эдэр дьон олус сэнгээрэллэрэ, итини кэлин кырдьан да баран, олус сэргээн өйдүүлэрэ. Маны тэнэ, кини дойдутугар, Индигиргэ дьэкинэн балыгы бултааһыны көбүлээбит киһинэн буолар. Дьэкилээһин ньыматын туһунан эмиэ кинигэттэн ааҕан олоххо киллэрбит. Куораттан аҕалбыт кинигэтигэр “Славные сети на Волге” диэн баара. Бу кинигэҕэ дьэки илимэ таһыллыыта, бултааһына суруллубут этэ. Степан Дмитриевич бэйэтэ, балыксыттарга хас да киһиэхэ бу манньк балыгы бултуохха сөбүн кэпсии сатаабыта. Ордук билсэр, алтыһар, бииргэ балыктаһар киһитинээн Киририк Черемкинныын илими сангалыы таһан, боруобалаан турардаах. Бу ньыма бэрт түргэнник тарҕаммыта. Урукку өттүгэр, 50 - с сыллардаахха дылы тыы ангардас мас хаптаһынынан эрэ тигиллэр буолара. Биһиэхэ аҕабыт Ыстапаанныын онорбут мас оночолоох этибит. Ол оночобутугар олорон, икки оҕо буолан эрдэммит торбос отун тастарбыт. Ити ончолорбутун уоран ылбыттара. Ол иһин Степан сурунааллартан ханнык эрэ чертеж баарын булан, тимир, сүрдээх улахан, кэтит, уйуктаах оночону тимир илиистэринэн онорбута. Ону Үрүн Хайаҕа көһүөхпүтүгэр диэри туһаммыппыт.

Степан Дмитриевич үлэлээбит, директордаабыт сылларыгар учууталлар ортолоругар методическай үлэ сангалыы, научнайдык тэриллибитэ, араас ньымалар, ол иһигэр уопуттары көрдөрүү, көрдөрөн үөрэтии киирэн испиттэрэ. Оболор билиилэрин үрдэтиигэ, нуучча тылын баһылааһынга улахан болҕомто, ирдэбил турара. Оскуолабытыгар нэдиэлэҕэ биир күн нуучча тылын күнэ ытыллара. Степан Дмитриевич оскуоланы салайсан олорбут кэмигэр бастагы киэн собуус спортсааланы онорторбута. Үөрэнэр корпуска үс хоһу холбоон, истиэнэлэрин эрбээн оноруллубута.

Онно физкультура урооктара ытыллар. Ол 1954 - 55 үөрэх дьылыгар этэ. Ону маннай утаа сүрдээх киэнг курдук саныырбыт. Онно спорт араас көрүнгүнэн тыһыынчанан оҕо дьарыктанара. Ити саалабыт 1971 сыллаахха дьингнээх спортсаала тутуллуор диэри үлэлээбитэ.

Степан Дмитриевич улахан болжомтотун үөрэнээччилэр бэйэлэрин сайыннарыыларыгар, кыргыттары общественнай үлэбэ тардыыга, кинилэри барыга актыбынай буолууга уһуйбута, онтон сыһыа үөрэнээччилэр бэйэлэрин салайыныылара сайдан барбыта. Ити учууталларга олус көмөлөөбө көстөн испитэ. Бу олоххо киириитэ ордук Дьячковской Павел Кузьмич директордыыр кэмигэр сайдыбыта. Кини саана Слепцов Гавриил Афанасьевич, Бережнов Тимур Михайлович, Ефимов Иван Николаевич, Слепцов Иннокентий Иннокентьевич курдук оҕолор учкому салайан кэлбиттэрэ. Кинилэри бэл кыра оҕолор билэрбит, толлорбут. Бу кэмнэргэ учком уонна комсомол комитета эмиэ сүрдээх үчүгэйдик үлэлиирэ. Оскуола уопсай мунньахтара, учком, комитет быыбара көрүдүөргэ, саалга тобус - толору оҕо мунньустуулаах ытыллар. Онно сүрдээх үчүгэйдик сааһылаан, баар кыһалбалары, араас боппуруостары дьүүллэһэн, тыл этэр араатар оҕолор бааллара. Соробор мунньахтарбыт 7 чаастан сабаланан баран, 12 чааска диэри буолаллара. Мунньахтары талыллыбыт председатель ытыра, хайаан да боротокуол суруллара, секретариат талыллара. Мунньахтан олох салбыбат, сүрүбүлдьээбэт этибит, мунньахтар да оннук интэриэстээхтик бараллара. Мээнэ, буолан аастын эрэ диэн ытыллыбат буолара, формализм энгин диэн олох суоҕа. Итинник күргүөмнээх, системалаах, оҕо интэриэһин тардар иитэр - үөрэтэр үлэ Дружина орто оскуолатыгар 1951 - 56 сыллардаахха мин 5 - 10 кылааска үөрэнэрбэр ытылларын, ол үлэлэри салайсыбыт, көбүлэспит, ытыспыт киһи - убайым Степан Дмитриевич Слепцов туһунан кылгастык итинник эрэ кэпсиэхпин сөп.

Кэлин Степан Дмитриевич дойдутугтан баран, Жатайга олохсуйбута. Жатай орто оскуолатыгар алта сыл завуһунан үлэлээбитэ. 1967 - 1985 сылларга Степан Дмитриевич дьылбата Саха государственной университетын кытта ыкса сибээстээх. Манна кини научнай преподаватель быһыытынан физиканы оскуолаҕа үөрэтии ньымаларын курсун лекцияларын аахпыта. Университетка старшай преподаватель быһыытынан, бэлэмнэнии курстарга физиканы үөрөппитэ. Бу сылларга тыһыынчанан физика учууталларын иитэн таһаарбыта.

Республика үөрэбин үрдүкү тэрилтэлэрин инспекторынан, методихынан кини элбэх улуустар, куорат оскуолаларын бэрэбиэркэлээһингэ үгүс методической көмөлөрү онорууга кыттыыны ылбыта.

Степан Дмитриевич ханна да үлэлээтэр, бэйэтин талааннаах тэрийээччи, айымныылаах, саганы көрдүүр үлэһит быһыытынан хаалларбыта, киэнг билиилээх, суоллаах - иистээх үлэһит буоларын биллэрбитэ. Кини күн бүгүнүгэр диэри, СГУ физическэй факультетыгар экспериментальной физика кафедратын лаборанынан үлэлии сылдьар. Дьэ итинник дириг ис хоһоонноох олобу олон, ханнык да куһаҕан дьаллыкка сыстыбакка, чэбдик олох халбаннаабат быраабылаларын тутуспут Абый улуһун биир бөдөҥ киһитэ - ыччакка халбаннаабат холобуру хаалларара саарбаҕа суох!

Степан Дмитриевич эдэр - сэнэх сылларын төрөөбүт Абыйын Дружинатын оскуолатыгар үлэлээбит сыллара олоҕор биир кэрэ - бэлиэ умнуллубат түгэнэ - кини олобун аргыһын Ольга Ильиничналыын сүрэхтэринэн сөбүлэһэн ыал буолбуттара. Билигин кинилэр икки оҕо, биэс сиэн тапталлаах эбэлээх эһэлэрэ.

Степан Дмитриевичи кытта алтыспыт, кинини билэр эрэ киһи, бу дьолунаах Абыйын аатын өйүнэн - санаатынан, быһыытынан - майгытынан ааттатын ааттаппыт киһи диэн чэхчы этиэн сөп.

Оҕо - ийэ, аҕа дьоло, элбэх оҕолоох ыал - дьоллоох ыал диэн олус да сөпкө, өссө кэрэтик иһиллэрдии буолбакка, олус да дириг ис хоһоонноохтук этиллибит эбит.

Ити курдук, биһиги сахалар, былыр - былыргыттан бэркэ уһуур - тэнийэр омуктарга киирсэр эбиппит. Ол эрэри, үөрэхтээхтэр этиилэринэн, ааспыт үйэбит иккис аҕарыттан араас биричиинэлэринэн элбэх оҕолонуу тохтообут. Оттон сана үйэбэ үктэнэр кирбиилэргэ киирэн олон, билигин да оннук турукка сылдьабыт. Билигин элбэх оҕолонуу олус сэдэх. Элбэх оҕолонуу аҕыйаабытын, сүрүннээн экономической, социальной балаһыанньаны, оҕону иитиһи ыараабытын кытта сибээстииллэр. Ол эрэри, маннааҕар да ыар кэмнэргэ өй - санаа да соччо уһукта илигинэ, элбэх оҕолоох ыаллар баалларын умнумуобун! Билигин элбэх оҕолоох дьэ кэргэнинэн 3 - 4 оҕолоох дьэ - кэргэн аатырар.

Дьэ билигин, элбэх оҕолоох дьэ - кэргэнгэ оҕону иитиһи үтүө холобурун биһиги улууспутугар элбэх оҕолоох ыалларга көрүбүн. Мунурдаах нэһилиэгэр герой - ийэ Аксиния Григорьевна кэргэнинэн Алексей Николаевичтыын уон биир оҕону төрөтөн - иитэн, киһи онгорбуттара.

Үөрэбэ суох саха дьоно оҕолорун барыларын үөрэхтээбиттэрэ, олоххо көнө суолу тутуһарга уһуйбуттара, талааннарын, дьобурдарын толору арийалларыгар кыах биэрбиттэрэ. Дружина орто оскуолатын бары ситиһиилээхтик үөрэнэн бүтэрбиттэрэ. Үгүстэрэ “Оскуола - производство - үрдүк үөрэх” бачыымын олоххо киллэрсибиттэрэ. Алта оҕо үрдүк үөрэби, атыттар анал орто үөрэби бүтэрбиттэрэ. Эдэр сааһыгар олохтон хомолтолоохтук барбыт поэт Григорий Дохунаев, Саха республикатын үтүөлээх учуутала Мария Дохунаева улууспут киэн туттар дьонноро буолаллар.

Герой - ийэ Матрена Ивановна, үлэ ветерана Николай Васильевич Ефимовтар дьиэ - кэргэн дьолун, ыал үөрүүтүн билбит дьон этилэр. Биэс уонтан тахса сыл бииргэ олорбут дьон саамай күндү баайдарынан, киэн туттууларынан кинилэр уон оҕолоро буолаллар. Бу дьиэ - кэргэнгэ Абыйы аатырдыбыт Саха республикатын үтүөлээх тутааччыта Илья Ефимов, үтүөлээх врач Мария Ефимова күнү көрбүттэрэ. Кинилэр бары ийэлээх аҕаларыныны сытыары сымнаҕас, үлэһит дьон буола улаатан тахсыбыттара. Ефимовтар оҕолоро бары үрдүк, анал орто үөрэби бүтэрбиттэрэ, араас идэни баһылаабыттара. Этиллибитин курдук, кыра эрдэхтэриттэн үлэни таптыырга, убаастыырга үөрэммит буоланнар, кинилэр бары тустаах үлэлэригэр, бар дьонноругар саамай үтүө өйдөбүлү хаалларбыттара, билигин да айымнылаах үлэ үөһүгэр сылдыаллар.

Соломовтар... Бу дьиэ - кэргэн оҕону иитиигэ үгүс үтүө холобуру биэрбиттэрэ. Ийэлэрэ Мария Николаевна сытыы - хотуу, үлэһит дьахтарынан биллэрэ, аҕалара Иван Егорович холку быһыылаах - майгылаах, бэрт мындыр, хайа да үлэбэ сатабыллаах, ситиһиилээх киһи кэрэтэ этэ. Кинилэр тобус оҕолоро бары үөрэхтээх, идэлээх дьон. Ол иһигэр алтата үрдүк үөрэхтээх үлэһиттэр. Манна бааллар салайар үлэһит, летчик, врач, зоотехник, фармацевт, араас идэлээх учууталлар. Соломовтар оҕону иитэр сүрүн ньымаларынан үлэ этэ. Кинилэр сайын айы ыалынан - көһүнэн отгуур үгэстээхтэрэ. Ол саҕана билинги курдук дьиэттэн сылдьан оттооһун суоҕа. Соломовтар атынан көһө сылдьан, кыра оҕолорунаан хас да күөлү эргийэн оттууллара. Элбэхтэн абыйабы абыннахха билигин республикаҕа, Россияҕа биллэр салайааччы Н.И.Соломов өссө оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан, гектар сири охоро, кыргыттар Аксиния, Римма, Галина, Зоя, Светлана эр киһиттэн хаалсыбакка от охсоллоро, айаҥна - сырыыга сылдыһаллара, кинилэр сыыдамнарын, сатабылларын, куттастара суоһун биир саастыылаахтара дьулайа көрөллөрө.

Соломовтар дьизэ кэргэттэрин 6 кыргыттара: Маруся, Зоя, Ирина, Римма, Акси́нья, Галина - бары үөрэхтээх, үлэһит дьон

Кинилэр бары оҕо эрдэхтэриттэн үлэбэ үөрэммиттэрэ олоххо сөптөөх суолу булалларыгар, бары ситиһиилэригэр төһүү күүс буолбута саарбаҕа суох.

Кылгастык кэпсээбит биэс ыалларым оҕону үлэбэ - үөрэххэ уһуйууга, киһи быһыытынан иитэн таһаарыыга бэртээхэй холобур буолаллар дии саныыбын. Бу дьизэ кэргэттэр оҕолоро бары Дружина орто оскуолатын бүтэрбиттэрэ, бэйэлэрин олоххо талан ылбыт идэлэринэн оройуоннарын социальная - экономической сайдыытыгар сэмэй кылааттарын киллэрбиттэрэ. Кинилэр үгүстэрэ күн бүгүнүгэр диэри Россия, Саха сиригэр үрдүк таһымнаах, быһаарар оруоллаах үлэлээх - хамнастаах дьоннорунан буолаллар.

Элбэх оҕолоох ыаллар бэйэ - бэйэлэригэр майгыннаһар эбиттэр. Кинилэр тустарынан маннык уопсай түмүгү онгоруохха сөп. Оҕолор бары кэриэтэ үөрэхтээх, идэлээх дьон буолбуттар. Үгүстэрэ үчүгэй үлэһит дьон буола улааппыттар, ситиһиилэммиттэр, чизэскэ - бочуокка тиксибиттэр. Бу ыалларга билиигэ, үөрэххэ тардыһыы тулхадыйбат тыына, ситимэ баар. Бу ыаллар оҕолоругар сокуонунан буруйга - сэмэбэ тардыллыбыт биир да оҕо суох. Көр, оннук көнө сүрүннээхтик элбэх оҕолоох ийэлэр, аҕалар оҕолорун иитэллэр эбит.

Билигин дьизэ - кэргэнгэ оҕону иитиигэ норуот педагогикатын ньымаларын үөрэтээччилэр, чинчийээччилэр элбээтилэр. Кинилэр Дохунаевтар, Ефимовтар, Соломовтар, Слепцовтар, Туласыновтар онтон да атын элбэх оҕолоох ыаллар үтүө холобурдарыгар болҕомтолорун ууруохтара, бу ыаллар саха омук сарсыннытын түстүүр сана эдэр ыалларга эркээйи буолуохтара диэн эрэниэххэ сөп!

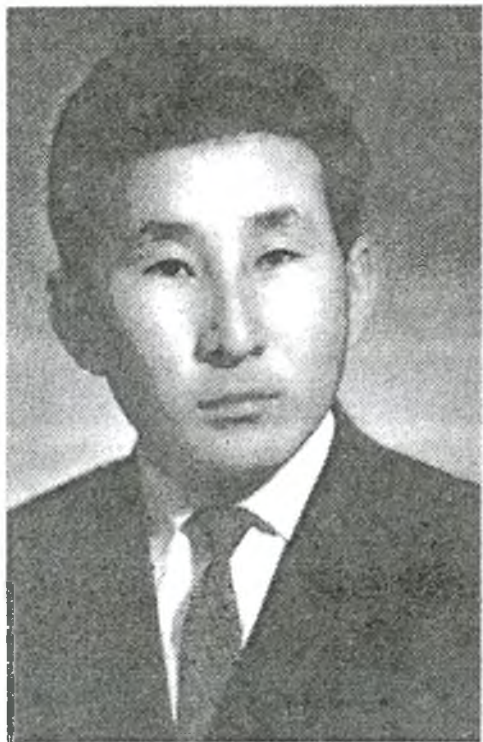
Үс ученайдары ииппит ийэ Екатерина Дмитриевна Слепцова уолаттарын, кыһын В.Е.Постникованы кытта.

Ыал буолан, оҕо төрөтөн, дьизэ - кэргэн дьолун - үөрүүтүн билэн, чахчы үтүө тускуллаах дирин силиһи түһэрбит биһиги улууспутугар дьизэ - кэргэттэртэн биирдэстэринэн, үс ученайы иитэн таһаарбыт Екатерина Дмитриевна, аҕалара Егор Спиридонович Слепцовтар буолаллар. Ийэлэрэ Екатерина Дмитриевна эдэр сааһыттан колхоз, совхоз сыыдам - сытыы үлэһитинэн биллэрэ. Кини биир дойдулааҕар Егор Спиридоновичка кэргэн тахсан, 40 - ча сыл устата дьол - үлэ кынаттанан олорон аастылар. Кинилэр биһиги улууспутугар эрэ буолбакка, бүтүн Саха сиригэр сэдэх дьизэ - кэргэн быһыытынан биллэллэр.

Дэе ол иһин, эмиэ Дружина оскуолатыгар иитиллэн, үөрэнэн тахсыбыт үс ученай ийэлээх - абатын туһунан, билинги эдэр дьиэ - кэргэттэргэ туспа тутан кэпсииргэ соруннум. Абалара Егор Спиридонович өр сылларга колхоз председателинэн үлэлээбитэ. 1934 сыллаахха сахалар Сэбиэттэрин бастакы съезтиэригэр делегатынан талыллан, кыттыыны ылбыта. Слепцовтар абыс уолу кытта биир кыыһы төрөппүттэрэ. Онтон үс уолу оҕо саастарыгар, иккитин биллиилээх дьон буолбуттары кэннэ күн сириттэн сүтэрбиттэрэ.

Кинилэр улахан уоллара Лим Егорович Дружина орто оскуолатын ситиһиилээхтик бүтэрэн СГУ физмат факультетыгар кириэбиттэн, университеты кытта олобун, үлэтин букатыннаахтык, арахсыбаттык ситимнээбитэ. Ити аата, киниэхэ наука үлэһитэ буоларыгар, Саха государственнай университета аанын киэнник арыйбыта...1967 сыллаахха Белорусскай государственнай университетка кандидатскай диссертациятын көмүскээбитэ. СГУ физическэй факультетын декана буола сылдьан, теоретическай физика кафедратын сэбиэдиссэйэ этэ. Лим Егорович 18 научнай ыстатыйалар - үлэлэр автордара, физик - студеннар үөрэнэр пособиеларын таһаарыга утумнаахтык үлэлэспитэ. Кэргэнэ Мария Серафимовналыын 7 - 11 кылаастар физикаҕа үөрэнэр учебниктары автордара, “Знание” общество лекторын быһыытынан, нэһилиэнньэбэ техничкэй билиини тарҕатыга өр сылларга үлэлээбитэ. Лим Егорович бэйэтэ уһуйбут физико - техничкэй наукатыгар 10 оҕону кандидатскайдарын көмүскэппитэ. Билигин кини СГУ физическэй факультетын кафедратын доцена, физико - математическай наука кандидата. Лим Егорович дьонугар - сэргэтигэр мааны майгылаах, Абый улууһун чулуу уола “Абый улууһун бочуоттаах гражданина” буолуобун буолбута. Кини ыал улахан оҕото буоларынан, бэйэтин бырааттарыгар үтүө холобуру көрдөрбүтэ. Үлэһит, дьулуурдаах буоллаахха олоххо барыны ситиһиэххэ сөбүн бэйэтин холобуругар дакаастаабыта.

Екатерина, Егор Слепцовтар иккис уоллара Дружина оскуолатын учууталлара киэн туттар үөрэнээччилэрэ - Семен Егорович Слепцов буолар. Семен оскуоланы 1960 сыллаахха ситиһиилээхтик бүтэрэн, Саха государственнай университетыгар үөрэнэ кирибитэ. Кини талан ылбыт идэтин сүннүүнэн бэйэтин билиитин - көрүүтүн ханатар, сайыннарар таһымнаах дьарыктаммыта. Салгыы бу наукаҕа кандидатскай диссертацияны көмүскээһингэ утумнаахтык үлэлээбитэ.

Екатерина Дмитриевна иккис уола,
ученай Семен Егорович Слешов.

... Э л б э б и
эрэннэрэр, наукаба
үлэтин - сыратын
бүтүннүүтүн анаабыт
эдэр киһи - Сэмэн,
Саха университетын
преподавателинэн
үлэли сылдьан,
физико -
математическай
наука кандидатын
1976 сыллаахха
Белорусская
государственной
университетка
көмүскээбитэ.

Хомойуох иһин,
Семен Егорович эдэр
сааһыгар, өйүн -
санаатын өрөгөйүгэр,
үлэ - хамнас үөһүгэр
сылдьан, ыарахан
ыарыыттан күн
сириттэн сүппүтэ.
Кини наукаба киэн
хоннохтоохтук,
далааһыннаахтык
киирбит инники
былааннара
туолбакка, Сэмэни
өйдөтө - саната
аһаҕас хаалбыттара.

Семен Егорович кылгас кэмнэ күлүм гыммыт олоһор,
бииргэ үлэлээбит, алтыспыт доһотторугар онорбут үтүө
дьыалатын - көмөтүн таһынан, бэйэтин туһунан умнуллубат
үтүө өйдөбүлү, сырдык санааны бу күн сиригэр хаалларан
барбыта... Кини төрөппүт кыһа Екатерина Слешова хайа
боруодатын дьыалатынан дьарыктанар институт научнай
сотруднига, билигин кини хоту сир хайаларын боруодатын
чинчийинэн дьарыктанар.

Бу льоһуннаах ыал үһүс уоллара Аркадий Егорович эмиэ
убайдарын курдук Дружина орто оскуолатын бүтэрбитэ.
СГУ - га хайа боруодаларын чинчийэр отделениеҕа үөрэнэ
киирбитэ. Кини хайа боруодатынан дьарыктанар институт
“Индибирзолото” предприятие комбинатын маастарынан
үлэли сылдьан наука аанын арыйбыта.

Аркадий Егорович хайа боруодаларын үөрэтии ымпыгын - чымпыгын билсэн истэбин аайы, бу наука киниэхэ интэриэхэ өссө улаатан, сайдан, кинини наукаба сиэтэн киллэрэн испитэ... Ол курдук, 1971 сыллаахха Аркадий Егорович хайа боруодаларын үөрэтэр хайа дьыалатын сүннүүнэн аспирантураба киирэн, 1975 сыллаахха кандидатскай диссертацияны ситиһиилээхтик көмүскээбитэ. Ити курдук, кини наукаба анаммыт олобо - наука чыпчаалын дабайдар дабайан иһиитигэр көстүбэт күүһү биэрбитини, иннин хоту дьулурутан, сылы - хонугу сыһа туттарбакка, СГУ научнай старшай сотруднига, доцена буола сылдыар дьонуннаах күннэригэр, 1985 сыллаахха докторскай диссертацияны көмүскээбитэ. 1987 сыллаахха наукаба сүгкэн кылаатын бэлиэтиир туоһунан профессор дьонуннаах аатын ингэриллиитэ этэ. Аркадий Егорович 200 тахса научнай үлэлэр автордара, абыс бөдөҥ монографиялаах. Кини научнай үлэлэрэ бүттүүнэ хайа институтун кытта ыкса сибээстээх, тобус сыл устата хайа институтун лабораториятын сэбиэдиссэийинэн, 1986 сылтан олобун тиһэх күннэригэр диэри институт директорынан ситиһиилээхтик үлэли сылдыбыта. Аркадий Егорович бэйэтин Сахатын сиригэр хайа боруодатын үөрэтиигэ, чинчийиигэ бөдөҥ специалист быһыытынан үрдүктүк сыаналаммыта. Профессор, техническэй наука доктора буолуута - үгүс сыралаах, дьүккүөрдээх үлэтин түмүгэ этэ. Өбүгэлэрин сүрэхтэрин - быардарын сүмэтин ингэримит эдэркээн Аркадий, олох эдэр сааһыгар ыарахан ыарыы кинини ойутан ылбатаба буоллар, төһөлөөх үлэлиэ - хамсыа, инники өркөннөөх былааннарын олоххо киллэрэн, сага олох, сага үйэ дьоннорун бэйэтин идэтинэн сага сабахтарга сирдиэ этэй диэн соннуйа, харааста саныыгын...

Билигин кини научнай рекомендациялара хайа дьыалатын промышленноһын предприятиягыгар киэнник туттулар. Аркадий Егорович хайа дьыалатыгар научнай салайааччы быһыытынан, уон кандидатскай диссертацияны бу идэбэ үөрэнэр студенаарынан көмүскэппитэ, бэйэтин олоххо ылыммыт билиитин - көрүүтүн эдэр дьонго тириэрдэр үтүө санаата ситэ туолбатаба. Үлэтин - хамнаһын үгэнигэр сылдыар бөдөҥ ученайы, Россия бочуоттаах горнягын, саха норуотун чабылхай представителин Аркадий Егорович Слепцову өлөр өлүү үтүөкэн олобун быспыта.

А.Е.Слепцов дириҥ силистээх олобо, профессорга, докторга диэри дьаныһан биир уһаарбалаах дьыаланан дьарыктаммыт, эдэр сылдьан Саха комсомолун лауреатынан буолбут суола - иһэ, ыччакка бастыҥ маяк буолан

иитэ - үөрэтэ турарыгар саарбахтаабашын.

Аркадий Егоровиһы кэриэстиир, саха ыччатыгар өйдөбүннүк буолар өйгө - санааҕа хаалларар сыалтан, төрөөбүт төрүт буорун - Абыйын нэһилиэгэр, үөрэммит оскуолатыгар кини өлбөт - сүппэт сырдык аата ингэриллибитэ. 1996 сыллаахха Абый улууһун күннэригэр, Якутскай куоракка хайа институтун дьиэтигэр Аркадий Егоровичка аналлаах мемориальной дуоска туруоруллубута. Күн сиригэр кылгас кэмнэ кэлэн барбыт олоҕор Аркадий Егорович түөрт үчүгэйкээн кыргыттары көрчөх гына көтүппүтэ. Кинилэр аҕаларын үгүө аатын үйэтитэр үөрэхтээх дьон буоларга кыһаллаллар.

Слепцовтар төрдүс уоллара Иван Егорович Абый улууһун киносетин директора. Бэһис уоллара Чурапчы улууһун аэропордун начальнига. Соботох кыыстара - Валентина Егоровна Постникова педагогическай үлэ ветерана, киниэхэ билигин санга үйэ көлүөнэтэ үүнэр - сайдар...

Дружина оскуолатыгар 50 - с сыллардаахха үгүс үгүө учуугаллар үлэлээн ааспыттарыттан, бу инники кэпсээн аһарбыт II оҕолоох Слепцовтар бастакы уоллара Россия үөрэбириитин туйгуна, өр сыллар усталарыгар учуутал диэн идэҕэ эдэр дьону ахсаабакка сирдээбит Степан Дмитриевич Слепцов, Ленинскэй премия лауреатын, наука үтүөлээх деятелин Никодим Николаевич Ефимовы Абыйы аатырдыбыт үс ученайдар - Лим, Семен, Аркадий Слепцовтар, бастакы физикаҕа умсулбанныахтык уһуйбут учууталларынан, наукаҕа сизтэн киллэрбит, сирдээбит дьоннорунан ахталлара.

Абый улууһуттан тахсыбыт, дыадангы кэргэннэ иитиллибит, олох кыһалбатын оҕо сааһыттан билэн улаппыт физико - математическай наука доктора, профессорга дылы үөрэх үрдүк кыһатын ситиспит, наукаҕа бэйэтин арийыытын, утумнаах үлэтин - үрдүк наһараадalara туоһулууллар. Абый улууһун бочуоттаах гражданина Н.Н.Ефимов эмиэ Дружина орто оскуолатын бүтэрбитэ. Якутскайдаағы пединститут кэнниттэн төрөөбүт оройуонугар, үөрэммит Дружинатыгар кэлэн физика учууталынан, завуһунан үлэлээбитэ. Никодим Николаевич Ефимов үөрэппит дьонноро билигин республикаларыгар, бэйэлэрин улуустарыгар күн бүгүнүгэр диэри көдьүүстээх көмөлөрүн биэрэллэр. Ол курдук, норуот хаһаайыстыбатын туйгуна, Президент, Правительство административнай, хаһаайыстыбаннай хааччыллыытын түмсүүтүн генеральнай директора Б.Д.Слепцов, Саха республикатын үтүөлээх бырааһа А.К.Чиркова, Г.П.Садовникова, М.А.Ефимова, тыыл, үлэ ветерана М.В.Николаева, Е.Х.Стручкова, П.С.Ребров уонна да атыттар этилэр.

Никодим Николаевич Ефимов -
наука доктора.

Никодим Николаевич
36 сыллаах үлэтэ,
дьылбата космофизика
институтун кытта ыкса
сибээстээх. 1967
сыллаахха кандидатскай
диссертацияны
көмүскээһинэ
космофизика
уобалаһыгар сүнгэн
ситиһилэрэ,
ырытыылара, бу
сүннүнэн докторскайын
көмүскээһинэ наука
үтүөлээх деятелин үрдүк
аатын ыларыгар үктэл
буолбута. Дьэ ити курдук,
аан дойду наукатыгар
космической сарданалар
үөскээһиннэрин ырытыы
- саха киһитин, Никодим
Николаевич аатын кытта
ыкса сибээстэммитэ.
Билигин кини дьыалатын
бэйэтэ наукаба уһуйбут
ученай дара,

үөрэнээччилэрэ салгыыллар. Уола Юрий - техникскэй
наука кандидата. Никодим Николаевич сиэннэрэ - 21 үйэ
сага сахалара, баҕар кини дьыалатын салгыыр дьон буола
улаатыахтара диэн санаа баар. Дьэ ити курдук, Дружина
орто оскуолатын бүтэрбит үгүс үтүө ыччат улуустарын,
республикаларын сайдытыгар бэйэлэрин сэмэй
көдьүүстэрин тиэрдэ сылдьаллар.

Дружина оскуолатын бастакынан үрүг көмүс
мэтээлинэн 1960 сыллаахха бүтэрбит Николай Соломов
комсомол райкомугар үс сыл үлэлээн, ситии - хотуу
оскуолатын барбыта. Оччолорго улуустары бөдөҥсүтүүгэ
сөп түбэһиннэрэн ытыллыбыт политикаба Николай
Соломов Уус Ньяраба комсомол комитетыгар үлэбэ ананан,
аан бастаан төрөөбүт Абыйыттан куорсун анньынан, үлэһит
киһи үүнэр - сайдар суолунан соргулаахтык аттаммыта.
Биһиги, дойдутун дьоно, киэн туттар киһибит Николай
Соломов, билигин Саха Республикатын Государственной
Мунньабын (Ил Түмэн) Бэрэстэбиитэллэрин Палаталарын
Председателэ, Россия Федеральнай Мунньабын
Федерациятын Советын чилиэнэ.

Николай Иванович Соломов.

Д р у ж и н а
оскуолатын бастын
ү ө р э н э э ч ч и т э ,
медалиһа -билигин
Россия үрдүк
с а л а л т а т ы н ы н
тэнгэ алтыһар,
р е с п у б л и к а т ы н
с а й д ы ы т ы г а р
быһаччы быһаарсар,
дьонун - сэргэтин
дьылбаларын туһугар
туруулаһан киирсэр.
Мин учууталым,
Н.И.Тобуруокап,
филологической
н а у к а
кандидата:”Николай
С о л о м о в
Бэрэстэбиитэллэр
П а л а т а л а р ы н
П р е д с е д а т е л э
дуоһунаһы эрэ
толоруохха диэн
кыттыбат, кини бары
б ы һ а а р ы л а р
боппуруостарга ис
сүрэбиттэн ыалдьара,
элбэх теоретической,
тэрийэр бэлэмнэнии
үлэни ыытара кинини

кэрэхсэтэр”, - диэн этиитигэр даһатан, Николай Соломовтыын Үрүҥ Хайаба, дыһалта баһылыгынан үлэлиир сылларыгар, бииргэ үлэлэһэн ааспыт дьоллоохлун. Бу олус ирдэбиллээх, дьонуннаах салайааччы, төрөөбүт улууһугар төһө да аһыйах кэм үлэлээтэр, барыбытын да “миэстэбитин булларан” барбыта. Төрөөбүт улууһа билинги олох айгыраабыт бириэмэтигэр, быстан, тына - быара кыараабыт, муһатын булбатах, бурбалдытын кэппэтэх кэмигэр орубуна кэлэн, кини сүдү ис кыабын, сүрэбин - быарын толору туһаммыта, күнү - түүнү билбэккэ улууһа сөптөөх сайдыы суолун тутарыгар туруулаһан үлэлэспитэ. Кистэл буолбатах, улуус эһиннэ, аны харабын өрө көрөр кыаба суох диэн, сорохтор төрөөбүт улуустарыттан “атахтарынан куоппуттара”. Мин патриоппун дэммэппин, ол эрээри төрөөбүт улууһум, итиллибит Индигирим олобум онкулун ыйа - кэрдэ турарга дылылар...

Николай Иванович бэйэтин улууһугар үлүһүйэн үлэлээбитэ, дьонун - киһитин да үлэбэ - хамнаска көбүлээбитэ, күөттээбитэ. Кини төрөөбүт улууһуттан өр тэлэһийэ сылдыбыт ахтылбанын бэриниилээх үлэтинэн дакаастаабыта. Билигин биһиги тыабыт сириг олобун таһаарыылаахтык өрө тардыбытын, инники күөһүгэ сирдээбитин, дьон - киһи барыта билинэр, кини дьаһалтаҕа үлэлээн ааспыт сыллара улууска сайдыы - үүнүү биир кэлимнээх кэминэн күндүтүк өйгө - санааҕа хаалбыта. Кэлин да дьонун - киһитин олобун - дьаһабын интэриэһиргиир, көдүүстээх көмөтүн хаһан баҕарар онгорор үтүө санаатын ыһыктыбат.

Николай Иванович дьаныардаах, ирдэбиллээх салайааччы буолан тахсыыта комсомол кэккэтигэр уһаарыллан тахсыбыт чабылхай кэмнэриттэн биллибитэ. Комсомол обкомугар, партия горкомугар үлэлээбит сылларыгар ситиһиилээх, кэскиллээх салайааччылар ахсааннарыгар киирсэрэ. Биһиги биир дойдулаахпыт Николай Соломов олох эриирин - мускуурун эрдээхтик туораан, политической түһүлгэ эргийэр киинигэр итэҕэлинэн - эрэлинэн кынаттанан айымньылаах, таһаарыылаах үлэтинэн төрөөбүт сахатын норуотугар сулууспалыыр.

Государственной Мунньах (Ил Түмэн) Бэрэстэбиитэллэрин Палаталарын Председателэ Николай Иванович Соломов 60 сааһын туолуутугар анаммыт, кинилиин бииргэ үлэлээбит, алтыспыт дьоннорунан таһылан тахсыбыт кинигэтигэр республикаҕа киэнник биллэр государственной - политической деятель, комсомол эдэр сааспыт чабылхай сулуһа буолан күлүм гыммыт эрчимнээх саастарыттан саҕалаан, республика бөдөн салайааччыта буолуор диэри олоҕо, үлэтэ бэрт киэнник сырдатыллан кэпсэммит.

Дружина орто оскуолатын 60 сылыгар анаан - минээн, үтүө үөрэнээччилэри өйдөтөн - санатан ааһар соруктаабым быһыытынан, бэлиэтиэм этэ, оскуолаҕа үчүгэйдик үөрэммит оҕолор хайаан да дьон бастыһынара, үлэһит үгүөлэрэ буолан тахсыбыттарыг туһунан элбэх холобуру аҕалыахха сөп.

Дружина оскуолатын бүтэрбит, оччотооҕу үөрэнээччилэртэн билигин халбаһаабаат күүстээх политик, государственной деятель, төрөөбүт Сахатын сириг интэриэһин дьүккүөрдээхтик, дьаныардаахтык көмүскүүр Иван Данилович Черов эмиз төрөөбүт - үөскээбит Абыһын киэн туттар, дурда - хаһа онгостор бөдөн дьонноруттан биирдэстэрэ.

1965 с. ЫБЛКС I-кы секретара, ыччат лидера
Иван Данилович Черов.

Иван Данилович Черов диринг ис хоһоонноох үлэтин - хамнаһын туһунан кэпсиир буоллаха, орто оскуола кэнниттэн Якутскайдаағы сибээс техникумун кыһыл дипломунан бүтэрэн кэлэн, сибээс оройуоннаағы хонтуоратын директорынан үлэлии олордобуна, комсомол райкомун иккис секретарынан, икки сылынан комсомол райкомун бастакы секретарынан талыллан, Абый улуунун талааннаах ыччат лидерин быһыытынан биллэр. Ол сағана ыччат тыа сиригэр үлэ араас хайысчаларыгар төһүү күүс буолара. Ордук бу сылларга, ыччат комсомольскай фермалара, ыччат звенолара, тутааччылар биригээдэлэрэ үлэбэ - хамнаска олус күргүөмнээхтик ылсыбыттара. Итини барытын райкомол иилээн - сағалаан, тэрийэн ыытара. Маны тэнэ “Оскуола - үлэ - үрдүк үөрэх” диэн ыччат киэн далааһыннаах хамсааһына сағаламмыта. Бу сылларга, онус кылааһы бүтэрбит оҕолор тутуспутунан колхозтарга, совхозтарга тахсыталаабыттара. Ыччаттар сатабыллара, үлэбэ - хамнаска сыһыаннара манна арылыччы көстүбүтэ. Коммунистическай үлэ биригээдэлэрэ, социалистическай куоталаһы бастыгнара, үлэ бастыгн - маяк дьонноро баар буолуталаабыттара. Оччолорго комсомол секретардара бэйэлэринэн тахсан, үгүс субуотунньуктарга кытталара, үлэни - хамнаһы көбүлүүллэрэ. Иван Данилович бу бачыымы олоххо киллэрэргэ үлэлэспит оҕолору, биэс кыыска направление биэрэн, тыа мункук оҕолорун үөрэххэ атаарбыта.

Дэ итинник үлэ - хамнас куөстүү оргуйар сиригэр, элэрдии эрчимнээх ЫБСЛКС бастакы секретара Иван Черов бэйэтинэн сылдыһара. Ол да иһин, хас биирдибит үлэбэ - хамнаска сыһыаммытын бэйэтэ ордук быһаарара.

Мин бу бачыымы бэйэм сирэй кыттан өйөспүт киһи быһыытынан, билигин, харахпын симтэрбин эрэ, эдэр - сэнэх кэмнэрбит киинэ курдук көстөн кэлэргэ дылылар. Бэл Иван Данилович үлэ - хамнас барар фермаларыгар тийэн, Хайбал суруктары туттарарын, биһигини, ыччаты, кытта тэнгэ үлэ ситиһиитигтэн үөрэрин - астынарын өйдүүбүн. Сотору буола - буола үлэ коллективтарынан, таба ыстаадаларынан сылдыан, ыччат, комсомол үлэтин түмэрэ, биһиэхэ кэлэн иһитиннэрэн барара, ардыгар комсомол уопсай муньахтарын онортоон, выездной приемнар буолаллара. Билигин санаатахха, оччотооҕу ыччат үлэбэ - хамнаска көхтөөх да буолара! Бары барыта наһаа да сэргэх, чэгиэн өй - санаа, инникигэ дьулуурунан добуһуолланара.

Киэнг эйгэлээх үлэлээх - хамнастаах комсомольскай лидери таба көрөннөр, Иван Даниловичы комсомол обкомолун комитетыгар отдел сэбиэдисс-йинэн анаабыттара. Кэлин киин куорат олохтооҕо да буолан баран, Иван Данилович биһиги үөрэхпитинэн интэриэһиргии, сүбэ - ама биэрэ сылдыара. Бу сылларга ордук Иван Данилович ыччаты тэрийэр - дыһайар оруола үрдээбитэ, уопута кэнгээбитэ. Республика ыччатын түмэр лидер быһыытынан бэйэтин көрдөрбүтэ. Ити курдук, пропаганда отделыгар икки сыл үлэлээбитин кэннэ, Иван Даниловичы Якутскай куорат горкомолун бастакы секретарынан талбыттара.

Иван Данилович ханнык да дуоһунаска олордор, бэйэтин халбаннаабат ирдэбиллээх, дьону үлэбэ - хамнаска түмэр дьобурдаах, сатабыллаах киһи быһыытынан көрдөрбүтэ. Ити курдук, партия горкомун агитацияба, пропагандаба отделын сэбиэдиссэинэн, куорат сэбиэтин исполкомун председателинэн талыллан, Сахатын сирин эргийэр киинигэр сүрүннүүр хамсатар күүһүнэн сылдыыта - киинэхэ элбэх сагаттан санга билиини, үлэ практической уопутун дэлэппитэ.

Оччолорго республикаба ханна хаалыылаах сир баар да, онно үчүгэй кадрдары ытан, үлэлэтэн, көннөртөрөр үгэс баара. Итинник матыыптаан, Иван Даниловичы 80 - с сыллар сангаларыгар хоту Булун оройуонугар райком бастакы секретарынан ыталлар. Санга секретарь Булунга үс сыл устата секретардаан, суолларын - иистэрин туттарбытын кэннэ, Якутскай куоракка аҕалан, культура министринэн олордоллор.

Кини культура министринэн үлэлээбит сылларыгар үлэтэ - хамнаһа үрдүктүк сыаналаммыта. Сахабыт театра бэл Россия, Бүтүн Союзтаабы сыаналарга улахан билиини, биһирэбили ылбыта.

Иван Данилович үлэлээбит дуоһунастарыгар, ханна бабарар, үтүө өйдөбүлү, сыанабылы ылара. Министр дэр Сэбиэттерин солбуйар председателинэн, транспорт уонна сибээс министринэн олон, кылгас бириэмэ да иһигэр туруоруммут соругун халбаннаабакка толорор үтүө үгэһин ыһыктыбатаҕа. Ол курдук, кини салалтатынан уу суолунан, автомобильнай, авиационнай сылдыһыны, суол тутуутун, Арктика муоратаабы пароходствотун уонна сибээс үлэтин сүрүннүүр үлэни - хамнаһы дьоһуннаахтык ытыспыта, олоххо киллэрэр түмүктэри онотторбута.

Билигин Иван Данилович Черов 1994 сылтан саҕалаан, “Лена” экономической зона Дирекциятын генеральной директорунан үтүс өрүттээх үлэни - хамнаһы тэрийэр - дыһайар. Биһиги убайбытынан, биир дойдулаахпытынан киэн туттабыт, кини киин куораппыт бочуоттаах гражданина буоларынан, ытар киэн ис хоһоонноох, дьонун - норуотун туһугар дыһаардаах үлэтинэн, общественной, политической хабаанынан!

Иван Данилович киэн - куон таһымнаах общественной деятель быһыытынан, Саха республикатын Үрдүкү Сэбиэтин 9 - с, 10 - с, 11 - с ыңгырыллаах быыбардарын депутата. Билигин Республика (Ил Түмэн) Палататын Государственной Мунһабын солбуйар председателэ, Абыйдаабы быыбардыыр уокурук народной депутата. Кини төрөөбүт улууһугар депутат быһыытынан, үлэтэ - хамнаһа бүгүнгү улуус олохтоохторун социальной - экономической таһымнарыгар көстөр. Иван Данилович Саха республикатын государственной, социальной - экономической уйгутун иһин утумнаахтык үлэлирин бэлиэтээн, 1999 сыллаахха “За заслуги перед Отечеством” орденынан Российской Федерация Президентэ Б.Н.Ельцин ыйаабынан наҕараадалаабытара. Ити курдук, государство иннигэр өнгөтө, өр сыллаах, үтүө суобастаах үлэтэ, норуоттар икки ардыларынаабы Дьобордоһууну бөбөргөтүүгэ сыралаах түбүктэрэ үрдүктүк сыаналаммытара. Бочуот знага орден икки төгүллээх кавалера, Саха республикатын норуотун хаһайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, Абый улуһун бочуоттаах гражданина Иван Данилович Черов кэргэннээх, дьоһуннаах кыыстаах уол амарах аҕалара.

Кырдыаҕас, билии - көрүү сүмэтин ыспыт Дружина орто оскуолатын бэйэтин олоххо үтүө суолунан - ийхинэн ааттатыан ааттаппыт киһинэн И.Д.Черов буоларынан киэн туттабыт! Мин өссө төгүл бэлиэтиэхпин баҕарабын, Дружина оскуолатын бүтэрбиттэртэн, ким да олох суолуттан туораан, көдьүүһэ суох көлөөк барбата, хата, төттөрүтүн, бу оскуола үөрэнээччилэрэ киһи киэн эрэ туттуох дьоно буолан тахсыбыттарын үлүскэн үөрүүнэн бэлиэтиэххэ сөп. Кинилэр үтүө үлэһиттэр, кэскили түстүүр кэнчээри ыччаттардаах, кэлэр да өттүгэр көлүөнэни солбуйар, кэпсээнгэ киллэрэр дьонноохтор! Ааҕааччым, мин бу бэлиэтээһиннэрим итэбэс, кэрдиис кэмнэр кэрэмэс дьоннорун кыайан киллэрбэтэх да буоллахпына, саҕа үйэ дьонноругар - 21 - с үйэ саҕа сахаларыгар салгыы үлэлиир, суруйар кыабы, саҕалааһыны онордум дии саныыбын.

Дружина оскуолатын бүтэрбит, онно үлэлээбит кырдыаҕас да, орто да көлүөнэ дьон манна үөрэммит, үлэлээбит кэмнэрин - саамай үтүө, дьоллоох кэмнэринэн ааҕаллар. Кинилэр эдэр саастарыттан кытта кэлимнээн, кэпсэммэт кистэлэн да өйдөбүллэрин сүрэхтэригэр сөнөрө, дууһаларыгар саһыара, өйдүү - саныы сырыттахтара...

— Биһиги тапталаах оскуолабытын кытта быраһаайдаһар бүтэһик баалбыт долгута, сонньута ааспыта хайыы - үйэ 33 сыла буолла. Ол да буоллар, санаан эрэ аастаргын, оскуолатаабы оҕо сааһын хайдах курдук күндүнүй, сырдыгый? Ама да отуттан тахса сыл аастар, мин оскуолатаабы сылларым, оҕо сааһым ол күннэрэ, ол кэмнэрэ, бу баардыы элэнгнэһэн ааһаллар, - диэн хаһан да эргиллибэт дьоллоох оҕо сааһын сайыһан, ахтан кэпсиир Үрүң Хайа гимназиятын нуучча тылын, литературатын учуугала М.И.Ушницкая.

— Мин билигин, учуутал буолан олорон, бэйэбин дьоллообунан аабынабын. Чахчы бэйэлэрин дьыалаларыгар бэриниилээх, учуутал үлэтин маастарыстыбатын баһылаабыт дьонно В.Н.Шароваҕа, В.И.Кубашевскаяҕа үөрэммиппинэн, кинилэргэ барҕа махталбын тиэрдэбин. Өйдөбүл...Өйдөбүлү тугунан да соппоккун, өйгөр - санааҕар түмүллэн, элэнгнээн, өйдөтө - саната туруоҕа! Билигин 50 сааспар үктэнэн олорон да, бастакы кылааска “ыраас суруйууга” улаханлык ыарырбаппыппын субу баардыы өйдүүбүн. Аҕам уопускаатыгар сылдьан, ол сыһаны көннөрүүгэ миигинниин олус тулуурдаахтык үлэлэспитин өйдүүбүн. Ол “үөрэх” кэнниттэн, мин буочарым чуолкайа суобун, кэлин ким да эппэтэҕэ. Мин итини тоҕо абынным?

Билигин бэйэм учуутал быһыытынан, оҕо сөпкө суруйара, үчүгэйдик ааҕара кыра кылааска чочууларын бигэтик өйдөөтүм. Оскуолаҕа ордук математиканы сөбүлүүрүм. Республикаҕа тийээн араас предметтэргэ куоталаһан, Дружина оскуолатын оҕолоро хайаан да миэстэлэһэн кэлэрбит. Алтыс кылаастан үөрэх, общественной үлэ биир кэлим суолталааһын өйдөөн испитим. Субуотунньуктар, спортивной күрэхтэһиилэр, концерттар, тимуровской үлэлэр үөрэхпит сорҕотун курдук өйдөбүллээх этибит. Сэтгис кылааска пионерской дружина председателинэн талыллыбытым. Мин тулхадыйбат наставниктарбынан старшай пионервожатай Е.М.Стручкова, Л.Г.Худаева этилэр. Бастын үөрэхтээх, активной общественница буоламмыт Маша Данилова, Катя Борисова, Володя Слепцов уонна мин Бүтүн Союзтаабы “Артек” лаабырга барар дьолломмуппут. Бу лаабырга биһиги остуоруйаҕа кэпсэнэрин курдук сынньаммыппыт. Үөрэнэргэ, общественной үлэнэн дьарыктанарга улахан тэтим ылбыппыт. Ханнык баҕарар оскуола общественной үлэтигэр директорбыт В.П.Неустроев, учууталларым Е.Н.Черемкина, Е.И.Старостина у.д.а. учууталлар өйөбүллэрэ, көмөлөрө мэлдьи баара.

Ити курдук, биһиги улахан кылааска тахсан истэхпит аайы, оскуола диэн билиини эрэ биэрэр буолбакка, манна иитилии, буһуу - хатыы кэрдиһэ ытылларын, үлэһит дьон, бэйэ дойдутун гражданнара буола улаатар сорок бастатан турарын өйдөөн испиппит. Бу сылларга үөрэнээччи үлэтэ сөпкө сыаналаныахтаабын, учуутал, үөрэнээччи биир кэлим интэриэһинэн үөрэниэхтээбин, үлэлиэхтээбин, онно пионер, комсомол сүрүннүүр күүс буолуохтаабын өйдүүрбүт. Оҕо саас саамай үтүө өйдөбүлэ буолан, оччотооҕу улаатан - ситэн ээр улахан кылаас оҕолоругар оскуола - биир эйэлээх дьиэ - кэргэн диэн өйдөбүлү үөскэппитэ. Маны тэнэ, пионер, комсомол чилиэннэринэн да буолар, онуоха эбии, онно эппиэттээх эбээһинэстээх буоллаххына, улахан киэн туттууну, чиэһи ылар өйдөбүллээх буоларбыт. Биир санаанан, биир идеянан үлэлииргэ, үөрэнэргэ, бу сылларга тапталлаах оскуолабыт истиэнэтигэр халбаннаабат биир сүрүннээх иитиини - үөрэтиини ылбыппыт. Улахан кылааска үүнүү - сайдыы оскуолатын барарга, өйөбүл буолбут учууталларбар А.Д.Слепцоваҕа, Аркадий Дмитриевич, Александра Дмитриевна Семеновтарга, Р.П.Ефимоваҕа, Р.И.Неустроеваҕа у.д.а. олоҕум устатын тухары махталлаахпын.

Оскуолабын бүтээн, сити - хотуу аттестатын ыларбар, үөрэммит оскуолабар хайаан да төннүөм, кэлэн үлэлиэм диэн кытаанахтык быһаарыммытым....Онтон ылата отучча

Маргарита Ильинична Ушницкая.

сыл устан аастаҕа. М.И.Ушницкая быйыл 29 - с сыллаах үөрэх дылын страницатын арыяр. Маргарита Ильинична үлэтин, олобун бүүс бүтүүнүн оҕону иитиигэ анаабыт киһи. Бу сыллар усталарыгар айымньылаах үлэтин бэлиэтээн, Саха республикатын норуотун үөрэбириитин туйгуна, үрдүк категориялаах учуутал, пионерскай хамсааһын активнай кыттааччыта буоларын туоһулуур комсомол КК знагынан наҕараадаланар чиэскэ тиксибитэ.

Маргарита Ильинична быйыл икки бүк юбилейдаах сыла. Кини кэргэнинээн, физкультура учуутала Марк Константинович Ушницкайдыын эдэр саастарыгар сүрэхтэрин холбоон ыал буолбуттара орубуна отут сылларын, бэйэтэ 50 сааһын туолла. Этэн аһарар буоллаха, Марк уонна Маргарита Ушницкайдар олорон ааспыт дыһуннаах отут сылларын мэккиһиэххэ айылаах олус эдэр, чэбэр бэйэ - бэйэлэригэр Айылбаттан анаммыт курдук дыон.

Оттон бу дьону бырааһынныктыы киэргэммит кулууп сыанатыгар иккиэн конференсье буолан сангара - ингэрэ турдахтарына, түөрт оҕо аҕалаах ийэтэ, үс сиэн эһэлээх эбэтэ диэн суоҕа. Кыраһыабай, дьүөрэлии кэрэ паараны умсугуйа - дуоһуйа эрэ көрүүн. Кинилэр олохторугар улахан тапталынан угуттанан бигээбит ыччаттара, бэйэлэринии олоҕу, үлэни, үөрэҕи оттомноохтук ылыммыт дьон буолаллар. Улахан уоллара Константин 1995 сыллаахха СГУ БГФ бүтэрэн баран, билигин Айылҕа харыстабылын министерствотыгар уопсай отделга сэбиэдиссэйдиир, кэтэхтэн юридическай факультетка үөрэнэр. Кыыстара Агафья Үрүҥ Хайа орто оскуолатын үрүҥ көмүс мэтээлинэн бүтэрэн баран, СГУ омук тылын факультетын сэргэ финансовай - экономической колледжы бүтэрбитэ. 2000 сыллаахха экономической институту ситиһиилээхтик үөрэнэн диплом ылбыта. Билигин Якутскай куоракка рекламнай отделга специалиһынан үлэлиир. Владиславтара куорат мэриятын лицензирование отделыгар үлэлиир, кэтэхтэн юридическайга үөрэнэр. Кыра кыыстара Индилена Үрүҥ Хайа гимназиятыгар 10 - с кылааска үөрэнэр. Дьэ ити курдук, биһиги Президеммит М.Е.Николаев политикатын олоххо киллэриигэ, угумнаахтык үлэлэспит, үөрэҕи өрө туппут дьэ - кэргэн, оҕо итиитигэр улахан суолу - иһи хаалларар дьонунан бу Ушницкайдар дьэ - кэргэттэрэ буолалларын саарбахтаабаппын.

Маргарита Ильинична оскуолаҕа үлэлээбит сылларын тухары төрөппүттэри кытта ыкса сибээстээхтик үлэлиир, оҕолоругар, төрөппүттэригэр тийэ кини бэйэтин билиитин, үтүө сүбэтин, сырдык санаатын ахсаабакка тиэрдэрин махталлаахтык билинэллэр. Билигин, бу кэмгэ, оскуола учуутала буолар олус ыарахан кэмэ үүннэ. Бэйэн предмеккин үчүгэйдик билэрин таһынан, ону үөрэнээччигэ тиэрдии, оҕо дууһатын булуу - бу улахан сорук. Ол да иһин учуутал предметин таһынан, оҕо саамай интэриэһинэй личность эрэ буоллаҕына, мань ситиһиэн сөп. Биллэн турар маныаха учууталлар коллективтара ураты оруоллаах.

Мин кэпсиир сэмэй учууталым М.И.Ушницкая “эн учууталлар коллективтарын туһунан туох диэн санаалааххын”, - диэбиппэр, кини маньык сэхэргиир:”Дьэ ол туһугар мин олус табыллыбыт киһибин, тоҕо диэтэххэ мин бэйэм үөрэммит Дружинам оскуолатын учууталларын кытта бииргэ үлэлии - хамсыы сылдыабын. Кинилэр миэхэ сүбэ - ама буолаллар. Бэйэбин үөрэппит, билигин күүс - көмө буолар наставниктарым Розалия Петровна Ефимова,

Анна Дмитриевна Слепцова, Валентина Николаевна Шарова, Любовь Гаврильевна Худаева уо.д.а. халыг аармыйа улахан уопуттаах учууталларым миигин тулалыыллар, миэхэ үтүө сүбэлэрин, сырдык санааларын аныыллар. Ол ама дьол буолуо суоҕа дуо?

Быйыл биһиги үөрэммит, учуутал үлэтин саҕалаабыт биһикпит - Дружина орто оскуолата, төрүттэммитэ 60 сылын туолуо! Бу өйдөбүлү тугунан да соппоккун, өйгөр - санааҕар түмүллэн, элэнгнээн өйдөтө - саната туруоҕа! Мин итинник үтүө учууталларга үөрэнэн, кинилэрдиин үлэлээн, бэйэм үлэбэр сэмэй ситиһиилэннэбим дии саныыбын уонна бу үтүө коллектив хааппылата да буоларбынан киэн туттабын", - диэн М.И.Ушницкая астына бэлиэтиир.

Маргарита Ильинична быйыл кылаас салайааччылаабыт 16 оҕото бары үрдүк үөрэх кыһатыгар үөрэнэ киирбиттэр, алтата киин куорат үрдүк үөрэх заведениеларыгар. Онон 50 сыллаах юбилейын ситиһиилээх көрсүбүтүн үөрэ - кетэ кэпсиир.

Дээ ити курдук, Дружина орто оскуолатын бүтэрбит, ордук учуутал идэтин ылыммыт оҕолор, учуутал үлэтин олохторун сыала онгостубут дьон аҕыйаҕа суохтар. Кинилэр эмиэ үөрэппит учууталларын үтүө үгэстэрин, үлэлэрин - хамнастарын, кинилэр уопуттарын бүгүнгү бэйэлэрэ үөрэтэр оҕолоругар тутталара эмиэ хайҕаллаах суол.

Оннук үтүө үлэлээх - хамнастаах дьоннортон биирдэстэринэн нуруот үөрэбириитин үтүөлээх үлэһитэ, Государственной бириэмийэ лауреата А.Е.Слепцов аатынан комплекс - оскуола директора Анна Афанасьевна Томская буолар. Анна Афанасьевна салайар Абый орто оскуолатын үөрэнээччилэрэ бэйэлэрэ бэйэлэрин салайыныыларын ситиспит дьоннортон биирдэстэрэ.

Киһи киһи быһыытынан бэйэтин ытыктанар эрэ буоллаҕына, олоххо бэйэтин кыагынан сэмэй да, үрдүк да ситиһиилэнэр буоллаҕа. Ханнык баҕарар ситиһии киһи бэйэтин сатаан салайынар эрэ буоллаҕына ситиһиллэрин, бэйэтин дьаныардаах, дьүккүөрдээх үлэтинэн - комплекс оскуолатыгар иитэр - үөрэтэр оҕолорунан чахчы дакаастаата диэххэ сөп. А.А.Томская дьонуннаах, кэккэ сылларга бары сатабылын, өйүн - санаатын түмпүт үлэтин туһунан миэхэ бэрт кылгастык, сэмэйдик маннык кэпсиир:

— Биһиги көлүөнэ 60 - с сылларга, Дружина орто оскуолатыгар үөрэнэр кэммитигэр, араас формалаах бэйэни салайыныы үлэтин, биһиги учууталларбыт ыыталлара. Ол курдук, бэйэтэ тусна комитеттаах комсомольскай тэрилтэ, учком, старосталар түмсүүлэрэ, комсомол чилиэнэ баһаатайдааах пионерскай этэрээттэр, дружина сэбиэттэрэ бааллара.

Дружина оскуолатыгар үөрэммит - иитиллибит оҕолор бары биир сүрүннээх коллективка улаатан, олох киэн аартыгар үрөө - тараа тарбаспыттарын иһин, кинилэр тапталаах оскуолаларын, учууталларын уһуйбут, билиилэрин, дьарыктарын бэйэлэрин олохторугар туттан, маннык дьон буолан табыстахтара диэн миигин кытта биир кылааска үөрэнэн, оскуоланы бииргэ бүтэрбит Анна Афанасьевна Томская сэһэнин истэ олорон, санаан кэллим. Бу эмиэ ураты суоллаах - иистээх, оскуола да эрдэбиттэн активист бэрдэ киһиттэн, Анна Афанасьевна таттан, үтүөнү үйэтитэртэн атыны күүтүллүбэтэбэ. Ону биһиги, бииргэ үөрэммит оҕолоро, бэркэ билэн эрдэхпит.

— Мин туспа бэйэм олус оннук лидер да буолбатарбын, Дружинам оскуолатыгар үөрэнэр сылларбар, “сэмэй оскуолабын” аан бастаан манна ылбахтаспытым диэтэхпинэ сыһа буолуо суоҕа. Учууталларбыт үөрэтиилэринэн, такайыларынан, манна бары даһаны, бэйэбэ ирдэбиллээх буолууну, сөптөөх принциби тутуһууга, тутта - хапта сылдыары анализтааһынна, табаарыстарга сыһыаны, куһаҕан быһыыга - майгыга эйэлэспэт буолууга, баар кырдыгы кимтэн да тутулуга суох харахха этиигэ онтон да атын хаачыстыбаларга, үгүскэ үөрэммитпит. Мин манна ылбыт үөрүйэҕим олоҕум устатын тухары арыаллаата диэхпин баһарабын, - диир А.А.Томская. Оттон бэйэ аадырыһыгар олоххо араас сыһыаны тулуурдаахтык көрсүү - бу эмиэ бэйэни салайыныы биир үөрэбэ буолар, маннык хаачыстыбалары оҕо иити үтүө өрүтүн этэ да барыллыбат буоллаҕа. Дружина оскуолатыгар үөрэнээччилэр бэйэлэрин бэйэлэрэ салайыныларыгар, мин билэрбинэн, үгүс кылааттарын киллэрбит директордарынан Николай Михайлович Слепцов, Владимир Петрович Неустроев, Петр Семенович Ребров уонна пионер баһаатай Мария Васильевна Николаева буолаллар. Оттон университетка үөрэнэр сылларбар, 2 - с оскуола учууталлара Татьяна Васильевна Скрябина, Галина Анисимовна Ковелева улахан “оскуола” буолбуттара. Бу дьингнээх үлэлэригэр бэриниилээх дьон мин олоҕум суолугар көрсүһэн ааспыттарыгар мэлдьи махтана саныыбын. Оттон мин бэйэм оскуолам, бэйэни бэйэ салайыныытын силлэстэн - мутуктаан кэпсиир буоллахха, оҕо бэйэтин бэйэтэ салайыныытын үрдүк ситиһиитин 20 - с сылларга улуу педагог А.С.Макаренко, 50 - с, 60 - с сылларга дьон - киһи билиниитин ылбыт В.А.Сухомлинская дьэнкэтик дакаастаабыттара. Биһиги оскуолабытыгар бэйэни салайыныы формата 1991 - 1992 үөрэх дьылыгар киирбитэ.

Бу уон сыл устата оскуолабыт кылаас салайааччыларыттан akkaастанан, 5 - 11 кылаастарга кылаас старосталарын, биригэдьиридэрин салалталарынан үлэлээн кэлдилэр. Сыл аайы үлэ сүннүүнэн туох эрэ сангалыы көрүннэр киирэн иһэллэр. Үлэбит хаамыыга сорох сыл ыар собустук ааһар, сорох сыл олох чэпчэки буолар, ол старшай биригэдьиир буолар оҕо төһө улгумуттан, сытыытыттан, сайдыытыттан уонна сүрүн оруолу бу оҕо төрөппүттэрэ хайдах өйдүүлэриттэн улахан тутулуктаах. Билигин оскуолаба түөрт биригээдэ үлэиир. Сорох алтыһан ааһар дьоммут биригэдьиир диэн тыл наһаа былыргы, барсыбат дииллэр. Ол да буоллар бэл Москва оскуолаларыгар биригээдэлэр диэн баар эбиттэр. Дьингэр Президент диэн буолуохтаахтарын оҕолор бэйэлэрэ ылымматахтара.

Биригээдэлэри кылаастарынан бөлөхтөнүллэр. Ол курдук, 11 - 8, 10 - 7, 9 - 6 кылаастар бөлөхтөһөллөр, оттон 11 кылаастар оскуоланы бүтэрэллэригэр, 8 - тар 9 - тар буолаллар уонна биир биригээдэни солбуйсан сүрүннүүлэр. Ити курдук, бэйэни бэйэ солбуйсуута бара турар. 5 - с кылаастар оскуолаба үлэиир ыччаттары кытта биир биригээдэ буолаллар. Бу түмүтэр оскуоланы бүтэрбит ыччатгарбытын кытта сибээспит быстыбат. Үөрэххэ кыайан киирбэтэх оҕолорбутугар анаан оскуолабытыгар вакантнай миэстэ көрөбүт. Туох баар оскуола иһинэн ыытыллар общественной үлэлэри оҕолор бэйэлэрэ тэрийэн ыыталлар. Манна консультант - учууталлар сыһыарыллан, тэрийэр үлэ методикатыгар көмөлөһөллөр. Үөрэх сыла сабаланыытыгар биригээдэлэр икки ардыларынаабы күрэхтэһиилэр усулуобуйалара бигэргэтиллэр. Бу үөрэнээччилэр уопсай мунһахтарыгар корүллэр, күрэхтэһии усулуобуйата оскуоланы бүтэрэр оҕо хайдах социальной мэтириэттээх бу оскуолаттан иитиллэн тахсарын көрдөрөр.

Үөрэх дьылын түмүктүүр үөрүүлээх мунһааха биригээдэлэр сыллаабы үлэлэрин түмүгэ оҕоһулар. Ол курдук, кыайыылаах биригээдэбэ көһө сылдьар вымпел, Хайбал сурук тутгарыллар, оттон биригэдьиирдэргэ “Сыл бастыг биригэдьиирэ” диэн кыһыл лента кэтэрдиллэр. Билингитэ бу форманы да, биригэдьиирдэрбин да сирбөппин. Барыта санаабыт курдук буолбатах, сыһалар - хантылар тахсаллар, ол да буоллар сыал - сорок толоруллан иһэр диэххэ сөп. Бэйэни салайыныыга киирэн баран, биригэдьиирдэбит оҕолорум билигин оскуоланы хайыы - үйэ бүтэрэн, үлэһит бэртэрэ, төрөөбүт сирдэрин ааттатар курдук үөрэхтээх - билиилээх студэннарынан буолаллар.

Мин санаабар, маннык бэйэни салайыныы форматыгар сылдыбыт оҕолор олоххо сөптөөх сыаллаах уонна кэнэбэски кэмнэригэр бу оҕолор үчүгэй специалистар буолан тахсан, улуус да, республика да таһымнаах биллэр, кэскиллээх дьон буолуохтара. Маннык оҕо салалта ыарахаггарыттан куттаммат, хата лидер буолбатабына, бэйэтин итэбэс курдук сананыаба, тоҕо диэтэххэ кими эрэ түмэ, тугу эрэ тэрийэ сылдыа үөрэнэн хаалар. Уопсайынан, улууска бары оскуолаларга, оҕолор бэйэлэрин салайыныылары сөпкө тэриллэрэ буоллар, билигин да биһиги улууспутуттан Н.И.Соломов, Б.Д.Слепцов, К.Н.Хабаров, В.П.Неустроев, И.Д.Черов, И.Н.Ефимов, М.М.Слепцов, Ю.М.Жирков уо.д.а. курдук салайааччылар тахсалара чохчы буолуо этэ. Оннук кэскиллээх оҕолор улууска элбэхтэр, кинилэри таба суолу туттарыахха эрэ наада. Маннык кэпсээннээх, сэргэх сэһэннээх үлэлээх - хамнастаах буолла Дружина орто оскуолатын 60 - с сыллардаабы үөрэнээччитэ Анна Афанасьевна Томская.

Биһиги учууталларбыт барахсаттар “быстар дьадангы” базаба үлэлээн - хамсаан кэлээхтээбиттэрэ уонна бүтүн республикаба, Союзка да тахсар опыты тарбаппытара. Онон, кэлин өйдөөтөххө, дыбарыас да курдук оскуолалар, сорох эргэлии оскуолалар практической хайысхалаах үлэлэригэр ыраабынан тийбэттэр эбит диэн санааба кэлэбин. Биһиги үөрэммит оскуолабыт олоххо, норуокка саамай көдьүүстээби оҥорбут, айар - тутар, өйбүтүн - санаабытын уһугуннарбыт, инники олохпутугар, үлэбитигэр сырдык суолу ыйбыт оскуоланан хаалбыта...

Учууталларбыт кыраайы үөрэтиитэ суох оҕо патриотической өй - санаа иитиллибэт диэн үөрэтэллэрэ. Кырдык, кэлин да өйдөөтөххө, патриотической өй - санаа инлэтэх оҕотуттан дьин норуот уола - кыһа тахсыбатын олох көрдөрөр. Ити курдук, биһиги Дружинабыт оскуолатын истиэнэтигэр кыраайы үөрэтэр муннуктар, кэлин да ону кэнэтэр үгүс кэлимнээх үлэлэр оройуон оскуолаларыгар ытыллан иһэннэр, улам симэлийэн барбытара... Биллэрин курдук, кыраайы үөрэтиини өссө кэпсэтэн өйдөөтөххө, литературнай кыраайы үөрэтии диэн эмиз баар, бу наука силиһэ - мутуга олус дирин. Манан дабатан эттэххэ, кыраайы үөрэтии биир дьикти көрүнгэ - ахтыылары хомуйуу буолар. Ахтыы диэн - дууһа үлэтэ, ахтыы - олох опыта, олох сиэркилэтэ, норуот улахан баайа, дьон - норуот муспут муудараһа. Ахтыы - дууһаны ыраастыыр, дууһаны байытар, уруккуну - билигинни ситимниир.

Ити курдук, биһиги өйбүтүгэр - санаабытыгар диригиник, махталлаахтык ингэн кирибит Дружинабыт оскуолата 800 - тэн тахса эдэр дьону билии - көрүү биһигэр бүөбэйдээн, олох киэнг аартыгар атаарбыта. Кини орто оскуола буолан аатыран үлэлээн - хамсаан 1979 сыллаахха бүппүтэ, ити сыл кырдыабыс оскуолабыт бүтэник оскуоланы бүтэрээччилэрин таһаарбыта.

Оройуон киинэ Үрүг Хайаба көһүүтүнэн, Дружина оскуолатын базатыгар Үрүг Хайа орто оскуолата аһыллыбыта. Дружина орто оскуолатын халбаннаабат халын учуутал династиялара сылтан сыл санга көлүөнэнэн эбиллэн, ситэриллэн испитэ.

...1913, 1941, 1974, 1996 сыллар Абый улуунун историятыгар, чуолаан үөрэхтээһин сайдыытыгар кэрэ - бэлиэ исторической сылларынан биллэллэр. Ол курдук, 1996 - 1997 үөрэх сыла - Абыйга үөрэхтээһин сайдыытыгар санга исторической кэми арыыбыта. Улуус киинигэр, Үрүг Хайаба, гимназия диэн санга типтээх оскуола аһыллыбыта. Биллэрин курдук, 90 - с сыллартан сабалаан, республика үгүс улуустарыгар гимназиялар, лицейдэр, колледжтар арыллан кириэн барбыттара. Обо иитиитигэр отучча сыл олобун анаабыт, ол иһиттэн уонча сыл директорынан бэйэтин улуунун орто оскуолаларыгар үлэлээбит Российской Федерация үөрэбириитин туйгуна В.Н.Никулин инициативатынан, 1996 сыллаахха кулун тутар ыйга Дьокуускай куоракка Абый күннэрэ ытыллалларыгар, улуус баһылыга Н.И.Соломов Республика Президенигэр М.Е.Николаевка кириэн, улуус былааннарын, кыһалбатын туруорсар боппуруостарыгар сыһыары тутан, Үрүг Хайаба гимназия аһыллытын туруорсубута.

1941 сыллаахха оройуонмутугар Дружина орто оскуолата аһыллан, үөрэх кыһата буолан, олохтоох кадры бэлэмнээһингэ уһулуччулаах оруолу ылбыта, биһиги көлүөнэ дьон харахпыт ортотугар ааспыта. Дружина оскуолата 1947 сылтан 1950 сылга обо ахсаана абыяабыттан, үрдүк үөрэхтээх учууталлар тийбэттэринэн, сэттэ кылаастаах оскуола буола сылдыбыта. Ононо, оччотообу комсомол райкомун бастакы секретарынан үлэли олорор, биир дойдулаахпыт Иннокентий Николаевич Слепцов Комсомол Киин комитетыгар, ССРС үөрэбин министригэр телеграмма ыттан, орто оскуоланы хаттаан астарбытын билэбит. Оттон биһиги улууспутугар санга типтээх оскуола - гимназияны аһы үөрэхтээһини улууска санга кэрдиискэ таһаары, тэрийии буолар.

Үрдүк билиини биэрэр, оҕо туох баар кыабын сайыннарар, аныгылыы иитиини биэрэр оскуола бэйэбитигэр, Үрүҥ Хайаҕа тэриллибитэ, билигини олох көрдөбүлэ буоларын улам өйдөөн иһэбит.

Улуус дьаһалтатын баһылыга Н.И.Соломов кэпсэтиһэн, Президенттэн гимназияны аһарга көҕүл ылбытын кэннэ, гимназия директорынан В.Н.Никулин аһаммыта. Гимназия биэс сыллаах үлэтин - хамнаһын туһунан Владимир Николаевич маньык кэпсиир:

— Бастатан, гимназия иитэр - үөрэтэр үлэтигэр лицензия ылыахтааҕа. Лицензиябытын атырдыах ыйыгар Министерство коллегиятыгар устаабы, концепцияны үөрэтии былаанын көмүскээн ылбытым. Гимназияҕа үөрэтэр учууталларбын талбытым. Маныха бэйэм урут, Дружина, Үрүҥ Хайа оскуолаларыгар директордаабыт буоламмын, учууталлары үчүгэйдик билэрим көмөлөспүтэ. Бастагы сылбытыгар үс кылааһы астарбыппыт, 9, 10, 11 кылаастарга 45 оҕо үөрэнэ киирбитэ. Бастаан гимназияҕа үөрэтэр ыарахаттардааҕа. Гимназияҕа үөрэтии диэн тугун, ким да билбэт этэ. Ол да буоллар үлэлээн барбыппыт. Гимназия бастагы учууталларынан М.И.Ушницкая, О.С.Анохина, С.И.Слепцова, М.Ю.Сенябилева, М.Р.Эверстова, Е.В.Неустроев буолбуттара. М.К.Данилова,

М.И.Сивцева, Л.И.Слепцова, Е.Я.Слепцова орто оскуолаҕа уонна гимназияҕа тэнгэ үлэлээбиттэрэ. Директоры научнай - методическэй үлэбэ солбуйааччынан А.Д.Слепцова аһаммыта. Учууталларбыт бары кыахтаах, үрдүк таһымнаах, профессиональнай бэлэмнээх буоланнар, күүстэрин, билилэрин, бириэмэлэрин харыстаабакка дьяныардаахтык үлэлээн - хамсаан барбыттара.

Гимназия директора В.Н.Никулин, физкультура учуутала М.К.Ушницкай.

Гимназия учууталлара.

Гимназия
биэс сүл үлэлээн
тугу көрдөрдө?
Биэс сүл устата
гимназияны 73
оґо бүтэрдэ. Ол
ипиттэн 63 оґо
үрдүк үөрэххэ
киирэн, билигин
62 оґо
ситиһиилээхтик
ү ө р э н э
с ы л д ь а л л а р .
Атыттар номнуо
орто анал

үөрэхтэннилэр. 19 оґо 9 киин куораттар университеттарыгар үөрэнэллэр. Онон, гимназия аһыллыбыт сыалын - соругун толорон иһэр дии саныыбын. Бу оґолор идэ ылан, аґа көлүөнэ үгэһин, үлэтин салгы сайыннарыахтара, сана кэрдиискэ таһаарыахтара.

Маны таһынан, гимназия оґолоро бастакы сүлларыттан саґалаан, республика государственной олимпиадатыгар ситиһиилээхтик кытталлар. Ол курдук, биэс сүлга алтата үс оґо немец уонна нуучча тылыгар бастаатылар, уон биир оґо сүүрбэ төгүл бириистээх миэстэлэри физикаґа, географияґа, нуучча тылыгар, литературатыгар, немец тылыгар ыллылар. Гимназия үөрэнээччитэ Лена Иванова иккитэ Россияґа немец тылыгар олимпиадаґа кыттан, отут кыттыбыт оґоттон 9 - с миэстэни ылбыта, икки оґо техническэй үлэлэрэ республикаґа бастакы миэстэни ылбытара. Спортка эмиэ кэккэ көрүнгнэргэ улуустарыгар бастакылар.

Гимназияґа оґолор дьоґурдара бары өттүнэн арыллар. Биэс сүл устата оґону чинчийэр үлэнэн дьарыктыыбыт. Бэйэлэрин чинчийиилэрин түмүктэринэн дакылаат суруйаллар, ол үлэлэрин хас сүлын аайы Ленинскэй бириэмийэ лауреата, биир дойдулаахпыт Н.Н.Ефимов аатынан Ефимовской ааґыыларга көмүскүүлэр. Биһиги гимназиябыт республика атын гимназияларыттан хаалсыбакка иһэр. Ол туһунан 2000 сүллаахха ыам ыйыгар үөрэх министрин солбуйааччыта М.П.Федоров "Саха Сирэ" хаһыакка суруйан турар. Гимназиябыт ситиһиитэ, үлэтэ - хамнаһа - Дружина орто оскуолагыгар үөрэммит, онтон кынат анһыммыт, олох суолугар үктэммит, учуутал эппиэттээх идэтин 50 - с, 60 - с сүлларга талбыт көлүөнэ үлэтин түмүгэ.

Отгон Үрүг Хайа орто оскуолата үтүө үгэстэрин 27 сыл устата халбыһан ылан, аныгылыы технологияҕа хабааннаан айымньылаахтык үлэлиир, улуус базовой оскуолатынан биллэр. Манна бэйэлэрин чэпчэкигэ суох идэлэригэр - учуутал үлэтигэр бүтүн олохторун, билиилэрин анаабыт дьон: Саха республикатын физическэй культуратын үтүөлээх учуутала С.Н.Борисов, РФ туйгуна, үлэ уруогун учуутала Е.М.Слепцов, СР республикатын туйгуна, нуучча тылын литературатын учуутала В.П.Козлова, физкультура учуутала М.К.Ушнищай, РФ туйгуна, математика учуутала - В.Н.Шарова, РФ туйгуна, химия учуутала Л.И.Слепцова, нуучча тылын литературатын учуутала Р.П.Гермогенова, өр сылларга омук тылын, учууталынан үлэлээн баран, билигин оскуола библиотекара, СР үөрэбириитин туйгуна үрдүк аатын сүгэр үтүө үлэлээх - хамнастаах учууталлартан биирдэстэрэ - Е.П.Сенябилева. Кинилэр бары эдэр - чэгиэн саастарыгар Дружина орто оскуолатыгар үлэлээн - хамсаан ааспыт дьон.

Бары өттүнэн олус эппиэттээх үлэһитинэн биллэр, Үрүг Хайа орто оскуолатын директорынан В.Н.Ефимов үлэлии олорор.

— Дьэ, киһи уяана - хатана биллэр кэмигэр, уолум эрэ буолларгын түһэн биэримэ, уруулгун көнөтүк тут, - диэн учууталын В.П.Неустроев алгыс курдук этиитин В.Н.Ефимов бирикээс курдук ылынан, учууталыттан - директорыттан үгүс сүбэни - аمانы ылар.

...В.Н.Ефимов ис дьыала үлэтиттэн 1972 сыллаахха Дружина орто оскуолатыгар военрук учууталынан кэлбитэ. Бу күнтэн кини, киһи күннэтэ тиксибэт, үлэттэн дуоһуйуунан үөрэтэр оҕолорун, коллективын убаастабылынан туһанар.

— Биһиги, Вячеслав Николаевич бастакы үөрэнээччилэрэ, оччолорго учууталбыт интэриэһинэй кэпсээнин тыыммакка да олорон истэрбит, кини кэпсиир геройдарын кытта былыргы байыаннай походтарга умсулбаннаахтык кыдыйсарбыт, мүлчүргэннээх кыргыстарга кыайыылаах тахсан, “һуу” гына түһэрбит...Быһата, “коллектив дуһата” буолан, учууталлар ортолоругар чабылхай киһинэн быһыылааҕа. Учууталбыт художественнай көрүүлэргэ, спортивнай дьаһалларга биир бастыһнара буолара, мэлдьи эдэр саас тыыннааҕа, сиртэн - буортан тэйбит, бэйэтин форматыгар сылдьар эдэр, эрчимнээх үлэһит этэ. Отгон бүгүн үйэ анардаах үбүлүөйүгэр тийээн олорорун көрөн, киһи итэбэйиэ суоһун курдук сэргэх сэбэрэлээбиттэн, үтүө сааһын бүгүннүүтүн эдэр көлүөнэ иитиитигэр биэрбитинэн, биһиги үөрэппит оҕолоро киэн тутта бэлиэтиибит.

Кини биһиги өйбүтүгэр - санаабытыгар ханнык баҕарар дьыаланы толкуйдаахтык быһаарар, олус аһыныгас, истин киһинэн хаалыаба. Кини үрдүк профессиональнай таһымын кэпсиир “методист - военрук” аатын сүгэр. “Вячеслав Николаевич дьонго - норуokka дорҕоонноохтук биллэр “үтүөлээх” аата суоҕун иһин, биһиги уолаттар, олоххо суолбутун - испитин буларбытыгар, кини байыаннай - патриотическай иитиитэ, олоххо уһаарылларга бэлэмнээх дьон буоларбытыгар, кэлин да үтүөтэ - өҥөтө улаханын өссө төгүл бэлиэтиэххэ сөп.

Бүгүн биһиги, кини үөрэнээччилэрэ, тапталлаах учууталбытыгар, наставникпытыгар чэлчэkitэ суох үлэтигэр айымньылаах үрдүк ситиһиини, өр да өр доруобайдык сылдьарыгар баҕарабыт!”, - диэн алгыс тылларын аныыллар махталлаах үөрэнээччилэрэ.

Үөрэппит оҕолоро учууталларыгар манньк истин тыллаах - өстөөх, махталлаах этиилэригэр, кинилиин күннэтэ көрсөн алтыһар киһи, мин итинихэ толору кыттыһан, В.Н.Ефимов сибилинги олус эппиэттээх директордыр айымньылаах үлэтигэр, иитэр - үөрэтэр оҕолоругар, учууталларыгар күннэтэ аныыр былааннаах үлэлэригэр үтүө түмүктэри баҕарабын. Үөрэнээччи дууһатын таппыт, бэйэтин убаастатар ситиһиилэммит учуутал - ол аата идэтин сөпкө талбыт киһи.

Оттон Дружина оскуолатын кырдыаҕас учуутала Елизавета Пантелеймоновна, Дружинатааҕы оҕо сааһын, эдэр - сэнэх сылларын ахта - саныы, билинги түргэн, тэтимнээх технология үйэтигэр үөрэнэр, сайдар ыччаттарга манньк кэс тылын этэр:

— Биһиги, урукку оҕолор, кинигэнэн өй - санаа ылыммыт дьон буоллахпыт. Ол иһин, кинигэ мунгура суох суолтатын билигин да өйбүтүгэр - санаабытыгар илдэ кырыйдаахпыт. Кинигэни ааҕан үгүһү билэрбит. Олох араас түгэннэрин ырыта, куһаҕаны - үчүгэйи араара үөрэнэрбит. Учууталларбыт үөрэппиттэрин - такайбыттарын таһынан, кинигэни ааҕан, эбии сайдарбыт. Ким элбэҕи ааҕар, билиитин - көрүүтүн хантатар, ол кэлин да наука киэн суолунан айаннаабыттара. Дружинаба олорор эрдэхпитинэ, үчүгэй кинигэни остуол тула олорон, дьоммут аахтаран истэллэрэ. Оччолорго, улахан кылаас оҕолоро кинигэ ааҕар абыгар ылларан, бэл бүтэһик выпускной альбомга библиотекарь буолуохпун баҕарабын диэн суруйбуттаахпын.

Мин Иркутскайдаагы омок тылын институтун бүтэрэн, 15 сыл Дружина оскулатыгар омок тылын учууталынан үлэлээбитим, ол кэнниттэн сүүрбэттэн тахса сыл наар оскуола библиотекарынан үлэлээтим. Мин этиэм этэ, билигин да наар компьютерынан үлүһүйбэккэ, кинигэ аабытыгар бириэмэни быһан аабар буоллахха, туох да куһағана суох буолуо. Хата, ол оннугар ааба үөрэммит киһи онтун хайаан да көрдөтөр, тугу эрэ булан аахтабына эрэ астынар. Оҕону кыра эрдэбиттэн кинигэни таптыырга уһуйуу - билигин хаһаангытаабар да наадалаах кэмэ кэллэ. Оҕо күн устата телевизоры өнгөйөн олороро туох да үчүгэйи биэрэрин хоппотум. Ол оннугар, төрөппүт сабыдыалынан, кинигэбэ истин сыһыаны иитиигэ, кыра сааһыттан учууталы, библиотекары кытта сүбэлэхэн, биир кэлимнээх үлэлэхэр туох эрэ үтүө түмүгү биэрэрэ саарбаҕа суох. Бу ордук, эдэр төрөппүттэргэ сыһыаннаах. Дьэ ити курдук, элбэҕи аахпыт, билбит кырдыҕас учуутал бэйэтин сүбэтин эдэр көлүөнэбэ аныыр.

Биллэн турар, кинигэ барахсан үтүөтэ - өгөтө мунгура суох, туһата кимиэхэ барытыгар биллэр. Оттон бу сүдү күүстээх абыланҕа мин маннык строкалары аныахпын бабарарбын:

*Кинигэм, доҕорум, килбиэннээх суолдьбутум,
Киһиэхэ суолтатын ким кэмниэй, ырытыай?
Сүбэһит сүдүтэ, дуоспурун угарым,
Дорҕоонноох санааны үөскэтэр хомуһум.
Үлэттэн сылайан, үдьүстэн кэлэрбэр
Үлүгэр элбэҕи үтэлээн көрсөбүн,
Эһиги эгэлгэ искитин арыйан,
Сагалыы санааны ылынар үрдэллим.
Сахалыы тылынан суруллан тахсыбыт,
Санааны сайа охсор сап - сана кумааҕы
Сыта мин муннубар дьыргыйа охсуллан,
Сырдыкка тардыһа угуйар бу күүһэ!*

Ханнык бабарар оскуола үбүлүөйүгэр, маннык өйдөбүннүүк күннэргэ, кини иитэн - үөрэтэн таһаарбыт көлүөнэтигэр улахан суолта бэриллэр.

Дружина орто оскуолатын 1972 сыллаахха бүтэрбит, билигин үөрэх управлениетын начальнига Екатерина Николаевна Макарованы кытта көрсөн, тапталлаах Дружинабыт оскуолатын туһунан ирэ - хоро сэхэргэстибит, оччотооҕу эдэр - сэнэх учууталларытын санаан аастыбыт.

— Билигин пенсияға озорор, Саха республикатын үтөөлөөх учууталын, Россия үөрэбириитин туйгунун, улуус Бочуоттаах гражданынын В.П.Неустроеву олус күндүтүк саныбын, - диэн Екатерина Николаевна бэйэтин кэпсээнин сабалыыр - Кини Дружина орто оскуолатыгар учуугаллыы, директорды сырыттагына, мин оскуоланы бүтэрэн, олох киэнг аартыгар үктэммитим. Оттон университеты бүтэрэн, учууталлыы кэлэрбэр, В.П.Неустроев үөрэбирии управлениетын начальнига этэ.

Бу кэпсиир киһим, Екатерина Николаевна Макарова, 20 сыл иитэр - үөрэтэр үлэбэ үлэлээбититтэн 16 сыл үөрэх чааһыгар директоры солбуйааччынан үлэлээбитэ. Онтон 2001 сыл олунньутуттан улуус үөрэбириитин управлениетын начальнигынан үлэлии - хамсыы сылдыар. Кэлинги сылга иитэр - үөрэтэр үлэ уратыларын туһунан кини маннык кэпсиир:

— Хас биирдии улуус оскуолалара бэйэлэрин озорор сирдэрин учуоттаан, проблемаға үлэлииллэр. Билигин бириэмэ ирдэбилинэн, чуолаан, сага технологиянан анаан - минээн үлэ ытыллар. Холобур, гимназия модульнай үөрэхтээһин технологиятыгар, Ураһалаах орто оскуолата модульнай үөрэхтээһин проблемаларыгар, атын улуус оскуолалара эмиэ сүрүннээн аныгы технологияға үлэлииллэр. Маны таһынан, бары оскуолаларга ооньуунан үөрэтии технологията киирдэ. Бу ооньуунан үөрэтии - оҕо үөрэбин хаачыстыбатын үрдэтиэхтээх, өй - мэйии сайдытыгар сагалыы тэтими олохсүтөөхтөөх.

Сага үүммүт 21 - с үйэ - компьютеризация үйэтэ. Кэнники сылларга бары оскуолалар компьютернай техниканан лаппа хааччылыннылар. Быйыл эмиэ тыа оскуолаларыгар иккилии компьютер кэллэ. Улууска үс оскуолаға интернет, электроннай почта киллэрдибит. Наука киэнг эйгэтигэр хардыы оңороллоругар, инники билиилэрэ - көрүүлэрэ хангырыгар төһүү күөс буолуоға. Быйылгы үөрэх сылыгар Үрүн Хайа орто оскуолатын 12 сыллаах үөрэхтээһин Российской эксперименигэр киллэрдибит. Оңно бастакы, онус кылаастар киирдилэр. Ааспыт үөрэх сылыттан биир сүрүннэммит государственнай кэлим экзамены киллэрбиһпит. Түмүкпүт куһағана суох. Оболор предметтерин үчүгэйдик туттаран, свидетельство ылан, үрдүк үөрэххэ киирдилэр. Быйыл итинник кэлим экзаменна төрөппүттэри, оболору кытта былааннаах үлэ барыаға. Сага үөрэх сылыгар киирэн баран, тыа оскуолаларыгар сылдьан төрөппүттэри кытта кэлим экзаменынан хабар туһунан киэнг кэпсэтии барбыта.

Дэ, бу сана үйэбэ киирэн олон, сангалы технологиянан эдэр көлүөнэни ийтиигэ - үөрэтиигэ, ону бары оскуолаларга кэлимнээхтик тиэрдиигэ улуус үөрэбириитин иилээн - сабалаан үлэлэтэргэ, манньк эдэр дьоннор үлэлииллэрэ хайаан да наадатын истэн итэбэйдим. Мин кэпсэтэр киһим Екатерина Николаевна Макарова итиннэхэ толору эппиэттиир, үлэтин - хамнаһын үгэнигэр сылдьар, Россия үөрэбириитин туйгуна, Азия оболорун стипендиата, үрдүк категориялаах учуутал буолар.

Дэ ити курдук, олох сокуонунан сирдэтэн, көлүөнэни көлүөнэ солбуйан иһэр, сана көлүөнэ дьон иннилэрин диэки, үйэлэрин батыһан, эрэллээхтик хардылылылар.

Гимназия учууталлара 2000-2001 үөрэх сылыгар.

2000-2001 үөрэх сылын медалистара - үрүн көмүс медалынан бүтэрбиттэр Катя Солодухина, Лена Иванова.

Христина Николаевна Хабарова
Билии биһигэ (кэпсээн)

Подготовила к печати Х.Н.Хабарова

Корректор С.Л.Никитина

Художник Т.И.Макарова

Макет М.Н.Старостина

Сдано в набор 20.12.2001г.

Подписано в печать 26.12.2001г.

Гарнитура обыкновенная. Усл.печ.л. 4,6.

Отпечатано на ризографе.

Тираж 150 экз. Заказ № 107.

Редакция

678796 п.Белая Гора, пер. Дизельный, 12/2.

